

Kosovo 1999 MIT SE VRAĆA KUĆI

Kosovo 1999

Pišu:
Noel Malcolm, Ali Podrimja,
Mirko Kovač, Zoran
Radulović, Boris Maruna,
Bora Ćosić, Željka Ćorak, Ivan
Padjen, Jakša Kušan, Nenad
Polimac, Mirko Galić, Pavle
Kalinić, Jurica Pavičić,
Zdravko Mršić

stranice 3, 6-15

razgovor
Kosovo 1999

Ivo Žanić
DUGOTRAJNA SRPSKA HIPNOZA

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 16. travnja 1999, godište I, broj 5 • cijena 8,00 kn

Razgovor:
Tzvetan
Todorov

Gramatika humanizma

stranice 38-39

Tko koga
dizajnira

stranica 18-19

Glazba:

20.

Muzički biennale

stranica 32

Knjižnički fond

Knjige na lomači

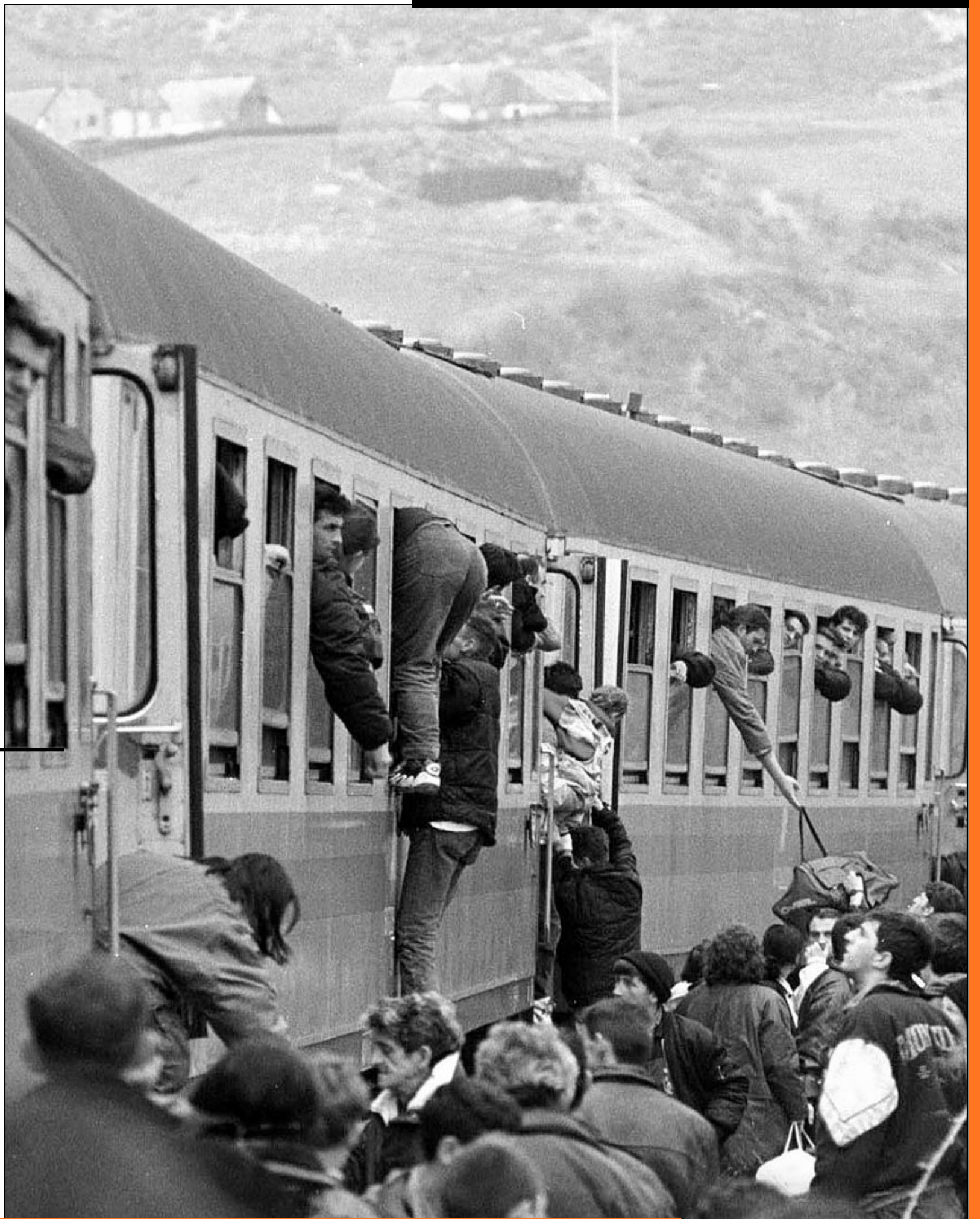
nemara

stranice 16-17

Urbanizam

Zelenilo za javnost

stranica 2

**OKVIR
ZA
MASU**

WILHELM REICH I MASOVNA PSIHOLOGIJA

Pišu i govore: Ivan Šiber, Gvozden Flego, Žarko Puhovski

Zarezi

Info: travanj 1999. ▸ *Sabina Sabolović, Agata Juniku, Marcella Jelić, Dalibor Talajić, Srđan Rabelić, Davor Hrvoj* 4
 Najave: travanj 1999. ▸ *Agata Juniku, Dina Pubovski* 5
 U spomen: Ivan Hetrich ▸ *Nenad Pubovski* 5

Tema: Kosovo 1999.

- Neovisnost je jedino rješenje ▸ *Noel Malcolm* 3
 Kriv je Albanac ▸ *Ali Podrimja* 3
 Razgovor s Ivom Žanićem: Dugotrajna hipnoza ▸ *Agata Juniku* 6
 Nema kraja kraju ▸ *Mirko Kovač* 7
 Srpske soli na rep ▸ *Zoran Radulović* 8
 Vrše na moru ▸ *Boris Maruna* 8
 Sumrak ironije / Bekstvo u Egipat ▸ *Bora Ćosić* 9
 Mit se vraća kući ▸ *Željka Ćorak* 9
 Razgovor s Rankom Petkovićem i Radovanom Vukadinovićem ▸ *Omer Karabeg* 10
 Pravni paradoksi intervencije ▸ *Ivan Padjen* 11
 Izgubljena prilika hrvatskog novinarstva ▸ *Jakša Kušan* 12
 Posljednji balkanski rat? ▸ *Zdravko Mršić* 12
 Kapetan Leši protiv balista ▸ *Nenad Polimac* 13
 (M)učiteljica života ▸ *Mirko Galić* 14
 Čekajući kopnene snage ▸ *Pavle Kalinić* 14
 Centaršut iz Srbije ▸ *Jurica Pavičić* 15

Politika & kultura

- Rupa na demokratskoj svirali ▸ *Srđan Dvornik* 15
 Knjižnice grada Zagreba ▸ *Davorka Vukov-Colić* 16
 Svaka politika stvara jame ▸ *Igor Lasić* 17
 Razgovor s Draganom Pavelićem: Traume rata ▸ *Grozdana Cvitan* 20

Likovnost i urbanizam

- ZGRAF ▸ *Dejan Kršić, Mladen Orešić, Sanja Rocco, Boris Ljubičić, Sabina Sabolović* 18
 Zelenilo za javnost ▸ *Fedor Kritovac* 27
 Razgovor s Novim kolektivistima ▸ *Branka Stipančić* 28

Film

- Nečastivi u videoteci ▸ *Živorad Tomić* 30
 Ta divna stvorenja ▸ *Nikica Gilić* 30
 Lažna nezavisnost ▸ *Nikica Gilić* 31
 Filmske publikacije ▸ *Bruno Kragić, Igor Tomljanović* 31

Glazba

20. Muzički biennale Zagreb: Program ▸ 32
 Razgovor s Berislavom Šipušom ▸ *Branimira Lazarin* 33
 Continental Megastore ▸ *Branimira Lazarin, Dina Pubovski* 32
 Okus glamoura ▸ *Zrinka Matić* 33
 Razgovor s Vlatkom Stefanovskim ▸ *Dubravko Jagatić* 34

Kazalište

- Pisma iz podzemlja ▸ *Lada Čale Feldman* 35
 Vijori, a nije zastava ▸ *Nataša Govedić* 36
 Smotra ruskog glumišta ▸ *Jasen Boko* 36
 Hrvatsko i londonsko kljućanje ▸ *Borivoj Radaković* 37

Razgovor

- Tzvetan Todorov: Gramatika humanizma ▸ *Yvan Leclerc* 38

Kritika

- Krunoslava u kilobajtima ▸ *Zoran Kravar* 40
 Demokrate ▸ *Tonči Kursar* 41
 Magovi i leksikografi ▸ *Seid Serdarević* 41
 Sjećanja na partizanski rat ▸ *Srđan Vrcan, Jadranka Pintarić* 42
 Patologija književnog mentaliteta ▸ *Gordana Crnković* 43

Zarezi

- Reagiranj ▸ *Jurica Pavičić* 44
 Po stihu – 1,60 kn ▸ *Željka Ćorak* 44
 Bodljikavo prase ▸ *Giga Gračan* 45
 Četverogodišnje novorođenče ▸ *Duška Profeta* 45
 Ukratko ▸ *Katarina Luketić, Anita Zlomislčić, Sabina Sabolović, Rade Jarak, Ana Kozmina* 46
 Eurozarezi ▸ *Dalibor Davidović, Sabina Sabolović, Srđan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich* 47
 HKZ u Švicarskoj ▸ *Zdravko Radman* 47

Slike vremena

- Predstavljamo fotografije ▸ *Jasenko Rasol* 48

TEMA BROJA: OKVIR ZA MASU

Priredio David Šporer

- Događanje mase ▸ *Žarko Pubovski* 21
 Induciranje mržnje ▸ *Gvozden Flego* 23
 Tribina: O masovnoj psihologiji jučer i danas ▸ 24
 Uvidi i zaslijepljenosti ▸ *Ivan Šiber* 26

Naslovnica: Izbjeglički vlak s kosovskim Albancima na putu prema makedonskoj granici. (foto: Darko Bandić/AP)

mpressum

zarez

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva:
 Hebrangova 21, Zagreb
 telefon:
 4855 578, 4856 401 (kućni 123)

fax:

4856 459

e-mail:

zare@soros.hr

nakladnik:

Druga strana d.o.o.

za nakladnika:

Boris Maruna

glavna i odgovorna urednica:

Andrea Zlatar

zamjenik glavne urednice:

Dean Duda

redakcijski kolegij:

Boris Beck, Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Tanja Kovačević, Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Branko Matan, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Duška Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rabelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štik, Davorka Vukov Colić

grafički urednik:

Željko Zorica

lektura:

Marko Plavić

priprema:

Kolumna d.o.o., Zagreb

tisak:

Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a
 Tiskanje ovog broja omogućio je
 Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

Cijene oglasnog prostora

	redovna cijena	u prvih 5 brojeva zarez
1/1 stranica	6600 kn	4400 kn
1/2 stranice	3700 kn	2500 kn
1/4 stranice	2100 kn	1300 kn
1/8 stranice	1200 kn	700 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja
 10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarez:

▸ 6 mjeseci 96,00 kn s popustom 80,00 kn

▸ 12 mjeseci 192,00 kn s popustom 160,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

▸ 6 mjeseci 70,00 kn

▸ 12 mjeseci 140,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

U žarištu

Neovisnost je jedino rješenje

Kosovo je bilo pod vlašću Beograda kraće od jednog ljudskog vijeka

Noel Malcolm

Da je Flaubert danas živ, osobito bi ga zanimala politika Zapada na Balkanu. Oduvijek ga je oduševljavala jedna vrsta prihvaćene mudrosti koja se postupno gubi u otrcanim frazama, klišeima i izrazima čiste gluposti — u onome što je ljupko opisivao kao *la betise*.

Prošireno izdanje njegova *Rječnika prihvaćenih ideja* moralo bi uključivati nekoliko novih natuknica preuzetih od krojača zapadnjačke politike za vrijeme rata u Bosni:

»Balkanski narodi: prožeti drevnom etničkom mržnjom. Ne mogu prestati međusobno ratovati.«

»Zračni udari NATO-a: potpuno neučinkoviti bez angažiranja stotina tisuća NATO-vih kopnenih snaga.«

»Naoružavanje žrtava: izjednačava mogućnost ubijanja. Samo produžava rat.«, i tako dalje.

I recentniji događaji dodali bi nekoliko novih natuknica:

»Autonomija Kosova: mora biti vraćena.«

»Neovisnost Kosova: opasna i destabilizirajuća; dovela bi do novog balkanskog rata.«

Te dvije prihvaćene ideje naši političari i diplomati stalno izjavljuju; što ih se više ponavlja, to se rjeđe dovodi u pitanje njihova istinitost. Je li moguće da su te političke pretpostavke pogrešne kada se ministarstva vanjskih poslova svih većih sila na Zapadu s njima slažu?

Iskustva u Bosni pokazuju da je odgovor na to pitanje: *jest, vrlo lako*. Potrebno je ozbiljno razmisliti o mogućnosti osamostaljenja kao dugoročnom rješenju kosovske krize. Ako su, a to je moje mišljenje, vanjskopolitički krugovi ovaj problem postavili posve pogrešno, posljedice bi u smislu stabilnosti Balkana i skupe intervencije Zapada — da i ne spominjem živote tisuća lokalnih stanovnika — mogle biti goleme.

Inzistiranje Zapada na autonomiji kao jedinom rješenju, zapadnim je diplomatskim krugovima i kosovskim Albancima već stvorilo probleme. Poruka koju je predsjednik SAD-a Bill Clinton slao srpskom vođi Slobodanu Miloševiću glasi: »Napast ćemo vaše snage na Kosovu i, u biti, krenuti u rat protiv vas u ime Albanaca — a nakon što porazimo vašu vojsku, okrenut ćemo se Albancima i reći im da se vrate pod vašu vladavinu uz malu regionalnu autonomiju koja bi ih trebala učiniti sretnima.« Milošević je zasigurno znao koliko je to nelogično, pa je zato i isključivao mogućnost vojnih udara.

Šada, međutim, kad su napadi u punom zamahu, nelogičnost je jednostavno prenesena na zapadnjačke dogovore s kosovskim Albancima. Naš je cilj bio uvjeriti te Albance da pregovora za autonomiju i ništa više. No budući da velika većina Albanaca na Kosovu želi neovisnost (za koju su masovno glasovali na neslužbenom referendumu još davne 1991.) sve zapravo nalikuje na novi oblik primjene principa »podijeli, pa vladaj«: Zapad će podijeliti kosovske Albance, a Milošević će i dalje njima vladati.

Dva argumenta protiv neovisnosti

Put do stvarnog dugoročnog rješenja leži u ponovnom promišljanju, od prvog načela nadalje, prihvaćenih argumenata o autonomiji i neovisnosti. Njih je moguće grubo podijeliti u dvije kategorije: argu-

menti o bitnoj opravdanosti zahtjeva za neovisnost i argumenti o njezinim posljedicama. Promotrimo prvo argumente o pravu na neovisnost. Ovdje je ključna

A budući da je pravo Srbije da vlada Kosovom bilo zasnovano na pukoj činjenici da je Milošević pred sam raspad Jugoslavije Kosovu oduzeo status autonomne

pokrajine, ono je počivalo na vrlo klimavim temeljima pa su se bitne konstitutivne promjene provodile pod golemim pritiskom, s tenkovima na ulicama i grmljavinom ratnih aviona nad glavama.

Kosovo nije »kolijevka« srpstva

Drugi ključni argument protiv neovisnosti Kosova nije pravni, nego povijesni. Čini se, naime, da većina diplomata vjeruje kako je Kosovo bitni dio povijesnog srpskog državnog teritorija, pa bi prema tome njegovo otcjepljenje bilo jednako bizarno kao otcjepljenje Yorkshirea od Engleske. Ovaj je argument također pogrešan.

Kosovo nije bilo, kao što Srbi tvrde, »rodno mjesto« ili »kolijevka« srpstva i došlo je pod srpsku vlast tek potkraj srednjeg vijeka. Od tada je sljedećih 400 od 500 godina bilo izdvojeno iz bilo kakve srpske ili jugoslavenske države. Osvojeno je (ali ne pravno pripojeno) od strane Srbije 1912. protivno željama lokalne, većinski albanske populacije i postalo dijelom Kraljevine Jugoslavije (ne Srbije) nakon 1918. Drugim riječima, u čitavom razdoblju moderne povijesti, Kosovo je bilo pod vlašću Beograda kraće od jednog ljudskog vijeka.

Dakako, istina je da srpska narodna mitologija — razvijena pretežno od strane ideologa iz 19. stoljeća — pridaje veliku povijesnu važnost Kosovu, budući da se tamo 1389. odigrala slavna bitka te zbog toga što se tamo nalazi nekoliko važnih srednjovjekovnih manastira, uključujući i patrijaršiju. Ali suvremena politička geografija ne može se ispisivati ovisno o starih bojištima kakvo god bilo njihovo simboličko značenje zbog pretrpljenih poraza; kada bi to bilo tako, Francuska bi polagala pravo na Waterloo, a Njemačka na Staljingrad. Jednako tako kada bi suvremene granice uokvirivale religijsku povijest, Kijev bi postao dijelom Rusije, a Carigrad dijelom Grčke. Svaki oblik neovisnosti Kosova morao bi, dakako, uključivati jamstva o zaštiti kulturnih i sakralnih lokaliteta; no to je zasebno pitanje i nije ga tako teško riješiti.

Osim tih ključnih argumenata, zapadni diplomati protive se osamostaljenju Kosova i zato jer bi ono predstavljalo riskantan presedan ili bi rezultiralo opasnim posljedicama. Njihova zajednička tvrdnja jest da bi ostvarenje neovisnosti Kosova dalo za pravo Republici Srpskoj — dijelu Bosne pod srpskom vlašću — da zatraži otcjepljenje od Bosne. Kao što je to naglasio Warren Zimmermann, američki ambasador u Jugoslaviji od 1989-1992: »Američki dužnosnici osobito su zabrinuti da bi prihvaćanje neovisnosti Kosova moglo uništiti daytonski sporazum o Bosni, koji je zasnovan na integraciji, a ne separaciji.«

Međutim, ti dužnosnici povlače potpuno krive paralele između ova dva slučaja. Kao što je prethodno objašnjeno, moguća neovisnost Kosova zasnivala bi se na činjenici da je ono — jednako kao i Bosna — bilo dijelom stare jugoslavenske federacije; Republika Srpska nikad nije bila takav dio, a pravni joj je status prvi put zajamčen tek 1995. pod striktnim uvjetom da ostane dijelom suverene države Bosne. Većinu moderne povijesti područje Republike Srpske bilo je sastavni dio bosanskog entiteta, dok je Kosovo bilo legalno pripojeno Srbiji svega 53 protekle godine.

Sljedeći argument koji uključuje pitanje presedana i posljedica tiče se Makedonije, koja također ima visok postotak albanske manjine. Rečeno je, naime, da bi neovisnost Kosova potakla makedonske Albance da zatraže dio makedonskog teritorija. U zbilji, vodeći albanski političari u Makedoniji ne povlače nikakve paralele između moguće neovisnosti Kosova, koju podupiru, i prekrajanja makedonskog teritorija koje ne žele. Očiti razlog zbog kojeg Albanci ne žele takvo prekrajanje leži u či-

njenici da više od 200.000 Albanaca živi u glavnom gradu Skopju, koje bi u svakoj mogućoj podjeli makedonskog teritorija ostalo u slavenskom dijelu.

Postoji, međutim, jedna drugačija i stvarna opasnost. Dugačak, trajan sukob na Kosovu postupno bi radikalizirao makedonske Albance i njihove mladiće koji bi prelazili planine da se bore. Neki od njih vratili bi se kućama prožeti divljom retorikom o »velikoj Albaniji« koja je zasigurno prisutna u nekim ograncima Oslobođilačke vojske Kosova. Takva radikalizacija potkopala bi kredibilitet odgovornog političkog vodstva koje danas predstavlja kosovske Albance u Makedoniji. Na kraju, borbe bi započele i u Makedoniji.

A uzrok tog procesa radikalizacije — dugačak i trajan sukob na Kosovu — jamči upravo politika Zapada uskraćivanjem neovisnosti kosovskom narodu koji je još uvijek odlučan u borbi za njezino ostvarenje. Stoga će politika Zapada koja nastoji spriječiti destabilizaciju stanja u Makedoniji rezultirati ishodom kojeg se Zapad najviše plaši. ■

Preveo: Višeslav Kirinić

* Noel Malcolm autor je knjiga *Kosovo — kratka povijest i Bosna — kratka povijest*. Tekst je objavljen 29. ožujka, neposredno nakon početka bombardiranja SR Jugoslavije, u kanadskim novinama *National Post*.

Kriv je Albanac

Ali Podrimja

Kriv je Albanac što diše što uspravno hoda

Što ja gutam sedative i muhe ganjam po Zahodu

Kriv je Albanac što tuca svoju ženu uznemirava moju Porodicu

Što ne mogu dohvatiti Jabuku na najvišoj grani i Izvor što zagađujem mrtvim riječima

Kriv je Albanac što ne postoji više Turske Norveške i više Amerika a i Sibir što je tako daleko

Što su me odvezali i pustili da njušim mu trag ko da njušim smrt

Kriv je Albanac što ja ne jedem dovoljno i što oka ne mogu da sklopim

Što nam je kanalizacija pukla i što su balkanske katakombe zatrpane

Kriv je Albanac što lik svoj crta po Mjesecu i lomi prozore uznemirava vodu zagađuje

Što govori albanski što jede albanski i sere albanski

Kriv je Albanac Albanac je kriv za sve moje padove

I za moj pokvareni zub i za osmijeh moj zaledeni te zato zato *metak*

Ha ha ha ha ha ha

Oprosti mi Bože

S albanskoga preveo: Shkëlzen Maliqi

* Iz časopisa *Lica*, Sarajevo, br. 9-10, 1998.

Suvremena politička geografija ne može se ispisivati ovisno o starim bojištima kakvo god bilo njihovo simboličko značenje zbog pretrpljenih poraza; kada bi to bilo tako, Francuska bi polagala pravo na Waterloo, a Njemačka na Staljingrad

»disocijacije«. Drugim riječima, posljedica osamostaljenja Slovenije i Hrvatske nije bilo otcjepljenje, odvajanje nekoliko dijelova od veće cjeline, nego se čitava federativna država raspala na sastavne dijelove.

(Današnja »Jugoslavija« nije nastavak stare Jugoslavije, već je to nova država nastala spajanjem dviju jedinica, Srbije i Crne Gore.) Nažalost, Badinterova komisija nije se izjasnila koje su jedinice konstitutivni dijelovi, pa su zapadne vlade jednostavno donijele političku odluku po kojoj će konstitutivnim dijelovima smatrati samo šest republika — što je značilo tretiranje Kosova kao srpske pokrajine. Moguće je da je na njihovu odluku utjecala činjenica da je do tada Milošević već bio oduzeo Kosovu autonomne ovlasti.

Agata Juniku/Sabina Sabolović/Dalibor Talajić/Srđan Rahelić/Davor Hrvoj

Jaja u HDZ-ovoj košari

Način donošenja odluka u politici jednako je važan kao i same odluke u politici. Tom je tezom Antun Vujić, predsjednik Savjeta SDP-a, 10. travnja otvorio okrugli stol *Znanost, politika, promjena* na kojemu je četrdesetak znanstvenika — autora istraživanja i studija o stanju i perspektivi znanosti u Hrvatskoj, predstavnika znanstvenih institucija, političkih stranaka, stručnih udruga i sindikata — pokušalo politički artikulirati goruće probleme u tom području i barem okvirno dogovoriti metodologiju stvaranja neke nove znanstvene politike koja će predstavljati jedan od najvrućijih krumpira buduće vlasti. A oni koji će doći na vlast, tko god oni bili, moraju računati na novi oblik rada u sferi autonomije — upozorio je Vujić. Jer — naknadno je to u svojem izlaganju dokazivao Gvozden Flego, kao jedan od osnivača Inicijative za promjenu položaja znanosti u Hrvatskoj — upravo ta sfera u znanosti i na Sveučilištu danas praktično ne postoji. Usprkos drugoj rečenici Čl. 67 Ustava RH koja glasi: »Sveučilište samostalno odlučuje o svom ustrojstvu i djelovanju, u skladu sa zakonom«. Kvakva je, tvrdi Flego, zapravo u neskladu sa Zakonom o visokim učilištima, čije odredbe, suprotno Ustavu, predviđaju intervencije organa vlasti u područje izbora tijela i čelnika Sveučilišta, područje donošenja nastavnih programa visokoškolskih institucija, područje izbora nastavnika i područje upisa studenata. Osim ovog temeljnog problema, četiri sata rasprave ukazala su na još mnogo poražavajućih činjenica o stanju i položaju znanosti u Hrvatskoj. Što u praksi rezultira, primjerice, time da nam je znanstvena proizvodnost ispod svjetskog prosjeka, pri čemu nema jasnih kriterija i sustava vrednovanja te da je međunarodna suradnja, zbog nedovoljne umreženosti i uopće potpuno krivog koncepta razvoja znanosti, na rubu eutanazije. Najbolji rezime čitavog okruglog stola *Znanost, politika, promjena* sadržan je u dijelu izlaganja Ive Šlause: »Hrvatska danas nema znanstvenu politiku. Kad bi se ova aktualna devastacija tako zvala, bio bi to zločin«. Otvoreno dijagnosticirajući uništenje znanosti u Hrvatskoj od strane hađezevske vlasti, akademik Šlaus je odmah objavio i patohistološki nalaz: devastacija se dogodila zato što »sav novac dolazi s istog mjesta«, odnosno »sva jaja su stavljena u istu košaru, što je — kako je već davno dokazao jedan slavni matematičar — neprihvatljivo visoki rizik«.

Comanchin kralj

Posljednja od popratnih izložbi u *Maloj galeriji* u Rijeci bila je retrospektiva radova Hermanna Houpena, vrhunskog strip-crtača nama poznatog po serijalima

t r a v a n j i , , ,

Jeremiah, Tornjevi Bois Maurija, Bernard Prince, Comanche...

Svakome tko se iole razumije u strip vidjeti objavljene Hermannove radove i originalne stranice tih radova dva su sasvim različita doživljaja. Izložene su i skice tih stranica, koje bi mnogi autori (vrlo pobožno) nazvali konačnom verzijom radova u olovci. S obzirom da Hermann sam piše svoje priče, moguće je da su te skice u stvari scenariji, što je dodatan razlog da istinskom ljubitelju klecnu koljena pred tim prizorom. Izložba je tako koncipirana da možemo vidjeti potpuni Hermannov crtački razvoj: od crno-bijelog razmišljanja, preko koloriranih crno-bijelih slika, do konačne izravno kolorirane olovke. Neovisno, u svakoj etapi, Hermann pokazuje suverenost u vizualnom pripovijedanju: čitave stranice i kadrovi potpuno su filmični i, iščitavajući ih, čitatelj gotovo čuje zvukove adekvatne situaciji. Kolor samo još pojačava atmosferu i potpuno nas uvlači u događaje i među likove. Organizatorima zato iskrene zahvale, pogotovo što su osim izložbe organizirali i susret s istinskim kraljem, koji je i potpisivao svoje stripove.

Izmuzeni muzeji

Već su smanjena sredstva koja muzeji dobivaju za osnovne djelatnosti kao što su otkup novih djela i rad na fondusu u proračunu za 1999. godinu. Na udaru su se po novom našli i kustosi kojima je, po novom prijedlogu Kolektivnog ugovora, sada smanjena osnovica za plaću koja bi trebala iznositi 1691 kunu, što je 400 kuna manje čak i od djelatnika ZET-a. To su na sjednici održanoj u Muzeju za suvremenu umjetnost izložili djelatnici Hrvatskog muzejskog vijeća pokušavajući s ovim problemom doprijeti do gradonačelnice, koja se, naravno, nije pojavila na sastanku. Ravnatelj su odbili ovaj prijedlog Kolektivnog ugovora koji muzealce uistinu smješta na vrlo niske grane. Ljubica Bilić, načelnica Ureda za financije Gradskog ureda za kulturu iznijela je podatak da je ove godine proračun za kulturu povećan za 16 milijuna kuna. Razlika je, kako je rekla, potrošena na nove potrebe, npr. Galerijskog centra Klovičevi dvori. Još jedan od predstavnika gradske vlasti, Mladen Čutura,

podržao je vraćanje barem stare osnovice, a i pokušaj rješavanja problema niskih sredstava za osnovne djelatnosti.

Možda se zato i ne treba brinuti ako muzeji ostanu bez kustosa, čiju bi stručnost trebalo platiti. U tom slučaju neće ni biti nikog tko bi se bavio njihovim razvojem te obnavljanjem i doradivanjem fundusa. A cijela priča još je jedan podsjetnik na otužno (mal)tretiranje struke u posljednjih nekoliko godina. Nadajmo se da neće imati i isti kraj.

Nova slikovna sinteza

U Galeriji Arterija svoje nove slike izložio je Lovro Artuković, o čijem se radu prošle godine pisalo povodom izlaska knjige i CD-ROM-a posvećenih njegovu slikarstvu od 1985-1998. godine. Autor knjige Feda Vukić već je tada naglasio specifičnost Artukovićeve izrazito slikarskog pristupa: »Koje su još mogućnosti slike usred osamdesetih, u periodu koji je protekao u znaku preispitivanja tradicije? To je pitanje na početku svoga kreativnog puta sebi postavio Lovro Artuković, a odgovor je našao u spajanju nespojivog, odnosno — naizgled nespojivog. Naizgled stoga, jer je čitav njegov kasniji opus nastao iz uvjerenja da se i najrazličitija iskustva vizualnih medija mogu pretopiti u novu slikovnu sintezu koja s gledateljem komunicira u prostoru galerije.« Na ovoj izložbi Artuković izlaže sedam ulja na platnu nastalih u komunikaciji s radovima nekih od umjetnika. Tako u Arteriji možete vidjeti na koji su način Artukovića inspirirali Joseph Beuys, Jasper Jones, Anselm Kiefer, Ivan Kožarić, Igor Rončević i Željko Kipke.

FRKA

Filmska revija kazališne akademije, FRKA, ove je godine od 10. do 11. travnja okupila 34 studentska rada proizvedena akademske godine 97/98. koji su se natjecali za tri nagrade publike i sedam strukovnih. Apsolutni je pobjednik FRKE Antonio Nuić s filmom *Na mjestu događaja* — osvojio je prvu nagradu publike, nagradu za najbolji scenarij i najbolji film. Komisija za dodjelu stručnih nagrada, sastavljena od

bivših i sadašnjih renomiranih studenata pojedinih odsjeka čiji radovi nisu u konkurenciji, najboljim režiserom proglasila je Gorana Kulenovića za film *Trgovci srećom*, najsnimatelj je Domagoj Lozina za *Die, die my darling*, najbolju ulogu ostvario je Rene Bitorajac u *Trgovcima srećom*, nagradu za najbolju montažu zaslužila je Maja Vukić za *Umobilizam i neurobiologija*, a najbolji namjenski film je *Chromos* Tomislava Fiketa. Drugu nagradu publike osvojio je film *Umobilizam i neurobiologija* Daniela Kušana, a treću *Die, die my darling* Zvonimira Jurića. Ove godine, osim što su ustanovljene strukovne nagrade, prvi je put dodijeljena nagrada za životno djelo i to Velimiru Rodiću. Popratni program Festivala sačinjavali su filmovi sadašnjih Akademijinih profesora Brune Gamulina, Nenada Puhovskog, Milivoja Puhovskog, Zrinka Ogreste, Zorana Tadića i Branka Ivande iz njihovih studentskih dana te izbor europskih studentskih filmova, a poseban gost Festivala bila je Akademija za gledalište, radio, film in televiziju iz Ljubljane. Organizatori su najavili da će institucija gosta-škole postati neizostavni dio budućih festivala. FRKU je prošle godine inicirala grupa studenata ADU-a nezadovoljna činjenicom da se već niz godina ne održavaju javne projekcije studentskih filmova, a *spiritus movens* cijele manifestacije, je studentica tv i filmske montaže, Dana Budisavljević. Zanimljivo je kako se ukus publike i žirija FRKA-e bitno razlikovao od ukusa ocjenjivačkog suda Dana hrvatskog filma. Apsolutni pobjednik nedavno završenih DHF-a, film *Dvoboj* Zrinke Matijević, nije dobio ni jednu nagradu. Studenti Akademije su sedam sati filmskog programa u konkurenciji povezivali, ili razdvajali, duhovitim skečevima. Čak 47 glumaca pojavilo se u 52 različite uloge koje je napisala studentica dramaturgije Marijana Fumić.

Međunarodna kazališna akademija — Ruhr, od 1. srpnja do 1. kolovoza 1999, Bochum

Jedna od najuglednijih ljetnih akademija u Evropi uključuje tečajeve glume, režije, dramskog pisanja, svjetla i scenografije, kazališne glazbe i plesa, a obuhvaća predavanja i predstave. Na tečajevima predaju stručnjaci svjetskog glasa, a pozvani su i gosti-predavači da održe predavanja iz najrazličitijih

disciplina kao što su povijest, fotografija, novinarstvo, sociologija, ekonomija itd. Prijave do 1. svibnja 1999. Informacije: redakcija *Frakcije*, Hebrangova 21, 10000 Zagreb, telefon i fax: (01) 4856-455.

Jazzwoche istočno od Münchena

30. međunarodni jazz-tjedan, Burghausen, 17-21. ožujka

I ove je godine organizator ostao vjeran koncepciji raznovrsnog programa, od bluesa do avangardnog jazz. Nastupili su blues glazbenici Joe Louis Walker i Chicago Beau, afrički jazz predstavio je Manu Dibango, kubanski Tony Martinez, na vrijeme swinga podsjetili su New Swing Trio i Keith Smith sa Scottom Hamiltonom, ljubitelje avangardnog jazz oduševili su Kölner Saxophon Mafia i David S. Ware, jazz i blues standarde pjevale su Maxine Weldon i Chaka Khan koja je takvim pristupom iznenadila sve prisutne, pa čak i organizatora. Klavirist Randy Weston svirao je moderno i originalno sa snažnim utjecajima elemenata afričke glazbe, a prvi dio koncerta posvetio je Dukeu Ellingtonu povodom stote godišnjice rođenja ovog velikana jazz. Legendarni kontrabasist Ray Brown predstavio je troje pjevača, koji su, između ostalih, sudjelovali na snimanju njegovog posljednjeg albuma *Some Of My Best Friends Are Singers*. To su, manje poznata, ali odlična Nancy King, cijenjeni pjevač mlađe generacije Kevin Mahogany, koji je svoje izuzetne glasovne mogućnosti, tehniku i feeling pokazao i na ovom koncertu, te Diana Krall, šarmantna pjevačica osebujnog stila. Brilljirao je Mingus Big Band, koji nastavlja djelo velikog Charlesa Mingusa, svirajući njegove skladbe i aranžmane. Ispod očekivanja je svirao Monty Alexander, koji je u pokušaju spajanja reggae i jazz-glazbe svoj trio nadopunio jamajkanskim glazbenicima. Bila su to dva različita viđenja glazbe Boba Marleya. Dok je svirala jedna od formacija, druga je šutila, a tek na trenutke zajedničkom su svirkom pokušali stopiti dva glazbena jezika. Prihvatljivije bi bilo da je Alexander odsvirao dva odvojena koncerta. Niti klavirist Ahmad Jamal, od kojega se uvijek očekuje samo nastup najviše kvalitete, nije pokazao svoje pravo lice, što je utjecalo i na kratkoću njegova nastupa. I Elvin Jones je imao sličnih problema, kao što su novi članovi sastava i nedovoljna uvježbanost, no svojim je iskrenim pristupom i trudom apstrahirao te nedostatke i oduševio svojim originalnim sviranjem bubnjeva. Pokazao je da je još uvijek jedan od najvećih. ☐

razgovor

Govori: Ivo Žanić

Dugotrajna srpska hipnoza

Ne mogu se sjetiti primjera u novijoj povijesti da je toliko dugo i s takvim intenzitetom jedno društvo bilo opijeno i hipnotizirano tako intenzivnim i iracionalnim predožbama i kolektivnim halucinacijama

Agata Juniku

Jeste li očekivali ovakav rasplet događaja na Kosovu?

— Lako je naknadno biti pametan. Svi smo mi od početka jugoslavenske krize i ratova koje je Miloševićeva Srbija pokrenula na području bivše Jugoslavije znali da je sljedeća stepenica uvijek strašnija. Nakon slovenske stepenice nije teško bilo zamisliti što je strašnije. Nakon onoga što je učinjeno u Hrvatskoj, svi smo znali da će u Bosni biti gore. I svi su nakon Bosne govorili da će na Kosovu biti još gore. Međutim, imaginacija normalnoga čovjeka ima granicu preko koje ne može zamišljati oblike zla, sve dok joj ih sama stvarnost ne pruži. Na teorijskoj razini, dakle, znali smo da će bivati sve gore, jer to je logika svakoga imperijalizma i svih barbarskih osvajanja. Ali, na nekom stupnju čovjeku postaje nemoguće vizualizirati, osim ako njegov um nije jednak umu onih koji su pokrenuli sve ovo. Iz istog se iskustva može zaključiti da će, ako srpski imperijalizam ne bude zaustavljen na Kosovu nego se okrene prema ma kojem sljedećem cilju, i tamo biti još gore. A oblike toga gorega pokazat će nam stvarnost.

Mislite li da postoji neki sljedeći cilj nakon Kosova?

— Ako taj imperijalizam ne bude sada zaustavljen, sljedećeg će cilja biti jer ga naprosto mora biti. Nijedan imperijalizam se sam po sebi nije zaustavio dok nije naišao na nekoga jačega. Prema tome, ako se tomu projektu dopusti da se razvija svojom unutrašnjom logikom, njegov narstaj na neki sljedeći cilj je neizbježan.

Svesrpska hipnoza

Možete li prokomentirati reakcije na aktualni razvoj kosovske krize od strane hrvatskih ali i srpskih intelektualaca?

— Reakcija službene hrvatske politike je sramotna i odvija se na jednoj kalkulantskoj razini, kakva već karakterizira tu politiku od njenih početaka. Na pojedinačnoj razini, u Hrvatskoj reagiraju uvijek oni isti ljudi koji od početka raskrinkavaju i srpske i svačije druge zločine i ludosti, koji se i inače ne plaše izreći svoje stavove. Što se tiče reakcija one demokratske skupine u samoj Srbiji, koja od početka ima jasan i građanski hrabar stav protiv Miloševića, ne valja naprećati suditi o činjenici da zasad — koliko se

zna — šute, jer ovaj put postoji dosad najjača medijska blokada i dosad najrealnija opasnost da ih jednostavno proguta mrak. Ono

izvornim kosovskim mitom, a u kojoj mjeri je riječ o zloupotrebi i transformaciji u ideološke svrhe?

što je međutim bilo zaista neshvatljivo vidjeti jest to da je na koncertu u Beogradu prije nekoliko dana nastupao primjerice Rambo Amadeus, čovjek koji je u srpskoj i crnogorskoj rokeroj subkulturi svih ovih devet godina bio jedan od najustrajnijih i najhrabrijih kritičara te politike i koji je na svojim koncertima u više navrata hrabro istupao protiv tog zločinačkog sustava. Ili Bajaga, koji za razliku od Ramba, ipak jest u toku rata zaradio neke moralne mrlje. Njihov je uvjet bio da na tom koncertu ne nastupe Bora Đorđević s Ribljom Čorbom i Oliver Mandić koji su bili od početka solidarni sa Miloševićevim projektom i koji su nastupili na nekoliko eksplicite huškačkih koncerata. S druge strane, nije im smetalo da se na koncertu pojavi Arkan i da zajedno s njim plešu i pjevaju. To je zaista šokantno i očito upućuje na dubinu poremećaja koji je zahvatio srpsko društvo i kojemu je zaista teško vidjeti put ozdravljenja.

Možete li ga bar nazrijeti?

— Apsolutni uvjet smirivanja, ali i pravde na ovim prostorima,

— U kategorijama onog povijesno-kulturnog kruga kojemu Srbija i srpski narod neosporno pripadaju, a to je evropski krug, doista se ne mogu sjetiti primjera u novijoj povijesti da je toliko dugo i s takvim intenzitetom jedno društvo bilo opijeno i hipnotizirano tako intenzivnim i iracionalnim predožbama i kolektivnim halucinacijama. Historijski gledano, u razvoju kosovskog mita nema nikakvih tajni. Bez obzira na mnoge mistifikacije, on je prilično dobro istražen. Zna se kako se on razvijao kroz 17, 18, 19. i 20. stoljeće i u kojem socijalnom i historijskom kontekstu. Ima u tom procesu naravno specifičnosti, ali nema ničega neprirodnoga ili bitno drugačijega od onog što se zbivalo u odgovarajućim nacionalno-integracijskim procesima u cijeloj Evropi. Taj mit je odigrao, historijski gledano, pozitivnu ulogu u izgradnji samosvijesti u vremenima života

način pronade perspektivu koja se nekad može pokazati realnom, a nekad iluzornom. Mit je uvijek imaginativno poticajan. Međutim, svaki mit se može na stotinu načina interpretirati. Iz njega se mogu izvući razni aspekti kojima se potom može dirigitirati. Uvijek je naravno bilo političara, ideologa i manipulatora koji su se tom energijom, tom imaginacijskom snagom kojom ta fabula kosovskog mita raspolaže, služili za mobilizaciju u dnevno političke svrhe. Umjetnici su pak izvlačili neke druge motive. Ali imate motiva koji su upotrebljeni kao najbrutalnije huškačke parole. Za ovo posljednje razdoblje, najviše je izvučen taj njegov protuturski motiv, koji se onda razumijeva kao protuislamska poruka. Ona je samo jedna od poruka koju taj mit sadrži. Uz poruku žrtvovanja za slobodu, on sadrži i poruku osvete. Sadrži i poruku kojoj smo upravo svjedoci.

Rekli ste da su, bez obzira na mistifikacije, razvoj kosovskog mita i njegove političke funkcionalizacije ipak prilično dobro istraženi. Tko bi bili glavni predstavnici historiografske kritike koja je pokušavala recepciju i interpretaciju tog mita ponovno »skrenuti« na pravi put?

— U srpskom društvu je uvijek bilo snaga koje su upozoravale na ono kobno skretanje. Ali one nisu bile dovoljno jake. 1889. godine u Kraljevini Srbiji se slavi 500. obljetnica kosovskoga boja, i to prvi put službeno. To

sničara, dva intelektualca koji imaju snage oduprijeti se tom raspoloženju i po svim onodobnim kriterijima kritičke historiografije načiniti udar na dvije središnje točke toga mita koji se svuda oko njih stvara i kojim je hipnotizirano cijelo društvo u kojemu oni u tom trenutku

žive. To je i građanski hrabro, znanstveno skrupulozno i pošteno. Od tada na dalje, pojavljuju se povremeno takvi glasovi opomene. Od novijih primjera, iz razdoblja 80-ih primjerice, najpoznatija je studija Miodraga Popovića *Vidovdan i časni krst* koja je nedavno izašla i u 3. izdanju. Riječ je o vrlo kritičkoj književno-povijesnoj i kulturno-povijesnoj studiji koja analizira nastanak cijeloga toga mita, te je razorno kritična prema ideološkim i političkim manipulacijama.

Na koji bi se način neka nova Srbija mogla osloboditi te mitologije?

— Da li će neke unutrašnje snage smoći hrabrosti da unutrašnjim prevratom skinu ovaj režim i počnu svoju zemlju usmjeravati u nekom drugom smjeru, da li će to učiniti neka međunarodna uprava, to ne znam. Mogu samo upozoriti na jednu bitnu razliku u odnosu na slučajeve iz prošlosti drugih naroda u Evropi. Ta razlika proizlazi iz činjenice da se kosovski mit reproducirao iz jedne strukture koja u drugim nacijama koje su povremeno potpadale pod utjecaje tih halucinacija nije bila toliko ključna, a to je Crkva. Crkva je bila utjecajna i u Francovoj Španjolskoj, i u Salazarovu Portugalu, nije posve bez mrlja prošla ni kroz razdoblje Hitlerove Njemačke; ona se kroz pojedince, nekad više, nekad manje, nekad duže, nekad kraće, znala postaviti dvosmisleno, neoprezno i amoralno paktirati s diktaturama, ali ona sama u bitnome nije bivala generator političkog ludila i mitomanije. To su generirale političke i intelektualne elite. U Srbiji je to drugačije — baš SPC historijski gledano najustrajnije generira mitsku političku svijest, pa onda problem otrežnjenja i ne može biti metodološki rješiv na način na koji je bio rješiv u Njemačkoj nakon Hitlera ili u Italiji nakon Mussolinija. Neće biti dovoljno promijeniti političku elitu te kroz laički obrazovni sustav i medije pokrenuti sustav preodgoja, otrežnjavanja. U Srbiji ostaje Crkva kao struktura potpuno izvan toga. Tamo se ne radi o tome da se identifikiraju nekolicina čaknutih seoskih popova koji sluđuju ljude u nekom zabitom selu ispod Koponika, nego se radi o episkopima, mitropolitima, o visokom crkvenom školstvu. Upravo Srpska pravoslavna crkva je u 80-ima bila ona socijalna snaga koja je sve svoje organizacijske, propagandne i edukativne mogućnosti gotovo bez ostatka stavila u službu stvaranja psihološke osnove za budući rat. Nije to bio Milošević — on ostaje zločinac u izvedbi i nalogodavac tih zločina, ali on nije taj koji je uzburkao narod; on ga je od SPC, Vuka Draškovića i pisaca iz Francuske 7 preuzeo već uzburkanoga, izluđenoga, propagandom izmanipuliranoga i onda ga poveo kao tehnički realizator u zločin.

Sve političke mitologije svijeta sadrže motiv »mi nismo nikad vodili osvajački rat nego smo samo branili svoje«

jest demokratska Srbija koja će na jedan novi način spoznati svoju povijest i suočiti se sa svojim zabludama. I to ne samo u posljednjih 15-ak godina nego od sredine prošlog stoljeća. Mira nema bez Srbije koja će imati snage analizirati i valorizirati neke bitne događaje i ličnosti iz svoje prošlosti, naći svoju pravu mjeru među zemljama i narodima koji je okružuju. Kako će ta demokratska moderna Srbija biti stvorena, i kada, to je teško predvidjeti.

Mit i tehnologija zločina

Koliko, po vašem mišljenju, aktualni događaji imaju doista veze s

pod raznim imperijalnim silama i u razvoju srpske kulture. On joj je, kao umjetničko nadahnuće, namaknuo i neka trajno vrijedna djela, ali je potkraj prošloga stoljeća počeo poprimati oblik imperijalne osvajačke ideologije. To je točka kobnoga skretanja.

Naime, svaki je mit lijep. On uvijek ima zavodljivu i lijepu fabulu. Da nije takav on bi odumro sam od sebe, ne bi trebala nikakva kritička historiografija niti kritički intelektualci da upozoravaju javnost na to. On uvijek nosi neku poruku koja je čovjeku bliska, koja je estetski lijepa, koja mu u trenucima krize pomaže da nekako osmisli nevolju i na taj

je trenutak kada taj mit postaje državno sponzoriran, ideološki definiran kao mobilizacijska podloga za legitiman program, s jedne strane, nacionalnog oslobođenja, ali s druge, i osvajanja i imperijalnih težnji prema susjednim narodima. Zanimljiva je koincidencija da te iste ključne godine istodobno izlaze u Srbiji dvije knjige čiji su autori Ilarion Ruvarac i Ljubomir Kovačević. Prvi je obradio lik kneza Lazara, a drugi Vuka Brankovića koji je u mitu prikazan kao izdajica, što historijski nije tačno. Dakle, u tom trenutku velike nacionalne euforije i sveopće egzaltacije, nalaze se u samoj Srbiji dva povje-

SPC historijski gledano najustrajnije generira mitsku političku svijest

Hod albanske samopercepcije

Može li se, uz dominantnu srpsku kosovsku mitomaniju, kao jedan od uzroka kosovske krize navesti albanski nacionalizam? Odnosno, jesu li Albanci mogli išta učiniti u smislu iznalaženja nekog kompromisnog rješenja?

— Mogu govoriti o zadnjih dvadeset godina kojih se i osobno sjećam. Mislim da tu oni nisu ništa odlučivali. Oni su jednostavno od strane autora velikosrpskog projekta bili određeni za eliminaciju. Političku, ili fizičku, to je bilo pitanje nijanse. Ali, u toj eliti je postojao konsenzus da Albanci naprosto nisu priznati kao subjekt. I tu nikakvo albansko ponašanje ništa nije moglo promijeniti. Da su se svi Albanci do jednoga ponašali kao Sejdo Bajramović, to bi možda odgodilo neke stvari. Ali logika velikosrpskog imperijalizma nije dopuštala nikakvu mogućnost da Albanci promjenom ponašanja, primjenom ove ili one taktike, bitno izmijene taj odnos na duži rok. To su mogle izmijeniti samo demokratske snage među samim Srbima.

Ono što mi se u vezi kosovskih Albanaca čini najbitnijim, pa i fascinantnim, jest pratiti promjenu njihove samopercepcije krajem 80-ih i početkom 90-ih godina, o čemu je Shkelzen Maliqi napisao jedan izvanredni esej koji je objavljen 1995. u časopisu *Erazmus*.

Albanci su, naime, do tada sebe doživljavali kao junački, gorštački narod koji je nepokoriv. Prije se, na simboličnoj razini, konfrontacija sa Srbima odvijala otprilike na sljedećem tragu: »Šta vi nama lupetate o tom junaštvu, mi smo ti koji smo nepokorivi, pravi junaci i pravi ratnici, koji nismo ništa izgubili. Ako smo barbari, bar smo junaci i ne damo se pokoriti«. Od kraja 80-ih Albanci kao da govore: »Dobro, vi Srbi kad ste junaci, junačite se i dalje, ali nas junačenje ne zanima, to nikuda ne vodi, to su samo žrtve i osvete. Mi se i dalje razlikujemo od vas ali na

drugoj simboličnoj osnovi. Mi nismo ratnici, mi smo Evropljani, želimo biti mirni, imamo svoja prava, želimo ih ostvariti na miran i pravedan način.« Metaforički rečeno, uzorni Albanac više nije Skenderbeg, uzorna Albanka je Majka Tereza. Ne znam da li ima neki primjer tako brzog političkog sazrijevanja i takve radikalne promjene političke i percepcijske paradigme, kao što se to dogodilo kosovskim Albancima krajem 80-ih. Ako inzistirate da odredim neki datum ili događaj, onda se iz moje perspektive prekretnicom čini »umir krvi«, odnosno dokinuće krvne osvete na Kosovu 88. ili 89. godine, što su ga bili organizirali Lush Gjergji, Bajram Kelmendi i Fehmi Agani. Simbol ove druge paradigme i gandhijevskog otpora koji je trajao deset godina, bio je Ibrahim Rugova, iako je još mnogo ljudi koji su svojim međunarodnim ugledom pridonijeli njenom promicanju. Primjerice, spomenuti Gjergji, Agani i ubijeni Kelmendi. Ta paradigma je evidentno doživjela neuspjeh, odnosno nije uspjela ostvariti politički oblik koji bi Albancima omogućavao da ostvare svoje težnje. Mislim da nije bilo mogućnosti za to. Sada je opet došlo do promjene paradigme — pojavila se Oslobođilačka Armija Kosova, Albanci sami sebe opet percipiraju kao junake.

Među narodima bivše Jugoslavije, svi imaju razdoblja kada podliježu mitomaniji. Imaju li ti politički mitovi neku zajedničku matricu?

— Bitno je sljedeće: svi ti mitovi i fantazmi imaju istu strukturu. Svi jednako funkcioniraju i zadovoljavaju iste potrebe — psihološki, socijalno i emocionalno. Nema naroda u svijetu koji ima percepciju sebe kao ubojice, lupeža, zaostaloga, nespodobnoga itd. Svi o sebi misle da su izuzetno vrijedni, hrabri, da su u svim bitkama pobijedivali, a ako su negdje kojim slučajem i izgubili, to nije bilo zbog vlastite slabosti, neorganiziranosti ili vojne nesposobnosti, nego zbog izdaje, prijevare, neke više sile, Božje kazne itd. Međutim, uvijek se stvar svodi na one koji time manipuliraju i onda uzrokuju da takve percepcije zahvate što veći dio stanovništva i dobiju ne samo političko-ideološke nego i vrijednosne konotacije. Dakle, da se netko, samim time što je takav, počinje smatrati vrednijim od drugoga, a samim time da mu je dopušteno činiti ono što drugima nije. Sve političke mitologije svijeta sadrže motiv »mi nismo nikad vodili osvajački rat nego smo samo branili svoje«. Međutim, tada je bitno vidjeti što tko smatra svojim i na temelju kojih argumenata. Historijska argumentacija je uvijek opasna i pogubna argumentacija koja nikud ne može dovesti. Kvaka 22 je dakle u pitanju unutar kojih granica netko zamišlja to »svoje«. A te su granice često vrlo fantastične, iracionalne, arbitrarno stvorene. Pa čak i kad jesu u određenom historijskom razdoblju postojale kao takve, to nema nikakvu vrijednost za naše suvremene vrijednosne, političke prosudbe. Stvar je u tome da, bez obzira što kome pripadalo, ljudi ne budu istjerivani zbog vjere, nacije, političkog opredjeljenja. Važno je da li čovjek ima pravo živjeti u skladu sa svojim pravima na određenom prostoru, a isto tako treba poštivati i njegovati ukupni identitet određenih prostora koji nikad nije jednoznačan i samo »naš«. ☒

Nema kraja kraju

Danas više nema disonantnih glasova, svi su »Srbi sveta« za progon Albanaca s Kosova

Mirko Kovač

Moja su znanja o Kosovu nedostatna da bih se upustio u neke dublje prosudbe, posebice u svjetlu sadašnje kosovske tragedije, pa ću radije ostati na nekim spoznajama što sam ih i otprije, na ovaj ili onaj način, potezao kad god bi se poveo razgovor o srpskom nacizmu. Valjalo bi dobro proučiti mnoge povijesne knjige, poglavito one Slobodana Jovanovića, vrsnog pisca i povjesničara, koji je čitavog života rasplesao »zamršene i proturječne uspone i padove srpske historije«, da bi na kraju života, u jednom intervjuu, već pomalo umoran i rezigniran što je toliko dangubio »oko srpske istorije«, tumačeći je i filozofirajući o stvarima koje se mogu sažeti u nekoliko jednostavnih misli i kratko sročiti u konačnu definiciju: srpski je nacionalizam izvor svih zala i tragedija toga naroda, uzrok svih njegovih poraza i rijetkih uzleta, njegova kob koja mu je odredila sudbinu i pomračila um, jer nacionalizam je život u palanci, a »duh palanke jest duh bolesti«.

Elita koja ugađa rulji

Naravno, bez »dangubljenja« tako velikih povjesničara kakav je bio Slobodan Jovanović, te bez tolikih svezaka povijesti, ne bi se moglo doći do ovakvog sažetka. Pa ipak, nisam olako prihvaćao tumačenja kako je srpski nacionalizam nešto posebno, niti sam se dao uloviti na to da je žešći nego kod drugih balkanskih naroda, premda su me neke knjige vukle u takvu zamku. Glasoviti ruski publicist i etnograf Pavel Rovinski boravio je u više navrata u Srbiji, i to u drugoj polovici prošlog i s početka ovog stoljeća, te nam je u svojim spisima ostavio dragocjena zapažanja, prosudbe i spoznaje. Bio je osupnut »duhom i stanjem srpske intelektualne elite« koja »ugađa rulji i prepušta se instinktu rulje«. Posvuda su intelektualci iznad gomile, »u Srbiji su pak gomila sama«. To važi sve do dana današnjeg. Dobrica Ćosić, tipični izdanak srpskog radikalizma, nešto uglađenija varijanta Šešelja, u svojoj besjedi na inauguraciji za predsjednika Miloševićeve Jugoslavije, rekao je: »Ja sam samo sluga svojega naroda«. Nije se dugo održao, jer je počeo petljati oko nekakvih mirovnih sporazuma u Bosni, a jasnu i davnašnju ideju »istrjeljenja i preseljenja muslimana i Arnauta« ublažavao je i prodavao kao »humano preseljenje«, što je bilo dovoljno da slugu svojega otjeraju ni manje ni više nego kao izdajnika. Kad je već obznanio da je sluga, onda su pravila jasna; rulja ne trpi eufemizme niti mekušce, nego traži okrutnost kao ovu sadašnju na Kosovu.

Nitko nije tako smiono i duboko ušao u dušu srpskog nacizma kao pisac Rade Konstantinović u svojoj knjizi *Filozofija palanke*, prvi put objavljenom u časopisu *Treći program*, u Beogradu 1969. Ta je filozofska knjiga doživjela još tri izdanja. U odjeljku *Poetika srpskog nacizma* Rade Konstantinović piše kako je srpski nacizam uspostavljao nove mitove »rasne«, »krstaške«, »vjerno-plemenske«, »mistično-vjerske« i druge, a posebice mit »dobrovoljačke lirike« koja slavi smrt u ime »srpstva po svaku cijenu«. Smrt je utkana u *program nacije*, a pogađanja oko »cifre mrtvih« za svetu srpsku stvar još traju; brojke se kreću u rasponu od Ekmečićevih milijun i dvjesto tisuća do Plavšićkinih tu negdje, brat bratu, tristo tisuća. Psihijatar i filozof Vladeta Jerotić veli da se srpska težnja za samouništenjem odvija »uz gotovo potpunu odsutnost svijesti o toj pogubnoj težnji«. Ako se ta svijest katkad koleba, premda su to rijetki trenuci, ona će uvijek između toga ili-ili izabrati »prokletstvo u naprijed zajamčenom porazu«, kako veli R. Konstantinović. Napokon, ako je točna Jerotićeva psihoanaliza o srpskoj težnji za samouništenjem, ovdje bih iskazao svoju posvemašnju ravnodušnost prema takvim težnjama ukoliko se to samouništenje ne odvija kroz pokolje drugih.

Amerikanci se bore za »nižu rasu«

U ovom trenutku još ne znamo epilog albanske drame na Kosovu; izvjesna je samo patnja i stradanje, te trijumf nove škole surovosti *srpskog nacizma*. Taj trijumf i naslađivanje u patnji drugog ponavlja se iz vremena balkanskih ratova kada su Srbi »tamanili Arnaute«, ali tada je barem bilo više sućuti s Albancima; srpski su socijaldemokrati oštro udarali po režimu. Danas više nema disonantnih glasova, svi su »Srbi sveta« za progon Albanaca s Kosova i oslobađanje svete zemlje od pošasti. Neka istraživanja kazuju da je zastrašujućih 90 posto Srba za izgon Albanaca. Sada su još i začuđeni zašto ih NATO sprječava da konačno riješe albansko pitanje. Da nije »zavjere novog svjetskog poretka« genocid bi protekao veselo, uz bakanalije i ples »nad grobovima tudinaca«.

Barbarizam potiče jedinstvo, pa se pleme ubojica sve više nameće kao elita; u tamnom naci-vilajetu heroizam se očituje u mržnji prema tuđinu, a svatko je tuđinac tko ne dijeli tvoju vjeru i tvoju naciju. Plemenska svijest daleko je od građanske, stoga Srbi ne podnose tuđinca tu gdje on jest, bio to Mađar, Albanac ili Sandžaklija. S tuđincem se ne suosjećaju, niti se s njim dijeli sudbina, jer on je građanin drugog reda. I dok traje egzodus Albanaca, do mene sve češće dopiru glasovi srpskih ljudi zaprepasanih licemjerjem Zapada koji se »stavlja na stranu Šiptara«. Imao sam i verbalne okršaje s nekim znancima koji odavno ne žive u Srbiji i slove kao liberalni, ali sada su konačno zgađeni prljavim poslovima Zapada, psuju Amerikance »koji se na Kosovu bore za prava niže rase, a kod kuće su rasisti«.

»Duh palanke odbija misao«, kaže Konstantinović, a tko god se drznuo kritički govoriti o srpskom nacizmu ili vulgarnom rasizmu otpisan je kao izrod i u intelektualnoj svijesti nacije više ne postoji. Rade Konstantinović tavori negdje na dnu kulture, nijedna se njegova misao ne čuje niti je ima tko prenijeti, dok svaki tamošnji magarac sriče Bečkovićev stih: »Kosovo je naskuplja srpska reč«. A tko bi se danas ondje usudio pozvati na jednog Dimitrija Tucovića i potegnuti neke njegove oštre riječi o »srpskom rasističkom ludilu«. Jedan Tucovićev tekst pisan 30. ožujka 1914. nosi naslov *Nikad kraja*. U tome tekstu Tucović veli: »Mi smo izvršili pokušaj ubistva s predumišljajem nad čitavom jednom nacijom. Na tome zločinačkom delu uhvaćeni smo i sprečeni. Sad imamo da ispaštamo kaznu.«

I doista, ima li kraja srpskim zlodjelima nad Albancima? Ili je točno ono što kaže Rade Konstantinović: *nema kraja kraju!* ☒

Neka istraživanja kazuju da je zastrašujućih 90 posto Srba za izgon Albanaca

RADIO MAESTRAL
95,4
Pula
Narodni trg 9
telefon 052/217-713
fax 052/217-795

Govore: Ranko Petković i Radovan Vukadinović

Regionalne i globalne kabadahije

Razgovor o opravdanosti intervencije NATO-a u Jugoslaviji na Radiju Slobodna Evropa, u emisiji Most, vodili su Ranko Petković, predsjednik Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo i Radovan Vukadinović, profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i gostujući profesor na State University u Floridi

Omer Karabeg

— Petković: U postojećem međunarodnom poretku Organizacije ujedinjenih nacija rat je zabranjen. Jedini ko može da primenjuje silu je OUN i to prema strogo predviđenoj proceduri. Takvu odluku može da donese samo Savet bezbednosti na osnovu Glave 7 Povelje Ujedinjenih nacija. Prema tome, ovo što je učinio NATO bez odgovarajućeg odobrenja Saveta bezbednosti UN-a predstavlja agresiju. Čitav postojeći međunarodni poredak počiva na suverenoj jednakosti država, poštuje se i garantuje nacionalni suverenitet i teritorijalni integritet svih država. Razume se, to ne znači da bilo ko može da umanjuje značaj ljudskih prava kao novog korpusa u međunarodnom pravu i kao stožera postojećeg sistema međunarodnih odnosa. To su dve odvojene vrednosti koje ne eliminišu jedna drugu, već podrazumevaju jedna drugu.

Mala balkanska zemlja

— Vukadinović: Sve ovo što je kolega Petković rekao stoji s međunarodno-pravne točke gledišta, ali od napada NATO-a na Jugoslaviju ili Srbiju započela je nova faza u međunarodnim odnosima. Kada to kažem, onda prije svega mislim da smo nakon pada Berlinskog zida, nakon okončanja Hladnog rata, došli u novu fazu u međunarodnim odnosima, nastao je takozvani novi svjetski poredak koji predvode Sjedinjene Američke Države, kao jedina svjetska sila, tu je još i Evropska unija i možda tamo negdje u kutu i Japan. Svi drugi suparnici su eliminirani i u tom novom svjetskom poretku postavljaju se pravila onako kako to vodećoj sili odgovara. Što je povod intervencije NATO-a u Jugoslaviji? Povod je kršenje ljudskih prava, dakle humanitarni razlozi, a Sjedinjene Američke Države zainteresirane su da pomognu svuda tamo gdje se ljudska prava krše. To je jedan od glavnih ciljeva američkog vojno-političkog djelovanja koji je postavila Clintonova administracija. Uostalom, predsjednik Clinton obrazložio je ovaj napad namjerom da se spase ljudski životi, da

se spriječi humanitarna katastrofa, a sve su to principi koji se sada stavljaju iznad suverenosti države. To je apsolutno nova situacija koje sasvim sigurno nema

njanje jednog, uslovno rečeno, manjeg zla treba, može upotrebiti veće zlo. Štiteći jedne ne treba da ubijamo druge, a to, čini mi se, proističe iz strategije koju

svijeta promjenom nekih režima trebalo uspostaviti neki red, makar i silom oružja. A šanse za te promjene su sazele i zbog toga je teško zamisliti da bi NATO mogao odustati od svog krajnjeg cilja.

— Petković: Sve činjenice koje je izneo profesor Vukadinović o motivima i uporišnim tačkama američke strategije su tačne i potvrđuju da međunarodnom zajednicom danas vladaju dve stvari — moć i interesi. Prema tome, sve ovo što se radi nema veze ni sa ljudskim pravima, ni sa

mnogim neizvesnostima na pragu trećeg milenijuma.

Milošević je izabran demokratski

— Vukadinović: I ja sam svojevremeno sjedio u podrumu u Zagrebu kada su nas nadlijetali avioni takozvane Jugoslavenske narodne armije. Prema tome i ja imam neka iskustva i znam kakav je to osjećaj i potpuno dijelim osjećanja kolege Petkovića. Međutim, ako je riječ o uzrocima, onda mislim da je režim Slobodana Miloševića dao itekako mnogo povoda za sadašnju intervenciju. Počevši od Slovenije, preko Hrvatske, Bosne i Hercegovine do ovoga što se sada događa na Kosovu, dao je sasvim dovoljno povoda da bude optužen za etničko čišćenje, pa vjerovatno i za genocidnu politiku. Dao je, dakle, sasvim dovoljno povoda toj moćnoj organizaciji da jednog trenutka kaže: sada je dosta, treba to zaustaviti, a usput idemo rješavati i neke druge naše interese koje imamo na ovim prostorima. To je što se tiče razloga za ovu intervenciju. A što se tiče homogenizacije, i mi u Hrvatskoj, dok smo za vrijeme zračnih udara sjedili u podrumima, imali smo samo jednog jedinog neprijatelja i svi smo bili jedinstveni, svi smo bili povezani i nije bilo bitno tko se nalazi na vlasti, a tko je u oporbi. Isto takvo raspoloženje danas postoji i u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, i stratezi ili, ako hoćete, psiholozi NATO-ve politike vjerovatno o tome nisu vodili previše računa.

Međutim, postavlja se pitanje na koji drugi način riješiti taj problem, kako eliminirati tu glavnu opasnost, kako eliminirati tu, da tako kažemo, elementarnu nepogodu u obliku režima Slobodana Miloševića, koja već godinama visi nad prostorima bivše Jugoslavije. Pokušavalo se s različitim pozicijama i u samoj Srbiji i u Republici Srpskoj i u Crnoj Gori, bilo je govora o djelovanju onog slavnog trokuta Crna Gora-Republika Srpska-opozicija u Beogradu pa se ni to nije ostvarilo. Pokazalo se da ne postoje unutarne snage koje bi mogle dovesti do demokratizacije i do promjena, pa da Srbija na međunarodnom planu postupa drukčije. Onog trenutka kada je usijanje na Kosovu doseglo vrhunac i kada je u Rambouilletu demonstrirana gruba i nabusita sila u želji da se ne potpiše dokument, da se odustane od kompromisa, da se odustane od sporazumijevanja, došao je trenutak da se kaže — to je prevršilo svaku mjeru, mi smo spremni, naše snage su u Makedoniji, krenimo sa zračnim napadima, skršimo taj otpor, otvorimo put za dolazak kopnenih snaga i za nametanje rješenja po modelu NATO-a. U kojoj je mjeri to dobro, da li je to neko rješenje koje može donijeti sreću i mir i koje može voditi demokratizaciji, nisam previše siguran. Međutim, to je, bojim se, bilo jedino što je ovog trenutka međunarodna zajednica mogla učiniti. Naprosto ne vidim neke druge mogućnosti, jer, ako ovaj režim ne bude skršen silom izvana, nema drugih mogućnosti da ga se uništi. A, ako se to ne dogodi, onda, čini mi se, nema sreće ni za Srbiju ni za čitav ovaj naš prostor u jugoistočnoj Evropi.

— Petković: Hteo bih samo da kažem — ne kao pristalica Miloševićevog režima — da sadašnji režim nije uspostavljen putem

Radovan Vukadinović: Milošević sada plaća račun zbog ponašanja koje mnogo duže traje

u knjigama međunarodnog prava i zbog toga kažem da će se ova akcija vjerovatno uzimati kao početak novog doba u razvoju međunarodnih odnosa. U ovom trenutku većina zemalja, na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama, koje predvode novi svjetski poredak, ocijenila je da prijete velika humanitarna katastrofa, da se provodi etničko čišćenje i genocid i poduzela je akciju.

— Petković: U celokupnom razvoju međunarodne zajednice uspostavljanje sistema kolektivne bezbednosti predstavlja jedno od najvećih demokratskih i civilizacijskih dostignuća. Naravno, čovečanstvo ima iskustva sa situacijom kada nije postojao sistem kolektivne bezbednosti, pa bismo mogli pretpostaviti da se na pragu dvadeset prvog veka možemo ponovo suočiti sa takvom situacijom u međunarodnim odnosima u kojoj će dominirati subregionalne, regionalne i globalne kabadahije, koristeći pravo jačeg. Tačno je da danas imamo poredak u kome dominiraju Sjedinjene Američke Države koje arbitriraju u svim svjetskim poslovima. Ako su u pitanju etnička prava Albanaca, onda je potpuno legitimno da međunarodna zajednica bude zainteresovana za to pitanje.

Ali, ako se pribegne upotrebi sile, ako tu silu upotrebljava vojno-politički organizam, nastao u toku Hladnog rata, koji okuplja devetnaest najmoćnijih zemalja sveta, i ako se ta sila primeni protiv jedne male balkanske i evropske zemlje, kao što je Jugoslavija, onda se postavlja pitanje — zašto se to čini? Ako je reč o kršenju ljudskih prava, ako je reč o kršenju prava pripadnika nacionalnih manjina, ako je reč o talasu izbeglica, postavlja se pitanje da li se to može rešiti bombama i krstaricama i da li se za ukla-

sprovode nosioci napada na Jugoslaviju.

Veliki stručnjaci NATO-a

— Vukadinović: Ja bih pokušao analizirati zbog čega se sve to događa. Prije svega, tu je u velikoj mjeri prisutna želja da se konačno kazni režim Miloševića s kojim je Zapad imao vrlo loših iskustava. Milošević nije održao ni jedno svoje obećanje, nije poštivao ni jedan dokument na koji je stavio potpis. Nakon osam godina takvog ponašanja vjerovatno je nastupio trenutak kada se osjeća potreba za kažnjavanjem Miloševićevog režima i njega osobno. Mislim da se u ovom trenutku žele upotrijebiti sve snage da se taj režim skrši. Drugi razlog je također vezan za Miloševićev režim, a nedavno ga je spomenuo američki potpredsjednik Gore kada je ukazao na činjenicu da je Miloševićev režim zadnji socijalistički režim u Evropi, što znači da ga što prije treba eliminirati, a sada se ukazala pogodna šansa da se to učini. Treći razlog je što se ovom akcijom htjela uputiti snažna poruka Rusiji. Rusiji se želi pokazati koliko je slaba, koliko je ranjiva, koliko je nesposobna da djeluje bilo kao suparnik, bilo kao strateški partner Amerike. I četvrti razlog je Clintonova ocjena da jugoistočna Evropa ima svoju vrijednost, da je to područje koje se, istina, nalazi na rubu evropskog kontinenta, ali koje bi moglo biti poprište eventualnog sukoba u koji bi čak mogle biti uvučene i članice NATO-a — Grčka i Turska. I što je još važnije, područje Balkana povezuje Zapadnu Evropu s Bliskim i Srednjim istokom, sa Srednjom Azijom, a djelomično i s Mediteranom. Dakle, riječ je o geostratezijskoj spojnici koja je vrlo značajna i zbog toga bi u tom dijelu

Albancima, ni sa Srbima, već sa silom i interesima jedine preostale supersile. Ja ovo govorim u trenutku kad je ovdje u Beogradu još na snazi znak uzbuene. Sa mnom je moj unuk koji ima svoja ljudska prava, a, pre svega, pravo na život, ali ga u ovom času možda i nema. Tu sam i ja koji nisam bio preterano zaljubljen u postojeći poredak u ovoj zemlji. Ako je jedan od ciljeva napada na Jugoslaviju bio da se uništi sadašnji poredak i režim, onda su se svi ti veliki stručnjaci koji rade u Beloj kući, u Pentagonu i u centru NATO-a u Bruxellesu strašno prevarili u proceni i trebalo bi ih sve otpustiti, jer su ovi napadi doveli do neslućenog i nevidenog okupljanja ljudi oko postojećeg režima. Nije reč samo o tome da su sve opozicione političke stranke jedinstvene u suprotstavljanju NATO-u, već u tome učestvuju i istaknuti profesori međunarodnog prava koji su bili vrlo ekspozirani na drugoj strani političkog spektra. Oni dele mišljenja o kojima sam ovde ponešto rekao. Svedoci smo novih fenomena i novog rasporeda snaga u svetu. Činjenica je da klasične vrednosti kao što su nacionalni suverenitet, teritorijalni integritet i sam sistem kolektivne bezbednosti nemaju više onaj značaj koji su imale, ali — šta umesto toga. Kada bi međunarodna zajednica na pragu dvadeset prvog veka bila u stanju da ponudi sistem koji bi bio na višem nivou i koji bi još više garantovao mir i ljudska prava, mi bismo bili za njega. Ali, ako jedan vojno-politički savez, nastao u Hladnom ratu, pokušava da ostvari strateške interese jedne zemlje ili grupe zemalja, koje su ideološki istomišljenici, napadom na jednu malu zemlju, navodeći razloge koji zaista ne mogu biti opravdanje, onda smo suočeni sa

državnog udara ili nekim drugim načinom. On je nekoliko puta bio testiran na demokratskim, parlamentarnim izborima. Pored toga, velike stranke, koje su ranije bile opozicione, nalaze se u Vladi. Prema tome, ako NATO po svaku cenu hoće da uništi Miloševića, to znači da uništava i one koji su davali svoj glas za Miloševića, a to znači, u ogromnoj većini, i sam taj srpski narod, jer on stoji iza tih parlamentarnih stranaka. Ja ne vidim da je demokratsko pravilo da se na izbore može uticati bombama i da treba kažnjavati čitav narod zato što ima takav poredak. Prema tome, ovdje se želi dirigovati voljom i mišljenjem javnog mnjenja i uticati na parlamentarne izbore. Znači, vredi se suština demokratije i pribegava se nečem što je u dosadašnjoj historiji bilo apsolutno nedodirljivo. Niko nije izjednačavao nemački narod s Hitlerom, iako je taj narod izabrao Hitlera i sledio ga do kraja. Sada imamo situaciju da je sa stanovišta međunarodnog prava

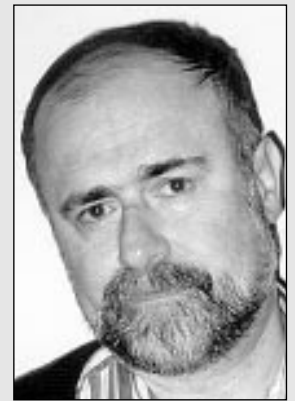
bave pitanjem ljudskih prava, da ih štite i da preventivno djeluju kako bi se spriječilo ono najgore — ratne situacije, bombardiranja i sve ovo što se danas događa. Međutim, bojim se da je to za sada samo želja koja je prilično daleko od ostvarenja i da ćemo više imati posla s djelovanjem razvijene međunarodne zajednice ili, ako hoćete, novog svjetskog poretka koji kreće samostalno onog trenutka kada odluči da treba krenuti i kada procijeni da su ljudska prava u određenim sredinama stvarno ugrožena. Mene sada zanima sljedeće, a volio bih kada bi mi kolega Petković odgovorio na to pitanje. Budući da srpska delegacija nije htjela prihvatiti dokument iz Rambouilleta, da li je, osim sile, postojala neka druga mogućnost da se nametne to rješenje? Da li je postojao neki drugi put u trenutku kada je srpska strana svojom tvrdoglavom politikom neprihvatanja kompromisa zatvorila sve putove za postizanje rješenja?

bili ni u Rambouilletu niti žive na Kosovu niti su na bilo koji način krivi za tamošnju situaciju.

— Vukadinović: Nije riječ samo o trenutnom neuspjehu, mislim da Milošević sada plaća račun zbog ponašanja koje mnogo duže traje. Kršenje elementarnih ljudskih prava Albanaca na Kosovu počelo je 1989. godine i traje sve do danas, dakle deset godina. Još 1991. godine administracija tadašnjeg američkog predsjednika Georgea Busha upozorila je Miloševića da ništa ne poduzima protiv Albanaca na Kosovu i da bi u tom slučaju Amerika mogla intervenirati. To je bilo sasvim jasno i ozbiljno upozorenje. Od tog upozorenja prošlo je osam godina, to je prilično dug period i režim u Beogradu morao je biti svjestan da će Kosovo kad-tad doći na red. Apsolutno je bila pogrešna procena Miloševićevog režima da je Kosovo isključivo u srpskoj nadležnosti, da on može tamo raditi što god hoće i da nitko neće povesti računa o tome. Onog tre-

Pravni paradoksi intervencije

Danas su humanitarni razlozi kao nosivi sastojak međunarodnog poretka dovoljan razlog za rat

Ivan Padijen

U pitanje tijekom svoje prvoaprilske konferencije za tisak o tom kako će reagirati na inicijativu iz Beograda da, zbog bombardiranja Jugoslavije od strane NATO snaga, za ratne zločine optuži Clintona, Solanu i Clarka, Mmc. Arbour, tužiteljica Haškog suda za ratne zločine na teritoriju nekadanje Jugoslavije, odgovorila je, valjda natječujući se za šalu dana, da nema niti indicija takvih zločina — kao da se radi o nedokučivom činjeničnom, a ne tričavom pravnom pitanju, naime, o tom da upotrebu sile u međunarodnim odnosima, osim kad se radi o samoobrani, mogu odobriti samo UN, a da NATO odobrenje UN-a za sadašnju intervenciju u Jugoslaviji nije dobio. Štoviše, NATO se ne može lako ispričati pozivom na činjenicu da Vijeće sigurnosti UN-a nije u stanju, zbog veta Rusije i Kine, dati takvo odobrenje. Jer, upravo na inicijativu SAD-a Opća skupština UN-a donijela je još 1950. rezoluciju *Uniting for Peace*, po kojoj, ako Vijeće sigurnosti zakaže zbog veta velikih sila u otpravljanju svoje nadležnosti za očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti, sama Opća skupština UN-a može preporučiti upotrebu sile u međunarodnim odnosima. Ako itko, o tom bi trebala voditi računa upravo Mmc Arbour, kao dužnosnik Suda koji je utemeljilo Vijeće sigurnosti.

Pitanje upućeno Mmc Arbour samo je jedan od brojnih pravnih prigovora sadašnjoj NATO-voj intervenciji u Jugoslaviji, koji nalaze da su humanitarni razlozi samo izlika intervencije te da intervencija narušava ne samo načela međunarodnog prava nego i same temelje svjetskog poretka stvorenog nakon Drugoga svjetskog rata, jer može eskalirati (kako na to upućuje isplavljanje ruskih izviđačkih brodova u pravcu Jadrana), a ako i ne eskalira stvara opasan presedan. Iako su te kritike dobrim dijelom opravdane, valja također uočiti da gotovo svaka od njih barem dijelom previda neke danosti današnje međunarodne politike.

S jedne strane, previda se da je Amerikancima, za razliku od Europljana, posve primjereno da se u vanjskoj politici vode moralnim obzirima. Istodobno, previda se da, iako je Angloamerikancima najviša politička vrijednost poredak, kao rezultanta mira i sigurnosti, a Europljanima pravednost, koja ih je stoljećima navodila na *bella justa*, danas Angloamerikancima poredak uključuje vladavinu prava, napose čovjekova prava koja su nužna za jednakost pred zakonom (na život i imanje te slobodu izražavanja i poslovanja), pa su stoga danas humanitarni razlozi kao nosivi sastojak međunarodnog poretka posve dovoljan razlog za rat (od tuda i paradoks da NATO s Jugoslavijom ratuje zato da onemogući srpsko etničko čišćenje Albanaca, a da gotovo ništa ne čini da bi ga spriječio).

S druge, previda se da kršenje Povelje UN-a sadašnjom intervencijom nije ništa novo. Za Hladnog rata, od 1948. do 1990. svaka je velika sila silom i protiv Povelje UN-a držala zemlje svog bloka u svom poretku (retorika kojom je SSSR opravdavao svoju intervenciju u ČSSR 1968. samo je varijacija na retoriku kojom su SAD opravdavale svoje intervencije u Gvatemali 1955, Kubi 1962. i Dominikanskoj Republici 1965). Odobrenje Zaljevskog rata 1991. od strane UN-a doimalo se, doduše, kao početak oligarhije velikih sila u skladu s Poveljom UN-a, no taj početak, očito, nije nastavljen. Novinarka *Le Monde* utvrdila je 4. travnja o. g. na CNN-u da su SAD samo u posljednjih osam mjeseci četiri puta upotrijebile silu u međunarodnim odnosima bez odobrenja UN.

Kad se previde isprave, moguće je naslutiti i to što se krije iza paradoksa moralno opravdane, a pravno neopravdane NATO-ve intervencije u Jugoslaviji, koja vrijeđa elementarne etičke istine da je pravo pravom po tome što uključuje minimum morala te da nitko ne može moralno djelovati u impersonalnim odnosima a da ozbiljno ne vodi računa o pravu. Rješenje je toga kao i drugih praktičkih paradoksa, u promjeni postojećeg poretka, koja je upravo u tijeku. Podrobnije rečeno, intervencija NATO-a u Jugoslaviji, ako izbjegne da se pretvori u novi Vijetnamski rat, mogla bi uspjeti u jednom od svojih do sada malo isticanih ciljeva, koji nakon dva tjedna bombardiranja postaje izglednijim, a to je potpun slom Miloševićeva režima; a ako u tom uspije, zaokružiti će novi regionalan poredak, od Pacifika preko Atlantika do ruba Rusije, u čijem će središtu neprikosnoveno biti SAD i NATO, a UN će ostati kao drugorazredna organizacija za drugorazredne zemlje izvan proširenoga zapadnog svijeta.

To su možda najbolje naslutile latinoameričke države, koje su zajedno prosvjedovale protiv NATO-ve intervencije u Jugoslaviji, s očitim razumijevanjem toga što mogu očekivati od SAD-a u budućnosti, ako SAD sada u ruskoj interesnoj sferi prave red koji su se ranije usudile raditi samo u Latinskoj Americi kao dijelu svoje hemisfere. To, na ponovnu nesreću Hrvatske, još nitko u njoj pravo ne razumije. Osim, dakako, u vladajućoj stranci, gdje se živi od toga da se glumljenjem predzida Zapada izigrava povijest, jer račun za to ionako kreditiraju SAD, a plaćaju hrvatski pozorni i vojni obveznici. ☐

Ranko Petković:
Ja ne vidim da je demokratsko pravilo da se na izbore može uticati bombama

Progon Albanaca iz Pristine, 31. ožujka 1999.

izvršen akt agresije, a što se tiče moralnih aspekata tog akta, imamo činjenicu da devetnaest zemalja, članica NATO-a, koji se spremao za istorijski krstaški obračun sa istočnim blokom i komunizmom, sada ratuje s Miloševićem i to na neki način budi reminiscencije o Davidu i Golijatu.

Zašto odmah bombe

— Vukadinović: Pitanje ljudskih prava već nekoliko godina nalazi se u središtu djelovanja Clintonove administracije. O tome se mnogo govori, američka vanjska politika trudila se da štiti ljudska prava u Haitiju, u Somaliji, u Bosni i Hercegovini, a sada ih štiti na Kosovu. Došlo je vrijeme kada su ljudska prava postala nešto zbog čega se može povesti akcija, dakle, ljudska prava mogu se uzeti kao povod za akciju onog trenutka kada se pokaže da nema mogućnosti da se ta prava riješe na drugi način. Zaštita ljudskih prava zahtijevati će da se i struktura međunarodne zajednice, na čelu s Ujedinjenim narodima, postavi na drugačiji način kako bi u budućnosti Ujedinjeni narodi i neke druge organizacije bili sposobni da se i institucionalno

— Petković: Mi koji pratimo međunarodne odnose znamo da se tako složena pitanja kao što je problem Kosova ne mogu rešavati preko kolena. I na Bliskom istoku imali smo mirovne ugovore i mnogo kršenja tih ugovora. Ta pitanja se tamo decenijama raspravljaju, ali tamo su u igri akteri o kojima oni koji arbitriraju u međunarodnim odnosima moraju da vode računa. U slučaju Kosova pokušalo se da se jedan vrlo težak etnički spor između albanske i srpske zajednice reši jednom *shuttle* diplomatijom koja je trajala nekoliko nedelja ili meseci i onda je u Rambouilletu i Parizu od obe strane traženo da stave potpis na dokument koji je u stvari pripremio američki ambasador Hill. Razume se da u igri nisu bila samo etnička i ljudska prava, nego i određene političke manipulacije. Moglo se računati s tim da će Albanci, koji znaju da putem mirovnih pregovora ne mogu da ostvare svoj krajnji cilj, a to je nezavisno Kosovo, nastojati da se održava temperatura napetosti na Kosovu ne bi li došle trupe NATO-a. Isto tako, vrlo dobro se znalo da će Beograd pružati otpor konceptu da Kosovo bude država u državi. I, razume se, rezultat svega toga bio je neuspjeh. Postavlja se pitanje — da li zbog jednog ili dva neuspjeha treba odmah bacati bombe po ljudima koji nisu

nutka kad se stabilizirala situacija u Bosni i Hercegovini, kada je međunarodna zajednica uzela Bosnu i Hercegovinu pod svoje, postavilo se i pitanje kršenja ljudskih prava na Kosovu. Iz dana u dan sve više je raslo interesiranje za ono što se tamo događa, i to nas je dovelo do Rambouilleta i do svega ovoga što se danas događa. Naravno, očito je da srpski ili jugoslavenski građani nisu krivi za ponašanje Miloševićevog režima, da nisu bili u Rambouilletu, da nisu ništa potpisali. Međutim, narodi dijele sudbinu svojih država i svojih lidera, uvijek je to tako bilo. Ovog trenutka zbog Miloševića plaćaju Srbija i Jugoslavija. Očito je da međunarodna zajednica ne misli odstupiti. U igri su preveliki ulogi i nemoguće je da NATO odustane ili da ide na neko polovično rješenje. U pitanju je kredibilitet organizacije koja mora pokazati da je sposobna razriješiti ovu situaciju i zato će ići do kraja. Što će to značiti, teško je reći. Da li samo pad Miloševićevog režima ili izdvajanje Kosova iz Srbije i prekrajanje granica? Što će to značiti za cijelu regiju? Na ta pitanja teško je sada dati odgovor. Međutim, jedno je jasno. Sukob je ušao u fazu u kojoj nema kompromisnih rješenja. Mislim da će se ići na postizanje čvrstih i trajnih rješenja. ☐

osam
eight
zgraf

Should we ask Steven Heller?

Radikalni sadržaj mora imati i radikalni vizualni izraz

zgraf
osam
eight

Dejan Kršić, Arkzin

Svaka država, svako društvo, ima dizajn kakav zaslužuje, pa bi najkraći opis ovogodišnjeg ZGRAF-a bio *Tuttle, Kutle i Mutle hrvatskoga dizajna*. Počelo je s organizacijskim problemima, pronevjerom i borbom za moć, nastavilo se autopromocijom, nepotizmom i primatom obiteljskih veza nadprofesionalnim kriterijima. I nakon svega, svi se ponašaju kao da se ništa nije dogodilo, kao da je sve u redu! Izložba je već tradicionalno smještena u neprimjeren prostor Umjetničkog paviljona, postav je katastrofalan, ali sam ZGRAF pokazuje da na hrvatskoj dizajn sceni ima toliko problema da bi sad neko detaljnije bavljenje postavom bilo potpuno besmisleno. Uostalom, pogledajte ovu tiskovinu koju držite u ruci! Možete li reći da je dizajnirana? Možete li reći da je dobro oblikovana? A što je najgore, nije riječ o najtragičnijem primjeru! A na ZGRAF-u, u konkurenciji vizualno ambicioznijih magazina kao što su *Frakcija*, *Godine nove*, *Arkzin* i *Bastard*, žiri ističe daleko skromniji rad časopisa *Ženskih studija Treća* prvenstveno zbog obiteljskog zaleda autorice Ive Babaje [nota bene, isti rad nije ušao u selekciju izložbe hrvatskog dizajna u organizaciji HDD-a].

Studentske stilske vježbe

Na ovogodišnjem ZGRAF-u, nekad uglednoj međunarodnoj izložbi, očita je odsutnost bilo kakve, a ponajmanje jasne koncepcije, ideje što se tom izložbom željelo postići, te, što je najgore, nedostatak ambicije da komunicira s relevantnom svjetskom scenom dizajna, misleći da je za međunarodnu izložbu dovoljno da radove pošalju i neki stranci, i da je *svjetski* naplaćivati kataloge autorima. No, dok još u katalozima ZGRAF-ova s početka desetljeća možemo pronaći relevantna imena svjetskih dizajnera, ovo je jedna provincijska izložba na koju autori šalju radove isključivo da bi imali još jednu izložbu na popisu u svojoj biografiji. Uostalom, Mr. Keedy kao da je opisivao lokalnu situaciju kad je u svom prilogu knjizi *The education of a graphic designer* [uredio Steven Heller, *Allworth Press*, NY

1998] napisao: »Dakle, želite biti uspješan grafički dizajner, s velikim klijentima i mnoštvom nagrada za dizajn? Zašto gubiti vrijeme i novac na vlastito usavršavanje kad lako možete steći ugled učestvujući na strukovnim skupovima i izložbama? Novac koji bi spiskali na vlastito školovanje potrošite na nešto korisno, kao što su ured, kotizacije i kompjutori. I zatim zaposlite nekoliko mladih školovanih dizajnera vještih u upotrebi najnovije tehnologije i upućenih u najnovije stilove. Mladi dizajneri ne koštaju puno jer se tek probijaju i pokušavaju skrpati novac za novi kompjutor. A kad zatraže povišicu, lako ih možete otpustiti jer ima dovoljno zainteresiranih. Na koncu konca, vi njima činite uslugu pružajući im priliku da se okušaju u 'pravom' poslu.«

Možda žiri ZGRAF-a misli da ističući studentske stilske vježbe

— radove nastale u laboratorijskim uvjetima, koje sa stvarnim tržištem veže samo naziv poput *Eurokaza* ili *Ruskog mesa* — podiže nivo svijesti o oblikovanju, ali u stvari samo zatvara oči za stvarne dosege i realne probleme dizajna u Hrvatskoj. A ti su brojni.

Dizajn je sadržaj

Najvažniji je nedostatak osviještenih naručitelja — onih koji dizajneru neće doći sa zahtjevom da mu napravi *dobar* dizajn, ali da bude u plavoj boji, s *vakim* slovima i da ima sliku koju je *baš dobro napravio jedan tu moj mali...* Oni koji misle da su takve narudžbe specijalitet nekih primitivnih novih poduzetnika u lošim odijelima, s obješenim trbusima i raskopčanim košuljama, trebali bi pokušati surađivati s našim kulturnjacima — od kazališta i filma do izdavaštva. Uostalom, više od Arkzinova radikalna sadržaja,

Lex Drewinski (Njemačka): Nostalgija

Otvoreno pismo Hrvatskog društva dizajnera u povodu ZGRAF-a 8

ZGRAF 8: međunarodna izložba grafičkog dizajna i vizualnih komunikacija je najznačajnija dizajnerska manifestacija u Hrvatskoj i jedna od najvećih u svijetu. 218 autora iz 34 zemlje predstavlja dosad najveći broj izlagača, pa se u medijima izvodi zaključak o najuspješnijem ZGRAF-u do sada. Kao najveća strukovna udruga za dizajn u Hrvatskoj dužni smo medijskoj i drugoj javnosti prezentirati pravu sliku o ZGRAF-u 8.

ZGRAF 8 je organiziran od strane ULUPUH-a bez ikakve direktne suradnje s Hrvatskim dizajnerskim društvom, iako je naša želja bila da budemo barem suorganizatori ove velike priredbe.

ZGRAF 8 je trebao biti održan 1998. godine, ali se njegov nominalni organizator nije za to pobrinuo, a na naše upozorenje javnim pismom poslanim na više značajnih adresa (Ministarstvo kulture, Ured Predsjednika Republike...) dobivali smo odgovor da će ZGRAF biti održan na vrijeme.

Kod ministra kulture gospodina Biškupića smo inzistirali na

pravovremenoj dodjeli sredstava i suorganizaciji u projektu ZGRAF 8.

ZGRAF je izgubio redoviti termin trienala i preselio se u 1999. godinu sa sredstvima koja mu je Ministarstvo kulture i Poglavarstvo grada Zagreba dodjelo, a do zajedničkog projekta nije došlo.

Znajući za mnoge nedostatke u stručnom i organizacijskom pogledu ZGRAF-a 8 nudili smo svoju pomoć i kod toga bili odbijeni.

Željeli smo zaštititi ZGRAF i nismo širili loše informacije o ZGRAF-u dok se on ne otvori i dok ga se ne može potpuno sagledati.

Po našoj ocjeni nedostaci ZGRAF-a 8 su sljedeći: — Rekordan broj autora i zemalja nije organizatorova profesionalna zasluga, već rad selekcijske komisije koja je na izložbu propustila nižu razinu radova. To se posebno odnosi na radove iz Hrvatske jer je njih više od jedne trećine (76 autora) dok, na primjer, Nizozemska, jedna od najrazvijenijih zemalja u grafičkom dizajnu,

nema ni jednog autora, a Velika Britanija samo jednog.

— Izložba je neprimjereno postavljena u najreprezentativnijem i najvećem izložbenom prostoru u Hrvatskoj (Umjetnički paviljon). U posuđenoj izložbenoj konstrukciji sa Zagrebačkog velesajma nalaze se pobacani manji predmeti dok su veliki plakati zabijeni čavlima svakih deset centimetara, te su po završetku izložbe sasvim neupotrebijivi.

Posebno zanimljiv primjer predstavlja plakat poljskog autora Tadeusza Picchura (posvećen Maljeviču) koji se sastoji od dva dijela predviđena da stoje jedan nad drugim, ali ih je postavljajući pribio čavlima (postav ZGRAF-a 8 potpisuje Bratelj Tadej)

— Katalog izložbe je uobičajenog formata, ali vrlo tanak na sjajnom i dosta transparentnom papiru tako da se radovi vide obostrano. Zato su reklame tiskane na jednoj (desnoj) stranici dok je druga prazna.

Kvaliteta reprodukcija je nedopustivo loša. Greške u potpisima su brojne, a čak trideset autora je ostalo bez reprodukcije, oni su stavljeni pod naslov »bez dijapozitiva«.

Zanimljivo je da katalog nema predgovora niti stručnih tekstova, osim biografija članova stručnog žirija, a da se pogovor od četiri rečenice (kojeg potpisuje direktorica ZGRAF-a) kao i impressum, nalazi skriven na kraju kataloga.

Na početku kataloga nalazi se pregled imena članova počasnog odbora u kojem su dva ministra, gradonačelnica, predsjednik skupštine grada i tako dalje sve visoki dužnosnici čudno pomiješani s dizajnerima starije generacije (Pal, Picelj, Arsovski, Bučan), kao pokriće za cijeli projekt, iako ti ne znaju za svoju ulogu u navedenom tijelu. Organizacijski odbor čini šarolika skla zvanih i nezvanih među kojima opet dolaze oni iz političkoga i društvenog života pomiješani sa studentima pa i amaterima.

— Provedbeni odbor ima šest članova, ali glavne osobe su direktorica ZGRAF-a Sanja Rocco i njezin suprug Tadej Bratelj kao nosioci i realizatori projekta. Nagrade na ZGRAF-u dodjeljuje međunarodni žiri i zbog toga se u njihov sud baš ne može sumnjati. Zanimljivo je da se neke nagrade/počasne nagrade ponavljaju sa ZGRAF-a 7 (Kazumasa Nagai i Sanja Rocco i Tadej Bratelj nagrađeni su za sasvim iste teme i vrlo male razlike u obradi). Naravno, to je propust organizatora. Zanimljivo je da nagrađeni na ZGRAF-u 7 ne izlažu na ZGRAF-u 8: Franković-Kirinić (Velika nagrada), Maja Franić (ZGRAF Welcome), Darko Fritz (nagrada AICA).

— Na kraju, ZGRAF 8 je međunarodna izložba grafičkoga dizajna i vizualnih komunikacija s najviše hrvatskih autora, pa

ipak među izloženim radovima nema niti jednog primjera hrvatskoga vizualnog identiteta. Znamo da je on u Hrvatskoj u intenzivnom korištenju, i da su neki autori slali upravo takve radove ali ih komisija nije pustila na izložbu i u katalog. Tako izložba ne potvrđuje mjesto održavanja. To je velika šteta za hrvatsku promidžbu i hrvatsku međunarodnu prepoznatljivost i njen vizualni identitet.

Ovakvo organiziran ZGRAF više nije međunarodni trienale grafičkog dizajna i vizualnih komunikacija. Zapravo se čini kao da se radi o privatnom projektu direktorice Sanje Rocco koji se pod nazivom ULUPUH-a kao organizatora plasira u javnost. Za kraj moramo reći da je Hrvatsko društvo dizajnera krovna udruga hrvatskih dizajnera (grafičkih i industrijskih) dok ULUPUH ima samo jednu sekciju takvog naziva.

Zato će Hrvatsko društvo dizajnera učiniti sve da ZGRAF 9 bude organiziran na svjetskom nivou i da ga vode dizajneri i profesionalci koji imaju potvrđene međunarodne reference u grafičkom dizajnu i vizualnim komunikacijama, vodeći računa o prostoru i vremenu izložbe, a ona bi trebala biti 2001. godine.

Upravni odbor HDD-a
Mladen Orešić
predsjednik

Događanje mase

Za ovu knjigu vrijedi Goetheova napomena da se knjige koje treba čitati dijele na dobre i značajne — Reichova knjiga nije dobra, ali je značajna

Žarko Puhovski

Ideja da prevedem knjigu slijedila je iz protuslovlja u kojemu sam se bio našao vidjevši u neposrednome iskustvu njemačke studente '68, i hrvatske studente '71. (koji su bili ponosni na to što su sami sebe nazivali pripadnicima masovnog pokreta). Kako sam bio na onoj drugoj strani koja nikako nije bila masovna, nego irelevantna — i tada i danas — činilo mi se da treba malo pogledati o čemu se radi, a Reich se je pokazao dobrim teorijskim povodom. Istovremeno je u Beogradu Savez studenata Jugoslavije bio pokrenuo ediciju koja se zvala *Ideje*. Glavni urednik bio je Milutin Stanisavac, koji je danas urednik u beogradskoj *Prosveti*, a u uredništvu su bili: iz Makedonije Vasil Tupurkovski, danas istaknuti makedonski političar; iz Slovenije Dimitrij Ruple, istaknuti slovenski ambasador; iz Beograda je često surađivao jedan mladi filozof Mladen Schwartz (koji je imenom i likom sličio jednom današnjem hrvatskom političaru); iz Sarajeva je bio Zdravko Grebo; iz Zagreba sam bio ja. Učinilo nam se da bi bilo zgodno naći knjigu koja će biti dobra i zanimljiva, te će se rasprodati kako bismo dobili novce za daljnji rad. I to nam je uspjelo: *Masovna psihologija fašizma* imala je tri izdanja u roku od dvije godine, ukupno 9000 primjeraka.

Povijest nevolja

No, bilo je poteškoća u izdavanju, jer smo, tražeći tko je pisao o Reichu, ustanovili da je o njemu do tada u Jugoslaviji pisao samo Koča Popović. Htjeli smo kao predgovor objaviti njegov tekst iz 1934. godine. No 1972. godine došlo je do obračuna s takozvanim »liberalima« u Beogradu koji su kao svojeg zaštitnika imali Koču Popovića, pa je to bilo politički neodrživo za ediciju Saveza studenata. Na brzinu smo uzeli jedan tekst Makavejeva — koji je tada radio film *Misterij organizma* — koji je trebao biti predgovor. U

međuvremenu je ispalo da je Makavejev rekao nešto ružno o Stanetu Dolancu, pa je i to izbačeno iz tiska. I onda je, na koncu, kao predgovor uzet jedan moj tekst koji je bio godinu dana ranije objavljen u osječkoj *Reviji*. Tako je knjiga izašla.

U Beogradu je bila shvaćena kao »Reichova genijalnost koja se i danas dokazuje u obračunu s hrvatskim nacionalizmom«. U Zagrebu je bila shvaćena, naravno, kao »izdaja hrvatskoga nacionalnog bića«, ili kako se to već zove. Ali ljudi su je kupovali, prije svega zato što se je bilo pročulo da to ima nekakve veze sa seksualnom revolucijom. Reich je, tako, dobio duplicu u tada novom časopisu *Start* koji je proglasio Reicha svojim teorijskim zaštitnikom. Iza teorijskog zaštitnika su dolazile, naravno, obnažene dame za koje se tada još uvijek smatralo da trebaju neku vrst »svjetonazorskog pokrića«. Dakle, radilo se je o čitavom nizu nesporazuma i u tom pogledu je sadašnje hrvatsko izdanje (a i ondašnje je već bilo hrvatsko; ovo je isti onaj prijevod koji je objavljen 1972. godine u Beogradu, i mogu se, nažalost možda, smatrati jednim od preteča novohrvatskoga jezika u tom pogledu — kao jedan od prevoditelja, uz Nadeždu Čačinović — jer su današnji lektori imali razmjerno malo intervencija da bi taj prijevod prilagodili sadašnjem hrvatskome standardu) samo naslijedilo čitav niz nesporazuma vezanih uz Reicha. Komedijska zabuna u povodu Reicha time nije bila gotova, jer je jedanaest godina nakon prvoga izdanja knjige (krajem 1983. godine) jedan tada razmjerno mladi beogradski filozof koji se zvao, i još uvijek se zove, Zoran Đinđić (samo više nije niti mlad, niti filozof) napisao veoma neprijatan tekst u kojem je napao priređivača (to jest mene) za »komunističko manipuliranje Reichom protiv slobodarskog duha srpskog naroda«. S obrazloženjem da je prevedena verzija iz 1932, a ne popravljena verzija iz pedesetih godina u kojoj je — kako sam i tada, i ovoga puta napisao u predgovoru — Reich svoju izvornu oštricu uperenu na Hitlera bio okrenuo prema Staljinu. Meni se je, i onda i danas, činilo da to ne bi bio dobar potez zato što, po mojem sudu, Staljinov režim nije počivao na onom

tipu masovnosti koji je karakterističan za Hitlera. Nacionalsocijalizam je bio u punom smislu riječi totalitarni poredak, dok je Staljinov režim bio mnogo prije vrst diktature autoritar-noga tipa s partijskim po-

Wilhelm Reich

zapažanja, ali i glupih, dogmatskih frazetina u koje je Reich tada vjerovao.

Reich je, inače, čovjek koji je vjerojatno ili gotovo sigurno poludio, barem zadnjih petnaestak godina svojega života. U tom se je razdoblju života bio bavio tzv. »orgonskom« energijom. Imao je ideju da se prilikom seksualnog čina oslobadaju specifične energetske *korpuskule*, koje je zvao *orgonima*, smatrao je da mogu liječiti rak, itd. Naravno da su ga puritanski Amerikanci osudili zbog remećenja javnoga morala, i Reich je umro u trenutku kada je bio suđen, osuđivan i proganjan. Napisao je čitav niz raznih nesuislih, i nekoliko veoma suvislih knjiga, pri čemu su, po mojem sudu, uglavnom nesuisle važne, a suvisle nevažne. Ipak, dogodilo se da njega danas više nigdje nema. Autori kao što su Fromm i Marcuse koji su, djelomice, parazitirali na njemu, smatrali su da je dovoljno da ga u svojim glavnim socijalno-psihologijskim knjigama spomenu u po jednoj fusnoti. Ali to je čovjek koji je objavio knjigu kao reakciju na Hitlerov dolazak na vlast (tiskanu u Kopenhagenu, dakle već u emigraciji) manje od 110 dana po dolasku Hitlera na vlast.

Masa kao postmoderni fenomen

Međutim, ono zbog čega se knjiga čini važnom za nekoga tko se nije posebice bavio psihologijom, nije toliko pitanje psihologije mase ili masovne psihologije, koliko mase kao pojave. Utoliko sam bio malo zatečen vidjevši da je naslov ove tribine *Masovna psihologija jučer i danas*, kao da sutra to više, eto, neće biti problem. To je, dakako, nekritički optimizam, ali neka bude organizatoru. Ako možda masovna psihologija i neće biti problem sutrašnjice, masa će to svakako biti. Sa stajališta moralne i političke filozofije masa je bitno postmoderni fenomen. Ne u smislu emfatičkih, rasplnutih teorija koje se tako zovu, nego u smislu nečega što kronološki dolazi nakon moderne i remeti njezine temeljne moralne i političke pretpostavke.

Politička moderna se, pojednostavljeno, svodi na ono što zovemo liberalnom demokracijom. Intervencija

nastavak na sljedećoj stranici

Okvir za masu

Početak ove godine objavljen je hrvatski prijevod knjige Wilhelma Reicha *Masovna psihologija fašizma* u izdanju Naklade Jesenski i Turk i Hrvatskog sociološkog društva, a 25. ožujka 1999. godine u Novinarskom domu u Zagrebu održana je, tim povodom, tribina pod naslovom *O masovnoj psihologiji jučer i danas*, u organizaciji Hrvatske udruge za društvene i humanističke znanosti. Pored Žarka Puhovskog, autora predgovora i uz Nadeždu Čačinović prevoditelja knjige, na tribini su sudjelovali Ivan Šiber i Gvozden Flego. Voditelj tribine bio je Ivan Padjen.

Kao što se moglo čuti na tribini *informacija* je — i to upravo tiskana, novinska — (bila) jedno od važnih sredstava omasovljenja. Jer koliko god informira, svaka informacija istovremeno i manipulira, koliko god nudila sliku ona nudi i okvir koji nikada nije neutralan. I upravo je taj okvir mnogo važniji od onog što se u njemu nudi — okvir shematizira, stereotipizira, omasovljuje. Nažalost nije moguć ekran bez okvira, ali je moguć pluralitet različitih ekrana i različitih okvira. Je li to mnoštvo »ekrana« u kojima živimo dovoljan razlog za optimizam ili je pak razlog za još veći pesimizam, ostaje otvoreno pitanje. *Zarez* donosi izlaganja trojice sudionika na tribini te dijelove rasprave. Nadamo se, ipak, da je ovaj okvir za razmišljanje o masi dovoljno uočljiv, ali i dovoljno propusan da bi pored njega čitatelji sami našli odgovore na otvorena pitanja.

sredovanjem. Jednostavno, razlika je ona koju je genijalno formulirala pred četrdeset godina Hannah Arendt: dok se u diktaturi ljudi boje diktatora, u totalitarnom poretku oni — što je mnogo gore — ljube vodu. I to je, da se sada vratimo na Reicha, nešto što bi se kod njega pojavilo kao pitanje biologijske osnove opstanka. Kada se bojite, mobilizirate obrambene mehanizme. Kad se ljubite, oni su vam prepreka.

(Ne)suisle i (ne)važne knjige

Reichova knjiga je, inače, jedna od onih knjiga za koje vrijedi napomena — koju je još davno formulirao Goethe u razgovoru s Ackermannom — da se knjige koje treba čitati dijele na dvije vrste: one koje su dobre i one koje su značajne. Rijetko se to podudara. Reichova knjiga nije dobra, ali je značajna. Dapače, u mnogo čemu je primitivna, prosta knjiga; jednostavna, gruba knjiga u kojoj on, naprosto, sjekiranjem lupa po pojmovima. To je, zapravo, prošireni letak, kako je to sâm Reich kasnije rekao. Ali u njoj ima čitav niz ingenioznih

O K V I R Z A M A S U

nastavak s prethodne stranice

masovnosti u liberalnu demokraciju sastoji se u tomu da ukida narod, ili bolje rečeno puk, kao *demos*. Na djelu je, dakle, veoma elegantna situacija u kojoj se vlast formalno predaje narodu ili puku koji ne postoji, predaje se vlast praznome mjestu političkog autoriteta. Po liberalno-demokratskoj tradiciji narod ili puk bi imao biti zajednicom razumnih osoba (*citoyena* ili državljana) koje su u stanju mimo svojih osobnih pretpostavki, uključujući i egzistencijske, suvislo misliti o zajednici. Masa koja se pojavljuje nakon moderne nastaje u situaciji u kojoj se amalgamiraju individue. Sama masa postaje individuum, koja se, naizgled, više ne može dalje dijeliti.

Teror normalnosti

Motivi su različiti, ali sa stajališta političke teorije oni su, možda prvi put jasno formulirani — kao da autor već naslućuje naše vrijeme — kod Tocquevilla u jednom poglavlju o *Demokraciji u Americi* gdje kaže doslovce ovako: »Kako se izdvajanja iz okoline boje više od zablude, oni se pridružuju gomili premda ne misle kao ona«. Kod mase se, naime, radi o možda najopasnijem konceptu suvremene socijalne znanosti, a pogotovo medicine — o normalnosti. Ljudi pristaju na štošta da ne bi bili razumljeni kao osobe izdvojenoga ponašanja, da ne bi ostali izolirani. Uvijek me iznova doslovce preplaši to što u udžbenicima psihologije i psihijatrije nalazite rečenicu koja kaže: normalnost nije ništa drugo nego statistička činjenica ponašanja većine, jedan po definiciji dakle amoralni, nekategorijalni, prazni koncept koji odlučuje o ljudskim životima. Taj užasni strah da se ne bude nenormalan, da se ne strši, težnja za integracijom umjesto izolacijom, jest ono što u racionalnome smislu navodi ljude na masovno ponašanje. Zato će oni sutra — a mase će nedvojbeno biti i sutra — jednako tako masovno zastupati stavove suprotstavljene današnjima. Jučer su tvrdili da su ustaše, danas su za SDP. To je tip ponašanja koji funkcionira po istome obrascu koji je samo formalno, a nikad sadržajno određen.

Ježevi i ljudi

Schopenhauer je na jednom mjestu rekao da ljudi, nažalost, ne mogu funkcionirati kao ježevi — a bio

Sa stajališta moralne i političke filozofije masa je bitno postmoderni fenomen

600. godina Kosovske bitke, Gazimestan, 1989.

je poznati neljubitelj ljudi. Ježevi se skupe kada im je hladno, ali ih bodlje priječe da dođu odveć blizu jedni drugima. Ljudi nažalost nemaju bodlje, i malo se spljošte kada se skupe, deformiraju se pod pritiskom, u doslovnome smislu riječi. Taj odnos koji je posljedica čitavog niza psihologijski, i drukčije objašnjivih strahova i rana, može imati razne karaktere uključujući individualno i kolektivno narcistički. Možda to najbolje pokazuje vic iz jednoga davnog američkog filma u kojemu malo dijete koje se je izgubilo u zabavnome parku, dolazi do prvog policajca i kaže: »Molim vas, jeste li vidjeli jednu baku bez mene?«. Taj tip percepcije — ne samo da ja ne mogu bez drugih, nego ni drugi ne mogu bez mene — jest ono što je argumentacija kojom ljudi pristaju na masovno ponašanje, ne samo na nogometnoj utakmici.

Potpuno je, naravno, izvitoperena ona slika koja smatra da je masovno ponašanje nešto što čine Bad Blue Boys-i, a ne ono što čini Canjuga. Obrnuto je, barem jednim dijelom, jer je Canjuga u biti masovna, točnije medijski umasovljena, pojava. U tome pogledu masovnost postoji i na Filozofskom fakultetu (pretež-

no među nastavnicima, za sada), ništa manje nego među Bad Blue Boys-ima, mada nastavnici uglavnom nemaju hrabrosti razbijati stolice. Prinuda na konformnost ukida, naime, sam subjekt i dovodi do toga da model demokracije u kojemu po pretpostavci ima vladati narod ili puk ostaje bez vladara. Netko mora vladati u ime naroda ili puka, jer on kao zajednica racionalnih bića, državljana, nije moguć. Koncept karizmatičnosti, koji je maločas spomenut, već je odavno i za postmodernu mjerodavno preveden kao telegeničnost.

Demokracija u masovnom društvu

Ovakva sustavna redukcija dovodi na svjetlo dana nemogućnost demokracije u masovnome društvu.

naš odgovor je iracionalan. Iako nemamo dokaza, znamo da tu nešto nije u redu, da 90% podrške bilo komu ili čemu nije korektan rezultat. Ono što nije u redu jest da, zapravo, nema više većine i manjine bez kojih nema ni liberalne demokracije. U masi nema većine i manjine jer će manjina biti, doslovce, pregažena — *stampedo* je način rješavanja unutrašnjih protuslovlja u masi. Politički se život raspliće u jednoznačnosti. Bitan je problem suvremenih političkih sustava u tomu što demokracija ne može funkcionirati u masovnim uvjetima.

Drugi tip problema koji se pojavljuje s masom jest moralno-filozofijski, etički. Masa je situacija u kojoj se ukida odgovornost. Odnosno, Freudovim formulacijama, ukida se distinkcija

ega i *super-ega*. Svi smo jedno, nitko nije odgovoran, a, ipak, djelujemo. To nije ona ne-odgovornost djelovanja, koju kod nas zastupaju ne sasvim nevažni čimbenici. Tko ne vjeruje, neka pogleda pred godinu dana prevedenu suvremenu američku, katoličku enciklopediju u kojoj nema termina *odgovornost*, ali postoji sintagma *odgovorno roditeljstvo*. Kad nađete *odgovorno roditeljstvo*, piše: »vidi *kontracepcija*«. Taj tip »odgovornosti« moguće je, kako bi Reich rekao, iz »impotentnog koncepta«, ali masa daje, nasuprot tomu, osjećaj potentnosti, djelotvornosti bez odgovor-

Imamo sreću ili nesreću (ne vjerujem da je to bila nakana organizatora) da se ova tribina održava točno na sedamdesetu godišnjicu velikog datuma iz povijesti masovnosti. Na današnji dan, 25. ožujka 1929. godine, Mussolini je u velikome govoru u Firenzi rekao: dobili smo 90% glasova na izborima. Onda nadalje su se vladari počeli utrkiivati tko će dobiti preko 90% — zadnji rekord koji ja znam bio je 99,98%, a dobio ga je Enver Hoxha u listopadu 1976. godine. Istovremeno

naš odgovor je iracionalan. Iako nemamo dokaza, znamo da tu nešto nije u redu, da 90% podrške bilo komu ili čemu nije korektan rezultat. Ono što nije u redu jest da, zapravo, nema više većine i manjine bez kojih nema ni liberalne demokracije. U masi nema većine i manjine jer će manjina biti, doslovce, pregažena — *stampedo* je način rješavanja unutrašnjih protuslovlja u masi. Politički se život raspliće u jednoznačnosti. Bitan je problem suvremenih političkih sustava u tomu što demokracija ne može funkcionirati u masovnim uvjetima.

Prinuda na konformnost ukida, naime, sam subjekt Masa je situacija u kojoj se ukida odgovornost

nosti. Masa nas sve, zapravo, čini osobama s imunitetom. Čak i sad kad imaju kamere kao na Dinamo-Gradanski-Croatia stadio-

nu, opet ne mogu zapravo postići ni zakonsku, a kamoli neku drugu vrstu odgovornosti.

Budućnost masovne psihologije

U tom pogledu je problem, koji se odista jasno pokazuje, prihvaćanje masovnoga funkcioniranja kao neupitnoga. Iz toga su stvoreni uvjeti za nekakvo kvazi-antropologijsko, kvazi-medicinsko, kvazi-pedagogijsko, kvazi-biologijsko funkcioniranje, kao da su čitave nacije jedno biće. Nacija je idealni objekt za masu zato što nije formalno određena. Država ima granice ili ustav, društvo ima svoje interese i zasade, a nacija je nešto što nitko ne može precizno odrediti. Zato je masovna egzistencija nacije suvremeni problem. Zato ćete i jučer i danas čuti, od Clintona do prodavačica s placa, stajališta tipa: »bilo je vrijeme da Srbija dobije ono što je zaslužila«; »oni su to radili 1991, pa su sa zakašnjenjem dobili kaznu sada, 1999.« Kao da je Srbija neko biće koje je grijeshilo — a da je srbijanska ili jugoslavenska država u najmanju ruku grijehila uopće nije sporno — koje ćemo sad malo jače istući po prstima da ga naučimo pamtiti, kao da se tu ne radi o milijunima individualnih egzistencija. Kao da je, nadalje, države, nacije, zajednice moguće tretirati kao entitete koji su izvorni moralno-politički subjekti, ili se, pak, zajednice sastoje od istovrsnih, omasovljenih kvazi-individa kod kojih je svejedno koju od nerazlikovanih pojedinačnih egzistencija došije kazna. Taj je fantazam jednoga bića (ili bitne jedinstvenosti bića pripadnih omasovljenoj naciji) odista dalekosežno prihvaćen u političkim analizama, no ma koliko pojedinci bili omasovljeni i pritom neodgovorni, suočeni s kaznom, boli i gubitkom vraćaju se u individualnost, pa je čitav smisao kolektivnoga kažnjavanja naprosto moralno promašen — oni koji to zastupaju brkaju moralnu filozofiju i dnevnu (međunarodnu) politiku.

Zato sve ovo o čemu je riječ ostaje, po mojem sudu, okrenutim baš prema sutra i dovodi u sumnju smislenost temeljnih modernih kako filozofijsko-političkih tako i moralno-filozofijskih kategorija. Čini mi se da čak i ovako naivan pristup kakav je Reichov ima potencijal koji će biti sastavnim dijelom diskusije još u godinama i desetljećima pred nama. ▣

Induciranje mržnje

Iz konteksta preinačene psihoanalize Reich postavlja pitanje koji to psihički proces navodi ljude da djeluju protiv vlastitih interesa

Gvozden Flego

Qvu Reichovu studiju smatram uvelike prigodnom: ona je prva studija o psihičkoj genezi i o psihičkim temeljima nacizma, no autor je piše na izrazito marksističko-aktivistički način, rabeći pojednostavljene pa i vulgarne nazore o klasnoj borbi, dijalektičkom materijalizmu, ideologiji. Kakvu teorijsku svrhu može danas ispunjati ta prigodna knjiga?

Ovo Reichovo djelo smatram i danas inspirativnim u barem dva područja: u retematiziranju masovne psihologije kao i u području Reichovih inovacija unutar psihoanalize, s mnogim i dalekosežnim posljedicama.

Masa

Masovna psihologija je, ukratko, zbirni naziv za specifične psihičke odnose u grupi. Tako npr. Le Bon i McDougal gomilu ili grupu smatraju privremenom ljudskom tvorevinom u kojoj pojedinci gube svoje individualne karakteristike i postaju smanjeno računljivi. Za ilustraciju mase danas može poslužiti strastveno ponašanje nogometašnih navijača: u svakodnevnom životu disciplinirani građani, zahvaćeni masovnim raspoloženjem, postaju dijelom »razularene rulje« koja, na stadionu ili izvan njega, na različite načine »remeti javni red i mir«. Gotovo nikome od njih ne pada ni na kraj pameti da takve radnje obavlja pojedinačno.

Sigmund Freud redefinira grupu u masu (usp. »Masovna psihologija i analiza Ja«, u: *Budućnost jedne iluzije*).

(1) Masa nije privremena tvorevina već paradigmatički konglomerat visokih civilizacija: crkva i vojska su organizacije koje par excellence počivaju na masovnoj psihologiji, a nalaze se u (gotovo) svakoj visokoj kulturi.

(2) Voda (Führer) je mobilizator i tvorac mase te uvelike jamac njezine

karaktera (što Reich razrađuje u *Analizi karaktera*).

I konačno, Reich redefinira freudovski »utjecaj okoline« na psihički život

ispravne usmjerenosti. S obzirom na libidinoznu vezu i zaljubljenost sljedbenika u vodu, voda postaje uzor s kojim se sljedbenici psihički poistovjećuju.

(3) Stoga masovnopsihologijski konglomerat ne počiva na prosudbama, dakle racionalnim odlukama, već na afektivnoj mobilizaciji. Kao svaka druga zaljubljenost tako i ova favorizira afektivne, a inhibira racionalne procese.

Preinačena psihoanaliza

Od gotovo početka svog djelovanja asistent Reich nastoji 'ispraviti' profesora

Reichovu knjigu smatram i danas inspirativnom

Freuda, no radikaliziranjem dobivene inovacije uvelike prelaze okvire same psihoanalize.

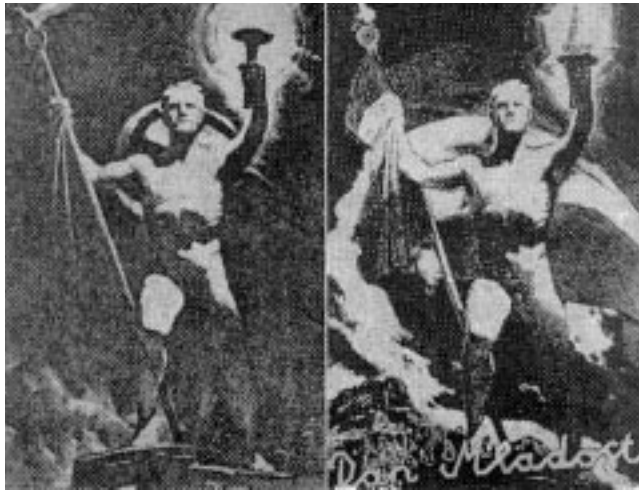
Reich se ponajprije protivio Freudovom nagonskom dualizmu, tvrdeći da su »nagoni smrti« u biti degenerirana i nezadovoljena seksualnost.

Reich se protivio i »monosimptomskoj analizi« jer je otkrio da psihički simptom djeluje na cijeli organizam, i psihički kao i somatski, tako što »oklopljuje karakter«, a to zahtijeva cjelovitu terapiju, analizu

opažaju da su gladni, odnosno ugnjeteni.

Kolektivni narcisizam

Brojni Reichovi primjeri nacističkih postupaka pokazuju kako rigidni seksualni moral i s njime povezano seksualno suzdržavanje rezultiraju sugestibilnošću, odnosno podložnošću vodi. Na taj način podložnim sljedbenicima voda objavljuje opasnost od unutrašnjeg neprijatelja i inducira mržnju prema njemu kao i potrebu da ga se ukloni radi vlastite sigurnosti. Kako je neprijatelj prvenstveno pripadnik druge rase, proces eliminacije odvija se u ime pobuđenog osjećaja rasne čistoće, temeljem kojeg pripadnici drugih rasa postaju stranci u do jučer vlastitoj državi, a naši dojučerašnji drugoradni susjedi — naši neprijatelji. Istim postupkom Führer pobuđuje osjećaj superiornosti svoje rase nad drugima i tako proizvodi kolektivni narcisizam: Nijemac je natčovjek i time pri-

Neuse slowenische Kunst: Dan mladosti, 1986.

pojedinaca kao utjecaj društva. Tu misao nalazimo in nuce već u posljednjem poglavlju *Funkcije orgazma* (mislim na prvo izdanje te knjige, objavljene u Beču 1927. g.). Iz te teze slijede barem dvije konzekvencije. Prvo, da dubinska psihologija, otkrivajući potisnuto i ono ne više svjesno, u biti barata društvenim sadržajima. I drugo, da su psihičke tegobe ljudi ponajviše uzrokovane društvenim procesima te da su antagonistički (Reich najčešće kaže klasni) odnosi psihički patogeni.

Iz konteksta tako preinačene psihoanalize Reich može postaviti pitanje o tome kako je fašizam postao moguć te koji to psihički procesi navode ljude da djeluju protiv vlastitih interesa. Zašto npr. gladni ne krađu? zašto se ugnjeteni ne bune?

Reich ukazuje na psihičke procese kojim ih društvo prilagođuje svojim potrebama tako da ljudi ni ne

ma rase, odnosno gubljenje individualnosti u masi neposredna su postignuća masovne psihologije.

Masa je i u Reichovoj obradi zadržala neke freudovske karakteristike: vođa i njegova ideologija postaju joj izvorom, a afektivna mobilizacija način okupljanja i održanja na okupu.

No psihodinamički gledano, obnovljeno arhaično kao duboka psihička regresija ne može biti stalno, dakle dugotrajno; karizma vođe je potrošiva jednako kao i njome generirana afektivna mobilizacija te eliminacija spoznaje i rasuđivanja; i konačno, masovnopsihologijska monolitnost, odnosno re-etablirana tradicionalna zajednica u pluralističkom industrijaliziranom društvu i među individualiziranim pojedincima ne može opstati jedino na psihičkoj mobilizaciji stanovništva pa režim — da bi ih održao — mora pribjeći nasilju.

Stoga je masovna psihologija fašizma, ma koliko povremeno i privremeno bila uspješnom, politička utvara.

Ona se odigrava u vrijeme raspada tradicionalne zajednice, odnosno primata društva i udruživanja, o čemu nedvojbeno svjedoče djela Tönnies, Maxa Webera, Plessnera.

Decentriranost društva

Tek što je povijesno uspostavljena, i nacionalna država počela se raspadati na svoje dijelove pa je moguće pokazati da posve čista država-nacija nikada nije ni postojala.

U modernim državama se pokazuje da se i »narod« rastočio na političke partije, socijalne slojeve, interesne grupacije.

Sve su društvene silnice na taj način umnožene i relativirane — u oba smisla te riječi: one bivaju međusobno ovisne, a time i neapsolutne.

Društveni i politički život postao je nepovratno decentriran, odnosno multicentriran. Masovna je psihologija anakronizam koji počiva na uvjerenju da se pluralnost može ukinuti, a jedinstvo nametnuti; da je teror način na koji se ljudi mogu držati na okupu i biti natjerani da funkcioniraju; da su međuljudski odnosi mogući u uvjetima straha, a politika u uvjetima terora; da teror može nadomjestiti politiku.

Uz ova implicirana upozorenja i sam Reich ukazuje na katastrofalne posljedice masovne psihologije za ljudsku supstanciju: neutroški strah postaje neizbrisivo pa i neprevladivo ljudsko iskustvo. ▣

— **Ivan Padjen:** Teza kolege Flege je, manje-više, bila ova: masovna psihologija se sastoji u apelu na arhaično u ljudskoj svijesti i s racionalizacijom društva mogućnost apela na to arhaično se smanjuje i može se održavati samo terorom. Teza kolege Puhovskog imala je akcent na nečem drugom: da je masovno društvo nešto postmoderno. Postavlja se pitanje koliko zajednice treba za postojanje države i u čemu ta zajednica može biti utemeljena? Kakve to veze ima s problemom masovnog društva? Drugo, koja je uloga medija? Treće, koja je funkcija religije, posebno u svjetlu činjenice — o kojoj govori članak francuskog historičara Charota nedavno preveden iz *L'histoire* na III. programu Hrvatskoga radija — porasta fundamentalizma u svijetu.

— **Žarko Puhovski:** Pridjev *arbajsko* koji rabi Gvozden, treba razumjeti u striktno psihoanalitičkom kontekstu. To nije kronološki pristup. Jednostavno rečeno, pitanje je, po mojemu sudu, sljedeće: je li masovnost pitanje zajednice ili društva. I odgovor je za mene jednoznačan: to je pitanje društva (s kojim i zajednica naravno ima posla). Ono, prije svega, proizlazi iz masovne egzistencije.

(Post)moderna uloga masovnosti

Pred nekih petnaestak godina bio je i na našoj televiziji emitiran zgodan ruski film o čovjeku koji se napio i otišao u krivi avion, pa umjesto u Moskvi došao u Lenjingrad i onda na aerodromu dao adresu taksistu koji ga je doveo u kuću jednaku onoj kakvu ima u Moskvi. Ista adresa, isti broj, isti kat, njegov ključ otvara vrata, tamo nađe jednu djevojku i priča počinje. Ono što je realan problem — jer se djevojke ne nalaze svaki čas tek tako — jest da golem broj ljudi prebiva pod pritiskom identičnih okvira egzistencije, koji je (na dugi rok) mnogo efikasniji i mnogo djelotvorniji od hitlerovsko-goebbelsovskih i sličnih promidžbenih masovnih repeticija. Kada se nađe u sličnoj situaciji, velik broj ljudi reagira slično ili identično. Toga nije bilo dok se nije pojavio Fordov model T, dok svi nisu gledali iste gluposti na TV-u, dok svi nisu imali isti pritisak mode, dok svi nisu radili po zapovijedi autoriteta koji ne mora biti striktno politički. Mnogo puta upotrebljavan u posljednjih trideset godina jest primjer s mini-suknjom. Da je netko prije 1965. godine naredio ženama da dignu suknju 15 centimetara iznad koljena, proglasili bi ga seksualnim manijakom. Ali, ako je to moda, onda su se odjednom, po nekom difuznom tipu autoriteta, milijuni suknji digli iznad koljena. Dakle, ljudi žive s pritiscima, ne samo političkim, nego pod čitavim nizom pritisaka različitih identifikacijskih modela.

To se, po mojem sudu, događa upravo u situaciji nakon završetka moderne. To više nije stanje u kojemu je moguće realno očekivati da se politički procesi u formalno demokratskim uvjetima odvijaju tako da dan prije izbora, kad je tzv. predizborna šutnja, ljudi sjede kod kuće, razmišljaju za koga će se odlučiti, jer su zapravo već odavno odlučili. I to uglavnom iracionalno! Po nekim afektivnim, i raznim drugim iracionalnim modelima. To je ono što se meni čini problemom koji je dopustivo adresirati kao »postmoderna uloga masovnosti« u odnosu na političku odnosno moralnu filozofiju.

— **Gvozden Flego:** Meni se čini da spomenuta postmoderna uloga počinje u moderni, jer upravo tu epohu karakterizira tzv. masovna proizvodnja. Roba i posebno njezina cijena naprosto izjednačuju pojedince kao potencijalne kupce. No da bi masovna proizvodnja imala svoj razlog, mora postojati masovna potrošnja. Stoga je uz masovnu proizvodnju roba neraskidivo vezana masovna proizvodnja novih potreba. Tako nastala masovnost drugačije je prirode i drugačijih uzroka od onih koje analizira Reich ali u obje je na djelu gubitak osobnih karakteristika.

Očito velik broj ljudi ima potrebu za tim da ih netko vodi za ruku

Informacija — medij masovizacije

Osim spomenutim banalno tržišnim činjenicama možemo se poslužiti i Mumfordovim analizama Gutenbergove galaksije. Poznato je da je Gutenbergova galaksija promijenila svijet utoliko što je širila pismenost i omogućila masovno obrazovanje. No Gutenbergovova *galaksija* uistinu nastupa s početkom štampanja novina. Mumford upozorava da velik broj ljudi čita iste novine i u njima nalazi ne samo iste informacije, već zapravo interpretacije određenih događaja, prikazane kao događaji sami. Tako masovni medij uvelike proizvode ljude jednakih (ili vrlo sličnih) stavova, omasovljuju intelektualni i kulturni život. Omasovljuju upravo u smislu da su ljudi postali ne receptori neke informacijske supstancije koju bi prerađivali vlastitim refleksijama, već su ono pročitano u novinama počeli shvaćati kao činjenično. Elektronski su mediji neusporedivo sugestivniji od tiskanih. Negdje sam pročitao rezultate analiza elektronske prezentacije Zaljevskoga rata početkom 1991. godine. Analiza otkriva da je bombardiranje Iraka pratilo više desetaka milijuna CNN-ovih gledatelja. Ti gledatelji, izvan SAD-a, ljudi su koji znaju engleski jezik, imaju vremena za televiziju i zasigurno su utjecajni u svojim sredinama. Prateći spomenute emisije oni su dobivali ne samo obavijesti — što je i na koji način pogodeno i srušeno — nego su kroz reporterov komentar dobivali i razloge ili gotovo jednoznačnu legitimaciju zašto se to zbivalo na upravo taj način. Tu je »informaciju« relativ-

no malen broj ljudi uzimao s rezervom, a najveći je broj gledatelja onim što je na televiziji vidio i čuo baratao kao činjenicom. Na taj način elektronska informacija postala je medij koji nas je omasovio, od individua pretvorio u partikule, u čestice onoga tijesta koje netko drugi mijesi na gotovo foucaultovski način.

— **Žarko Puhovski:** Masa je izvorno značila, kao što svi znaju — tijesto. Tijesto je nešto što je u fizikalnome smislu plastično. Ne možete se protiv tijesta boriti. Jer je mekano — upast ćete u tijesto. Protiv mase se ne može boriti na masovan način. Izlaz je u samoraspadanju mase, a to znači da se ljudi vraćaju natrag k sebi. U svakidašnjem jeziku imamo uzrečicu »doći k sebi«. Očito da u suvremenim društvima, u uvjetima globalizacije, veoma mali broj ljudi može »doći k sebi«. I taj model dolaženja k sebi može se zbivati milijun puta s jednom osobom. Ne može se zbiti s milijun osoba simultano. Čini mi se da više smisla ima neka vrst »gerilske borbe« s masovnošću. To znači da se pojedini sektori društva odmasovljuju. Ne vidim načina da se to globalno riješi, jer globalno bi opet u tom kontekstu moralo biti masovno.

Strah od slobode

Ima li to veze s obrazovanjem? Po mojemu sudu nema. To ima veze s nekim, ponavljam, predracionalnim vezama. To ima veze s obiteljskim dinamikama, s tipovima socijalizacije, s tipom rasprodaje autoriteta u društvu. Na koncu, u našoj zemlji se još uvijek, iako sada rjeđe, za funkcionara rabi termin »rukovodilac«; onaj koji me kao dijete vodi za ruku. I očito velik broj ljudi ima potrebu za tim da ih netko vodi za ruku. Tako dugo dok postoji takav strah od samostalnosti i slobode, ne vidim kako bi borba protiv mase imala nekih trajnijih izgleda.

Sloboda je najčešće interpretirana kao šansa. I kad se čovjek nađe u šansi (recimo, u paraleli s nogometom) onda se često spetlja, jer šansa znači da sve ovisi o tomu što će sada napraviti. To znači da je, nasuprot onome što sam bio govorio o moralno-filozofijskome aspektu masovnosti, odgovornost isključivo na meni. Ne treba biti tako strog tip filozofa kao Kant da bi se vidjelo kako postoji veza između slobode i odgovornosti. U trenutku kada sam slobodan imam odgovornost kao odnos i spram svoje savjesti i spram drugih koje priznajem kao autoritete i spram neposrednih učinaka. Nije problem shvatiti da sam odgovoran za nešto što činim, osim kod moralnih idiota. Problem je shvatiti da sam odgovoran za nešto što sam činio. Taj tip pritiska odgovornosti intimno je povezan sa slobodom. Erich Fromm je to sažeo zgodnim naslovom *Bijeg od slobode*. Sloboda je nešto što me ostavlja zbilja samim. Kad sam u masi ugodno se osjećam jer sam *jedan od*, jer smo svi zajedno u nekoj zadanoj situaciji, jer imamo zajedničke frustracije, zajedničke stereotipije, identifikacije itd. I stoga se, gotovo beskonačno, razmrvljuje moja odgovornost, te se osjećam dobro, jer se od mene ništa pojedinačno niti posebno ne očekuje. To je jedna strana problema.

Socijalizam i krave

Druga strana je u tomu što se um praktički realizira kao autoritet. Dakle,

Strah

Ulomci iz diskusije o masovnosti

ako se govori sa stajališta teorijskog uma, onda se kaže »to je tako«. Postoji dobar primjer za to, Staljinov govor u Kazanu. Nakon što je Trocki već bio istjeran iz Sovjetskog Saveza, u Parizu je napisao tekst u kojemu je glavna teza bila ova: kako ruski komunisti mogu tvrditi da grade socijalizam kada u Rusiji djeca umiru od gladi, jer nema mlijeka. Staljin u svojem govoru kaže otprilike: drugovi, naš bivši drug Trocki toliko je glup da je pobrkao socijalizam s kravom muzarom; pa svi znamo da je socijalizam nešto mnogo više. Dakle, socijalizam ne odgovara na pitanja koliko automobila, koliko mlijeka, koliko kvadratnih metara stana... On je nešto postavljeno »nad«, na *meta* razini u odnosu na političko, privredno, društveno *djelovanje* (nije, dakle praktičke, nego teorijske naravi) i time nema odgovornosti, ali je, kao umstveni autoritet, mjerodavan za praksu.

Čitava percepcija klasične, pa i moderne politike u kojoj — kao što kolega Flego s pravom kaže — već počinje ono što sam nazvao postmodernim, jest u bitno racionalističkoj pretpostav-

Živimo u vremenu društva pokušava nametati masovnu društvenu oblik

ci da bih, kada bi mi se omogućilo da slobodno govorim, sve ljude pridobio na svoju stranu, samo kada bih dobro, jasno, precizno i istinito govorio, jer svi bi morali čuti — i uvažiti — moje argumente. Danas znamo da to naprosto u realnosti nije istina. A baš na tomu počiva ono što nazivamo pluralističkom demokracijom.

— **Ivan Šiber:** Ja imam drugačiju asocijaciju. Kako bi se danas osjećao Goebbels, a kakve bi analize vršio Reich? Na prvi pogled, Goebbels bi se osjećao kao riba u vodi jer bi raspolagao televizijom, što znači maksimalnom mogućnošću djelovanja. Reich bi do krajnjih konzekvencija doveo svoju analizu prirode eksploatacije, proizvodnog odnosa, i svega onoga što su svojevrsni aksiomi marksističkog pogleda na društvena kretanja.

Disperziranost mase

S druge pak strane, čini mi se da niti Goebbels ne bi mogao u ovom vremenu uspješno funkcionirati, kao što ni Reich ne bi mogao izvlačiti svoje zaključke. Goebbels ne bi mogao funkcionirati zato što u ovom vremenu pojedinci imaju informacijski izbor — ako vam se ne sviđaju tri programa HTV-a možete, pored OTV-a, na satelitu gledati što god želite. Ovo je ipak vrijeme disperzirane mase. Događaju se slučajevi klasičnog oblika masovnog ponašanja (protesti na Trgu bana Jelačića, Stojedinicima, protesti radnika, neredi na stadionima i sl.) ali

i nada

uvnoj psihologiji jučer i danas

ipak danas je dominantna disperzirana masa gdje je svatko kao pojedinac podložan utjecaju tog nesretnog TV-ekrana. Ovo ipak nije vrijeme onih zaostrenih društvenih kriza koje su dominirale u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata.

Isto tako, danas više nije problem hoće li djevojka ili žena imati suknju iznad ili ispod koljena. Ovo je vrijeme kada više nema tako masovnog diktata mode. Drugim riječima, danas je moderno nositi ono što pojedincu odgovara.

Prema tome, za razliku od jedne ztvorene socijalne zajednice interpersonalne kontrole, mi živimo u vremenu društva u kojem se kontrola pokušava nametati masovnim medijima. Ali otvaranje, pružanje alternativa, mogućnost izbora zapravo demasoviziraju društvene oblike ponašanja.

Je li moguće pojavljivanje novog Führera u Njemačkoj? Ja sam ipak, na neki način optimist. Povijest je pokazala ograničenost svih velikih ideja. I zadnja povijesna utopija krahirala je prije jednog desetljeća. Pokazalo se da

štva u kojem se kontrola masovnim medijima. a zapravo demasovizira oblike ponašanja

Njemačka i Japan privredom mnogo lakše ostvaruju svoje »imperijalističke« ciljeve, nego tenkovima. Pokazalo se da funkcioniranje svijeta doslovce postaje globalno. Možemo li se boriti protiv manipulacija psihologijom mase? Citirat ću staru, pomalo već otrcanu izreku Ralpa Dahrendorfa: za promjenu političkog sustava potrebno je šest mjeseci; za promjenu ekonomskog sustava šest godina; za izgradnju civilnog društva — šezdeset godina. Što je tih šezdeset godina kod Dahrendorfa? To je Mojsijevih, biblijskih četrdeset godina. Drugim riječima, u obećanu zemlju može doći samo onaj tko nije rođen kao rob. Za izgradnju i realizaciju civilnoga društva treba doći nova generacija, neopterećena prošlošću.

— **Ivan Padjen:** Prije šest godina bio sam na Simpoziju *Strab i politika* u Mirari, na kojem su sudionici današnje tribine bili u istom sastavu, uz engleskog politologa i socijalnog psihologa Johna Keana. Zanima me jesu li autori od te tribine do danas promijenili svoje shvaćanje problemskog sklopa o kojem je danas bila riječ? Je li se nešto moglo naučiti o masovnoj psihologiji iz hrvatske situacije u posljednjih šest godina?

— **Ivan Šiber:** Ja sam, čini mi se, prvi na ovim prostorima istraživao fenomen konformizma još sedamdesetih godina, zatim sam napravio kritički prikaz istraživanja fenomena autoritarnosti, a koncem osamdesetih obja-

vio sam kritički prikaz istraživanja u području međunacionalnih odnosa. U svim tim tekstovima, na hipotetskoj razini, izveo sam jedinstven zaključak: pod nekim drugim društvenim pretpostavkama, prije svega situacijom krize, 15% populacije na ovim prostorima, koji u sebi nosi negativan i isključiv naboj prema drugima, bit će nositelji masovnog nacionalnog pokreta, zato što u kriznim situacijama masovni pokreti poprimaju ili oblik socijalnog ili oblik nacionalnog, a da je na ovim prostorima mnogo razloga za pretpostavku da će poprimiti oblik međunacionalnih konfrontacija.

Referirajući 1989. godine u Sloveniji o svojim istraživanjima autoritarnosti citirao sam N. Stanforda (jednog od autora poznate knjige *Autoritarna ličnost*) koji je napisao sljedeće: »1933. godine, mjesec dana nakon dolaska Hitlera na vlast, Horkheimer i suradnici pobjegli su u inozemstvo. Naime, istražujući političke i socijalne stavove Nijemaca ustanovili su da se iza površinske razine socijalnih stavova kriju dublje strukture ličnosti koje će dovesti do toga da će u slučaju Hitlerova dolaska na vlast Nijemci nekritički prihvatiti njegov autoritet«. Nakon mojeg izlaganja digao se slovenski psiholog Vid Pečjak i upitao: »Oprosti, znači li to da moramo spremati kofere?«

Zbivanja na ovim prostorima potvrdila su neke osnovne koncepte te problematike anticipirane prije raspada bivše Jugoslavije o kojoj smo govorili i 1993. godine a o kojoj govorimo i danas.

Shizoanaliza

— **Gvozden Flego:** Na skupu *Strab i politika* govorili smo o tome kako su ljudsko djelovanje i/ili politička djelatnost mogući u okvirima straha i neizvjesnosti. Čini mi se da kod nas krivulja neizvjesnosti i straha pada, ali ne ovisno o neposrednim ratnim opasnostima, nego u vezi s pojavama koje su možda najbolje obradili svojevrtni sljedbenici Reicha, koautori Gilles Deleuze i Félix Guattari. U *Anti-Edipu* oni su razvili koncepciju *shizoanalize*.

Prema njihovim razmišljanjima i paternalizam, kao sinonim za autoritarizam, uzrokuje shizoidnu situaciju. U njoj se individue cijepaju jer su rastrgane između paternalističkog govora o zbilji i neposrednog iskustva zbilje. Takva rastrganost ne rezultira samosvješćivanjem niti ne pobuđuje ljude na djelovanje jer se rastrgana bića utapaju u neizvjesnost, koju prati intenzivan osjećaj lišenosti budućnosti.

Ako sloboda počinje tamo gdje prestaje nužnost, valja imati na umu da nužnosti, u osnovi, mogu biti dvojake. Mogu biti objektivne ili vanjske, naime one koje nastaju izvan čovjeka. Ali mogu biti i unutrašnje, subjektivne. Strahovi su, bilo realni bilo neurotski (koji se javljaju redovito kada je čovjek u panici, između ostalog i u panici od bezizglednosti i bez budućnosti), takvi da velik dio (neurotski) ustrašenih nije u stanju odlučivati o sebi. Oni pak s intenzivnim osjećajem bez budućnosti, bilo da je riječ o društveno proizvedenoj shizoidnosti ili pak o gotovo objektivnoj bezizglednosti, zapadaju u stanje apatije. Strahovi i apatija stanja su unutrašnje nužnosti, koje bismo mogli nazvati i stanjem masovne regresije ili pak masovne psihologije. U tom smislu, čini mi se, postoji priključak na razmišljanja otpočeta 1993. go-

Jedini lijek protiv autoriteta je sprdnja

dine. Nažalost su pretpostavke — premda u nekim aspektima intenzivnije, a u drugima drugačije — za takvu refleksiju i dalje na djelu.

— **Žarko Puhovski:** U vrijeme kad se taj skup održavao brojni su vodeći zagrebački psihijatri davali intervjue u kojima su tvrdili da kod nas nije moguće da se razvije PTSD (ili »vijetnamski« sindrom), jer se naši momci ne bore u Vijetnamu, nego za svoje domove, za svoja »ognjišta«. To je još uvijek bilo ono vrijeme u kojem je, koliko god bilo straha (da uzmem naslov razgovora kao kontekst razgovora samoga), nada bila nevjerojatno velika. Danas ima mnogo manje i straha i nade. Ljudi su postali racionalniji u oba smisla. Tada je još vladao izvorni, moglo bi se reći, monolitni stav u kojemu, leksički govoreći, pridjevi igraju bitnu ulogu u odnosu na imenice. Bila je bitna *hrvatska* televizija ili *hrvatska* banka... i čimilo se kao da pridjev jamči kvalitetu (o hrvatskoj kulturi — da i ne govorimo).

Predracionalnost identiteta

Paradoks u obratu koji se danas događa — gdje ima manje nade i manje straha — jest da su se tradicionalne vrijednosti stubokom promijenile, a identitet nije narušen. Dakle, identitet, samorazumijevanju nasuprot, nije počivao na vrijednostima. Sjetite se legendarnih Krležinih formulacija o tomu kako se s jedne strane nalaze hrvatska uljudba i prva hrvatska štedionica, a s druge strane srpska artiljerija. Danas je jasno da je hrvatsko topništvo jače od srpske artiljerije, ali i da su srpski romanopisci ili filmaši u osnovi značajniji od hrvatskih — o hrvatskim bankama bolje je i ne govoriti. Stvar se preokrenula, a opet je identitet ostao nedirnuto. Jer on je, kako bi rekao Reich, usidren u nesvjesnome, predmoralnom, predracionalnom.

Završno poglavlje Reichove knjige, koje se meni čini najvažnijim, dovodi do teze da je najgore što se čovjeku može dogoditi to da bude apolitičan. A koji je čovjek nepolitičan? Onaj koji je apsorbiran svojim vlastitim seksualnim konfliktima. Dakle, opet se korijen problema vidi na predracionalnoj razini. Onaj tko je u tom, isključivo svojem problemu, ili u tom »filmu« kako sad kažu mlade generacije, ne može se baviti zajednicom.

Razum i osjećaji

Već nas i neurofiziološki osnova inteligencije navodi na to da se kao ključno ne postavlja pitanje našega misaonog kapaciteta, nego motivacije. A motivacija nije nešto racionalno. Motivacija može biti zakočena, može biti na neki način izvitoperena, može biti posredovana preko objekta, itd. I zato je, po mojem sudu — bez obzira na sve prigovore i Freudu i Reichu i ostalima — psihoanaliza relevantna za raščlambu društvenih, političkih, moral-

nih djelovanja i njihovih vrednovanja. Jer je, pored svega ostaloga, pokazala da je ta — rekao bi poslije Lacan — histerična fiks-ideja racionalnosti nešto što naprosto ne može biti održivo. Dakle, da ne možemo o ljudima i s ljudima opravdano razgovarati pod pretpostavkom racionalnosti kao neupitne komunikacijske ili neke druge osnove. To je ono što danas znamo.

Prije pet-šest godina bio sam u spomenutom razgovoru upozoravao na to kako se reagira na nacionalistički autoritet, da se, naime, ne može racionalnim argumentom osporavati režim utemeljen u osjećaju. Jer protiv osjećaja argumenti ne pale. Možda pali, da tako jednostavno kažem, zafrkancija. Jedini lijek protiv autoriteta je sprdnja. Umberto Eco je to zgodno pokazao pričom o smijehu (smijeh i grijeh su bili direktno povezani baš u njegovoj interpretaciji Aristotela). Smijeh — ako ništa drugo — uvijek relativira svoj objekt. Nitko ne može biti neupitni autoritet kada mu se smijemo. Čim mu se smijemo, smijemo mu se kao i drugim objektima.

Ako se iracionalnome pristupa racionalno, nakana — ma koja bila — nužno propada, jer je izgubljen kontekst razumijevanja i interpretacije, pa i smjerenja za ispravno djelovanje. Ako se, recimo polazi od toga da je Milošević bitno politički utemeljen u izbornim rezultatima te se narodu ili puku Srbije želi reći: pa zar ne vidite što se radi u vaše ime, dodite k sebi, izbrojite do tri i recite je li dopustivo to što se radi, primjerice, u okolini Srbije na Kosovu, doživjet će se neuspjeh. Jednako kao i kada se danas kod nas pokušava reći: nije u redu to što se radilo u Pakračkoj poljani pred osam godina. To je načelno tip moralnog, racionalnog diskursa, koji se u zbilji naprosto — kao da je gumen — odbija od emocionalno utemeljene identifikacijske sheme.

— **Gvozden Flego:** Postoje različite razine racionalnosti pa dakle i razine argumenata kojima operiraju. U tome vidim jedan od razloga zašto optimistički poiman konsenzus na razini političkoga dijaloga nije moguć onako kako je projiciran u različitim prosvjetiteljsko-progresističkim teorijama komunikacija i sporazumijevanja. I psihoanalitičko i psihijatrijsko iskustvo kao uostalom i hjumovska intervencija (o tome kako je čovjek eminentno biće strasti) ukazuju da čovjek nikako nije samo racionalno biće. Moment motivacije čini mi se važnim jer u brojnim situacijama način psihičkog funkcioniranja naprosto nije pravocrtno racionalan u nekom *calculuskom* smislu, već sadrži mnogo emotivnih ili neracionalnih, pokatkad i iracionalnih momenta. Racionalna i afektivna komponenta počesto su neraskidivo isprepletene. ☐

O K V I R Z A M A S U

Uvidi i zasljepljenosti

Reichova knjiga govori o neracionalnosti mase u situaciji krize kada gola argumentacija prestaje funkcionirati

Ivan Šiber

Rasprava o masovnoj psihologiji fašizma tema je koja izaziva određenu napetost, o njoj je prilično teško potpuno hladnokrvno govoriti. Isto tako, pitanje je treba li govoriti o knjizi i autoru ili treba govoriti povodom knjige i autora. I naziv tribine na neki način govori o tome da postoji mogućnost određenih asocijacija, aktualiziranja nekih ideja koje su napisane povodom povijesnog zbivanja prije šezdeset i pet, šest godina.

Knjigu sam prvi put pročitao prije dvadeset pet godina. Bila je to čitka knjiga koja u meni i nije izazvala neku naročitu znatiželju. Nakon dvadeset pet godina uhvatio sam sebe u nečem što mi se događalo već više puta tijekom života. Kada se nakon dugog vremenskog razdoblja ponovno suočite s nekom knjigom, doživljavate je na potpuno različit način. Prva bi asocijacija, naravno, mogla biti da je doživljaj te knjige različit jednostavno zato što sukladno i naslovu živimo u situaciji koja bi eventualno mogla podsjetiti na neke oštroumne uvide Wilhelma Reicha. Međutim, ima još nešto — promijenio sam se i ja. Ne samo da je doživljavam kroz drugu strukturu vlastita znanja (jer sam se u međuvremenu promijenio, ponešto i pročitao, ponešto iskusio), već su se promijenili i mnogi pristupi, objašnjenja, terminologija.

Politički aktivitet teorije

U svakom slučaju, ono na što bih htio skrenuti vašu pozornost kao, iskreno se nadam, budućim čitateljima toga djela, jest da se radi o knjizi koja je, po svemu sudeći, nastala doslovce u jednom dahu, u trenutku maksimalnog emocionalnog uključenja Wilhelma Reicha u povijesnu zbilju koju je osjetio na vlastitoj koži. Za ovu je knjigu karakteristično (to je barem moj doživljaj) nevjerovatno jedinstvo teorijskog mišljenja, političkog stava i političkog aktiviteta. Kada malo bolje promislim, jedini autor kod kojeg sam tako nešto zapazio bio je Lenin. Međutim, Lenjina smo ipak svi prije doživljavali kao političkog aktivista i ideologa, a ne toliko kao znanstvenika. Wilhelma Reicha do-

življavamo kao znanstvenika, ali njegova politička ideja, njegov politički aktivitet doslovce je prisutan u svakoj rečenici. Zbog toga, a vjerovatno i zbog vremena — koje kod odgovornog čovjeka (što Wilhelm Reich jest) nije trpjelo politički oportunitizam, konformizam i nekritičku prilagodbu — drugačije se nije ni moglo. Wilhelm Reich je čovjek koji bez ostatka, beskompromisno u svakoj tezi, pristupa analizi njemačkog društva toga vremena. U svemu tome on je, kao i svatko tko tako pristupa, jednostran. U nekim stvarima on je i isključiv. Interesantno je da je rad Wilhelma Reicha u literaturi političke psihologije, koju ja koliko-toliko kontroliram, potpuno zanemaren. On se tu i tamo nalazi kao usputna zabilješka o čovjeku koji je prethodio recimo konceptu *autoritarne ličnosti*. Nisam primijetio da su neke druge njegove ideje posebno analizirane.

Znanost zabranjena dekretom

Sljedeća karakteristika njegove knjige jest naglašavanje problematike psihologije općenito, a prije svega psihologije mase, što je u tadašnjoj — a usudujem se reći i budućoj — psihologiji općenito, a pogotovo socijalnoj psihologiji (prije svega u marksističkim pristupima) bilo potpuno zanemareno. Često se naglašavalo da je upravo psihologija Ahilova petka marksizma. Socijalna psihologija je jedina, koliko je meni poznato, znanstvena disciplina koja je dekretom zabranjena odlukom Politburoa CK SKPb uoči Drugoga svjetskoga rata kao buržoaska znanost čije spoznaje služe manipulaciji radničkom klasom. Za razliku od tog stava Reich je upravo skrenuo pozornost na nešto drugo: da je problem, i to upravo komunističkog pokreta, što se previše uzda je

automatizam materijalnih snaga, osnovne paradigme vulgarne jednostrane marksističke misli, a da potpuno zanemaruje psihologiju, nesvjesno, vrijednosni sustav koji je duboko internaliziran

u ljudima nekoga vremena, koji je — mi bismo danas rekli — svojevrsna blokirajuća, limitirajuća snaga određenim društvenim promjenama. Reich ukazuje da je upravo fašistički pokret Njemačke otkrio taj fenomen, i da je to nešto što bi komunistički pokret morao učiti od fašista — posvetiti pažnju psihologiji mase.

Wilhelm Reich beskompromisno u svakoj tezi, pristupa analizi njemačkog društva toga vremena. U svemu tome on je, kao i svatko tko tako pristupa, jednostran

Psihoanaliza i marksizam

Još jedna teza koja se provlači kroz cjelinu Reichove knjige i njegove analize jest pokušaj nalaženja interakcije psihoanalitičke i marksističke teorije, u kojoj je opet Reich izrazito jednostran, krut, tako da njegova temeljna paradigma (koja se može veoma lako prepoznati konkretno, recimo, na četrdeset petoj stranici) izgleda otprilike ovako: kapitalizam (odnosno privatno vlasništvo) dovodi do nužnosti patrijarhata (odnosno patrijarhalnog morala, odnosno monogamnog braka), što dovodi do seksualne potisnutosti; to kod ljudi dovodi do borbe protiv vlastite seksualnosti i do nužnosti da ta unutarnja frustracija nalazi svoju kompenzaciju u iskazivanju prema van, najčešće u agresivnim oblicima ponašanja. Tu se, naravno, uvodi autoritet oca, uvode se one kategorije koje naglašava i Fromm, koje kasnije eksplicira frankfurtska škola, a koje su dovele do koncepcije autoritarne strukture ličnosti, do čuvenog kapitalnog djela *Authoritarian Personality*. Također je interesantno da je Reich u svojim analizama ukazao i na neke aspekte porodice koje, nakon pedese-

tak godina, neki autori uzimaju kao temelj za tzv. antropološko-kulturni pristup fenomenu autoritarnosti i govore upravo o tome kako pojedini tipovi odnosa u porodici — a ti odnosi su prije svega odnos prema ocu i odnos prema nasljedstvu — definiraju četiri ključna modela koji su temelj određenih dominantnih političkih orijentacija. U svakom slučaju, jedan model koji je karakterističan za srednju Europu, u koju i Hrvatska želi da uđe — i gdje, usput rečeno, ti autori osamdesetih godina Hrvatsku i stavljaju, za razliku od Srbije koju stavljaju u jedan drugi model — jest model u kojem upravo autoritarna struktura ličnosti dolazi do izražaja. To su one analize koje pokušavaju naći odgovor na pitanje o tome zbog čega niste imali antisemitizma u fašističkim poredcima u Latinskoj Americi, Italiji i drugdje.

Asocijacije na suvremenost

U Reichovoj knjizi dolazi do izražaja — ne jednoznačno izrečeno nego više implicite — neracionalnost mase, neracionalnost ljudi obuhvaćenih jednom velikom idejom (koliko god ona bila destruktivna), socijalnim pokretom u situaciji krize kada gola argumentacija prestaje funkcionirati. Kada sam naišao na to mjesto, moje prve asocijacije bile su — da ipak uvedemo i neku asocijaciju na suvremenost — otprilike ovakve: imate Hitlera i Goebbelsa onakve kakvi jesu (poznate scene iz dokumentarnih filmova) koji potpuno uspaljeni govore o nadčovjeku, arijevcu, visokom, snažnom, plavom, lijepom muškarcu. Masa je zasljepljena, ona ne vidi kontradikciju između, objektivno rečeno — mada nikada nisam bio zainteresiran za mušku ljepotu — karikature muške ljepote Hitlera i Goebbelsa, i onog arijevskeg plavog mladića ovjekovječenog na plakati. Kada mi se nadala ta asocijacija, sljedeća asocijacija bila je: a što se dešava ovdje? Naš poštovani predsjednik govori o oficirskoj djeci, djeci iz mješovitih brakova, i nitko od dragih Hrvatica i Hrvata ne reagira na činjenicu da se radi o čovjeku koji je bio oficir, čija su djeca oficirska djeca, čiji su unuci djeca iz mješovitih brakova. Drugim riječima, vođa ili onaj koji dolazi na čelo mase, pripadnik pokreta, pripadnik zajednice samim tim je izuzet od takvog oblika kritičkog preispitivanja. Nemojmo biti grubo samo prema našem predsjedniku, uzмимо recimo neke ljude iz SDP-a koji danas govore kako je to stranka u kojoj više nema boljševika, u kojoj više nema komunjara, kako su to novi ljudi koji nikada nisu bili u stranci, i to mrtvo hladni govore ljudi koji su

čitav svoj radni vijek proveli kao profesionalni funkcionari te odiozne stranačke strukture. Želim naglasiti kako je Reich s puno uvida upravo u psihologiju mase, u tu zasljepljenost i nekritičnost, ukazao na jedan od elemenata u kojima svatko tko se bavi određenim političkim radom, koji želi omasoviti svoj politički pokret, mora voditi računa.

Nadalje, interesantni su njegovi uvidi — opet na liniji te zasljepljenosti — o dvjema različitim sferama političkog reagiranja, gdje je opet bilo neposrednih asocijacija na Hrvatsku danas. Uzmi, recimo, pokretanje problematike pobačaja. Sva istraživanja pokazuju da 70-80 % hrvatske javnosti zagovara *pro choice* soluciju. A opet svi na neki način polazimo sa stajališta da će onaj tko se bude zalagao za zabranu pobačaja izgubiti izbore. Reich je upravo na primjeru nacističke partije pokazao kako to nije točno, i kako su upravo njemačke žene bile izrazito za *slobodu izbora*, u ono isto vrijeme kada se govorilo o tome kako Njemačkoj trebaju njemačke majke koje će radati drage Nijemce, koji će osigurati njemačku supremaciju.

»Opijum«, ideja i pokret

I napokon, interesantan je, pogotovo iz današnjeg iskustva ove naše suvremene Hrvatske, njegov obračun s religijom. Tu nema nikakvog koketiranja, već isključivo borbeni ateistički stav. Religija je doslovce u njegovoj interpretaciji *opijum za narod* što vrši cementiranje patrijarhalne moralnosti koja je pretpostavka održanja građanskog, kapitalističkog društva, društva privatnog vlasništva. Sve u svemu, knjiga Wilhelma Reicha *Masovna psihologija fašizma* ne samo da nam daje uvid u način razmišljanja jednoga vremena, nego nam daje uvid i u način razmišljanja jednoga vremena, u predanost ljudi jednoj ideji i jednom pokretu. Završit ću s tim da su prve žrtve čistki provedenih u nacističkoj Njemačkoj, nakon dolaska Hitlera na vlast, bili upravo sljedbenici ideje Wilhelma Reicha, i to prije svega u području pedagogije. Možda nije poznato da su mnogi od njih, preko Austrije, za vrijeme Drugoga svjetskog rata našli svoje utočište u Zagrebu. Dopustite mi i malo osobnog iskustva: od 1941. do 1944. godine sve dotle dok Ana Maria Wolf, Njemica, protestantkinja, sljedbenica ideje Wilhelma Reicha nije odvedena na predstavu *Male Floramy* u Jasenovac, ja sam bio njezin štićenik. ☐

Zelenilo za javnost

Zamišljaji i predstavljanja prostornih intervencija na Marulićevu trgu prenose se, međutim, tek riječima i flomasterom

Fedor Kritovac

Događaji i rasprave o rekonstrukcijama gradskog središta imaju svoje mijene, uspone i padove. Rekonstrukcije zagrebačke zelene potkove, Marulićeva trga posebno, mogu se, kao i inače, staviti između zareza.

Efemerno i trivijalno

Na Trgu kralja Tomislava osvanuli su, kao i prošle godine, prigodni kiosci. Iza tipiziranih tržničkih pultova, koji vašarski uokviruju tipičnu panoramsku vizuru Zagreba, priručno je skladište i odlagalište, a povremeno se prikrajavaju i automobili. Parkiranje je stalno i na drugim, za to nepredviđenim, mjestima istočnog, južnog i zapadnog dijela zelene potkove. Prigodom otvaranja izložbe *Hrvatski salon 1898-1998* u Umjetničkom paviljonu, kotači su zaorali duboke brazde u omekšalo tlo pred ulaznim stubama. Ionako tu ima dosta mjesta za manevriranje, osobito otkako su otpiljena parkovna stabla.

Na ovogodišnju promociju novog časopisa za arhitekturu i urbanizam *ORIS* u kavani i restoranu *Lenuci*, neki nisu mogli otmeno stići i otići, a da se vozilom nisu smjetili nedaleko — preko puta *Lenucija*, ispod zrinjevačkih platana. Dispozicija garaže već je niz godina zapravo osnovna na-

svom starom mjestu na Svačićevu trgu, gotovo kao travanjka šala.

Indiferentnost i ignorancija sadašnjosti ili prezaustozost povijesću i budućnošću

zaklanjaju uvid u svakodnevicu. Zbilja se dobro ne vidi, niti je osobito zanimljiva. Ni iz fascikla, ni iz fokusiranih i fiksiranih perspektiva koje određuju pravce i okvire strukovnih stajališta, upozorenja, rasprava, svađa i polemika.

Otkako je glavna, ali ne i jedina, tema vrednovanja preuređivanja zagrebačkog središta postava spomenika Marku Maruliću i povreda parkovno-povijesne zaštićenosti njegova trga i cijele zelene potkove, nad svekolikom raznolikošću ovog prostora prevladava skućeni tlocrtni zor uz nepomično očište središnje perspektive. Zgrada Hrvatskog državnog arhiva i dvije fakultetske zgrade reducirane su tako na izložak (maketu i fasade) u vitrini. O trgu i trgovima zbori se prema konvencijama i stereotipima, kao na natječajnim sudovima, akademskim debatama, ekspertizama i ispitima ili kao o aktima pisarnice ili pismo-hrane. Priznate ocjene i vrijednosti izvedenih građevina i ambijenta te službenički paragrafi kao da dopuštaju uzmicanje od složenosti urbanog uvida. U takvim mjerilima sve osim izdvojenog predmeta postaje još više marginalno, efemerno, trivijalno.

Pogledi sa strane

Na zgradu, općenito, ne samo de se gleda, već se gleda i iz nje. U vrijeme kad su se gradile javne zgrade na Marulićevu trgu, bilo je normalno da boravišne prostorije imaju i podrumске prozore. Iz zgrade Arhiva ne kroči se u razini razemlja, prizor se upija postupno. Na trgu, međutim, nema mnogo balkona i loda. Za stambene zgrade, u pravilu bez prizemnih

O perivojnom se zelenilu na Marulićevu trgu priča neodređeno i općenito kao o zelenom parteru, travnjaku, tratinu, cvjetnjaku, parkovnoj zelenoj površini, pa i ledini. Hortikulturnih, odnosno vrtno pejzažnih rješenja bilo je, kako svjedoče i stare fotografije i razglednice, svakojakih. O njima još nije bilo ni spomena. Prođe li se kroz fasade, obide interijere i pogleda u unutrašnjost svih javnih zgrada na trgu, naći će se sumorna unutrašnja dvorišta. Ima li tu stabla — samoniklo je. Za lipu, javor, kesten ili berlinsku topolu ionako ne bi bilo mjesta. Tema *zelenog pacia* u javnim građevinama osnažit će arhitektonski i urbanistički tek pedesetih godina. U vrijeme rješavanja, razgovora i odluka o izvedbama donjogradskih perivoja, krajem prošlog i na početku ovog stoljeća, još se ne primjećuju poticaji knjige Camilla Sittea *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* (1889). Sittea su zanimali i, današnjim rječnikom rečeno, ekološki aspekti zelenila te je razlikovao »sanitarno« i »dekorativno« zelenilo, polemizirajući o uređenju gradova alejama i parkovima.

Ako se zelena potkova promatra kao prožetost prostorno-gradbenog osmišljenim zelenilom, njezino će razumijevanje obuhvatiti i dvorišta, i vrtove obližnjih blokova, penjačice po fasadama, ukrasno zelenilo na prozorima. I atrij, na primjer, u zgradi Muzeja za umjetnost i obrt (odnosno zgradi Obrtne škole), makar proturječi autentičnosti, bio bi element urbanog zelenila središta Zagreba.

Percepcija i prezentacija

Zeleni val otplavio je zelenu potkovu. Automobilski protok odredio je značajke percepcije. Kad su prije dvije godine na sjevernoj strani Marulićeva trga, uz rub ceste, u drvoredu, nesimetrično postavljena četiri *city light* reklamna elementa, oni su promijenili dimenzije percipiranja i ambijentalnog doživljaja.

Superrealistične kompjutorske 3-D i animacijske simulacije prostornih rješenja i objekata više nisu senzacija. Zamišljaji i

cijena tome daju svoju težinu, a s druge smještanje se iscrpljuje već u proceduri odluke i svečanog čina otkrivanja. Za svečanost čina nije presudan fizički prostor postave i kasniji tijek vremena. Stari kućni brojevi i natpisi (osim glavnih) mogu čak i ostati, a briga za uređivanje prostora neće ovisiti o značaju naziva.

Jednokratne i privremene postave, osim ako nisu promovirane kao originalne instalacije, makar bile inovativno i urbano zanimljive — kao što je bila »gradnja piramide« od ambalažnih kutija za pivo na trgu Francuske Republike u ožujku 1999. — »struku« mnogo ne zanimaju. Intervencije Edite Schubert na Cvjetnom trgu i Slavena Tolja u Proširenim medijima s druge su pak strane shvaćanja i doživljavanja prostora od konvencionalnih obuzetosti prostorima grada.

Zakašnjela javnost

Pregledni su već glavni naglasci rasprave: sudionici (natjecatelji, nagradeni, suci, upravna tijela, kritičari, udruge, mediji, građani itd.), aspekti, stajališta, argumenti, prijedlozi, postupci, autoriteti, disciplinarnost i univerzalna kompetencija struke, kompetencija unutar struke i struka, homogenost struke, vrednovanje skulpturalnog i arhitektonskog rješenja i izvedbe, ovlasti i mjerodavnosti, legalnosti i legitimnosti odluka i postupaka. Reakciji stručne javnosti predbacivalo se da je zakašnjela. Netočne su tvrdnje razotkrivene. S argumentima je teže, budući se oni naslanjaju na uvjerenja, moć i vlast. Javnost je, međutim, ostavljena po strani. Stanari Marulićeva trga i drugi građani mogli su usput nešto ukratko izjaviti za televiziju, radio ili novine. Tko je htio, eto, mogao je pogledati izložbu natječajnih radova. Zar izložba o natječajnim radovima zamjenjuje javne uvide i rasprave o prostornim planovima i prostornim intervencijama? Formalni i neformalni uvidi te rasprave o prostornim zbivanjima u gradu prilike su za razgovor i suradnju u svim uzornim sredinama.

Zeleni val otplavio je zelenu potkovu. Automobilski protok odredio je značajke percepcije

Zar izložba o natječajnim radovima zamjenjuje javne uvide i rasprave o prostornim planovima i prostornim intervencijama?

mjena istočnog dijela Mažuranićeva trga. Na Marulićevu trgu oko Hrvatskog državnog arhiva odavno se, prije gradilišnih bagera i kamiona, rovalo u traženju parkin-ga. Egzibicije, poput one kod HNK kad je objesni vozač izvodio piruete po cvjetnjaku i travnjaku, ipak su iznimka. Oko cvjetne rondele na nedalekom Rooseveltovu trgu dnevna je i večernja standardna scena skateboard poligona.

Mobilne zgode po zlosretnoj zelenoj potkovi kulturološki su i urbanološki paradigmatične. No, promatrane kao rubne, beznačajne i otrcane jedva da još mogu doprijeti do gradskih rubrika i zaslužiti rutinsku zabilježbu komunalnog redara. Djeca na igralištima (uz bok zgrade HAZU, iza *Kola*), ili penzioneri presitan su, izgleda, urbani detalj, pa se na parkovnom obzoru, prema slici i prilici, ukazuju tek dame s pudlicama ili opuštene mladež na stubama uokrug spomenika Maruliću. Ni svi spomenici po središtu i parkovima nisu pod budnim okom: »manequin pisse« ili ti »Piško« pojavio se nakon izbivanja na

lokala, pogotovo na morfološki siromašnjoj zapadnoj strani, nije se računalo s uživanjem u blagotvornom zelenilu *zapadnog perivoja*. Zelenilo kao vrijednost stambene parcele, inkorporirane u cjelinu trga, prihvaća se tek parcelacijom i izgradnjom istočne strane Mažuranićeva trga.

Nije li, u vrijeme kad se ti trgovi zamišljaju i nazivlju *zapadnim perivojem*, takav naziv prvenstveno planerska anticipacija, gotovo metafora, a ne cjelovita konceptualno-regulatorna osnovica? Tik do zapadnog perivoja na Osnovi Milana Lenucija iz 1906. označen je Gradski majur, a današnja je Vodnikova tada još Poljski put. Poljski put imao je po svojoj naravi svojevrsni kontinuitet. Pješačka kratica koja ležerno vijuga sjeverozapadno prema ulazu Arhiva svjedoči o negda užurbanom i gustom hodu prema Sveučilišnoj knjižnici. Taj put (kako li ga nazvati nego poljskim?), nikada nije planerski i komunalno priznat. Pravokutno rješenje bilo koje varijante postave Marulićeva spomenika previdjet će i zatrti ovaj povijesni trag.

predstavljanja prostornih intervencija na Marulićevu trgu prenose se, međutim, tek riječima i flomasterom. Kompjutorske simulacije nisu zatrebale ni za promociju u javnosti. Umjesto atraktivne prezentacije buduće realizacije nabijena je neugledna gradilišna ploča s nejasnim informacijama. Gradilište, bilo kako da će gradnja završiti, doista je ispod razine.

Dok se gradila, novu se zgradu NSK dobro predstavilo. To je bio primjer pristojnog ophođenja i prema objektu i prema javnosti. U prezentaciji budućih zdanja ne može se mnogo očekivati o njihovu kontekstu. Uz novu NSK, koja se više puta spominje baš kao »pravo« mjesto za smještaj natječajem izabranog spomenika Maruliću, izbjeglo se naslutiti višeslojnu prazninu koja je okružuje. Pridruživanje spomenika okružju zgrade NSK hvata se istih koordinata simboličke simplifikacije kao i smještanje spomenika na prostor s kojim ga povezuje samo ime.

Smještanje spomenika obično je proturječno. S jedne strane čin postave uzima se konačnim, pogotovo ako tehnologija i

Urbana drama Donjeg grada, knjiga stara deset godina (među njezinim autorima su i uvažene osobe koje su intrinzično i po dužnosti stalno ili povremeno zaokupljene gradom Zagrebom: Slavko Dakić i Ivan Rogić), bavila se »urbanološkom identifikacijom Donjeg grada«, planom i osnovnim značenjskim odrednicama grada, pa tako i donjogradskim trgovima slijedom ankete sprovedene među građanima. Zanimljivo bi bilo danas saznati nešto slično, pogotovo usporedivo. A uz ideju garažiranja dijela zelene potkove bilo bi poticajno razumjeti Rogićevu hipotezu o »tercijarnoj identifikaciji središta« iz njegove knjige *Tko je Zagreb* (1997).

Nekoliko subotnjih prijepodnevnihsusreta i ophodnji na spornom dijelu Marulićeva trga, što ih je pripremio i savvao »dobra duha Marka Marulića«, duhovito i vidovito nadilazi izazove, napetosti, stupice i prijepore ograničenog prostora duhovnog i fizičkog kretanja. Da je dosadašnji Marulićev trg s pogledom na zgradu Arhiva iz smjera spomenika već uvršten u iskoristivu memoriju grada svjedoči i naslovnica Programa priredaba za travanj: prvom su planu rascvjetale ruže. ☐

Govore: Novi kolektivisti (Dejan Knez, Miran Mohar, Darko Pokorn, Roman Uranjek)

Raketom na mortadelu

Izložba mora biti urbani čin. Ona treba biti prostor kroz koji se uđe u neko drugo vrijeme, drugu kulturu. Toga kod nas nedostaje

Branka Stipančić

U Modernoj galeriji u Ljubljani do sredine ožujka bila je otvorena izložba slovenske avangarde TANK!. Izložba je privukla međunarodnu publiku, a tome je svakako pridonio njezin izuzetno osmišljen i atraktivan postav koji potpisuje Novi kolektivizam. Članovi su Novog kolektivizma (NK) Dejan Knez (1961), Miran Mohar (1957) i Roman Uranjek (1961). Novi kolektivizam osnovan je 1983. godine u Ljubljani, a grupa je dio šire organizacije *Neue slowenische Kunst* (NSK) i bavi se grafičkim oblikovanjem. Razgovor s Miranom Moharom, Romanom Uranjekom i Darkom Pokornom osim u TANK-u! proširen je na temu dizajna i drugih izložbi koje je Novi kolektivizam posljednjih godina postavio, a o čemu se može više saznati iz knjige *Oblikovanje: Novi kolektivizam* koja je upravo izašla u izdanju ljubljanske Založbe NSK — Info centar, te na izložbi NK 99 otvorenoj 19. ožujka u ljubljanskoj Modernoj galeriji.

Na izložbi TANK! predstavljena su različita područja umjetnosti: od vizualnih umjetnosti do teatra, muzike, fotografije, literature i arhitekture. S druge strane, malo je originalnih djela ostalo iz razdoblja slovenske avangarde dvadesetih godina. Kako ste rješavali taj problem?

— Mohar: Kada smo dobili materijal, vidjeli smo da ga je vrlo malo. Radovi iz vremena avangarde, koji su kao i drugdje bili mitizirani, bili su na malim papirima... bile su to ideje, skice za projekte... Činilo nam se važnim da prikažemo kontekst u kojem se ta povijesna avangarda zbivala, kako su na nju reagirali, kakav je imala odjek. Zbog toga smo se odlučili da artefakte avangarde uključimo u, rekao bih, časopis u prostoru koji je izloženim radovima dao vremenski kontekst. Uzeli smo tekstove iz onog vremena: manifeste, tekstove koji su napadali avangardu ili neke druge reakcije i izložili ih. Radilo se o problemu postavljanja povijesne izložbe. Nama su se otvarala pitanja: kako prevladati akademsku razinu suhog komentara u kojem su stvari poredane u vremenskom nizu? Kako gledatelj uvaći u događaje tog doba da bi mogao iz te perspektive shvatiti vrijednost rada?

— Uranjek: Budući da znamo da tekst izložen na zidu predstavlja gustu mrežu znakova i da se teško čita, mi smo ispod nekih rečenica stavili žutu boju. Na taj smo način olakšali njegovu percepciju, što i kako brzo pročitati. S obzirom da za izložbu nismo mogli dobiti na posudbu djela iz Beograda, da je bilo vrlo malo

originala, a i one koje smo dobili malih su dimenzija — kako kaže moj prijatelj Miran: *Sva avangarda stane na metar i pol* — to je bio

Tapete na zidu

Izložba počinje kronologijom događanja povijesne avangarde u Sloveniji, pa Novomestnim proljećem, dio se odnosi na slikarstvo, kazališni dizajn, arhitekturu, fotografiju, filmovi se prikazuju u Kinu, časopisi se čitaju u Čitaonici, a muzika sluša u Slušaonici... Kako ste zamislili cijelu tu konstrukciju?

— Mohar: Izložba je nastajala u suradnji s kustosima Bredom

Novi kolektivizam: Dejan Knez, Miran Mohar, Darko Pokorn, Roman Uranjek

način da radove koji nedostaju uvećamo, kao u novinama. Umjetnici su se tada izražavali kroz medije, a ne samo kroz artefakte i zbog toga možemo o avangardi više saznati nego gledajući samo originale. Umjetnici su bili bez novaca, radili su male stvari, kolaze...

Mnogi tekstovi reproducirani su iz časopisa dvadesetih godina, kao što su: Svetokret, Zenit, Sturm, Trije labodje, Rdeči pilot, Novi oder... a bilo je tekstova koji su napadali ili afirmativno pisali o avangardi. Također ima tekstova samih avangardista u kojima su jedni druge napadali.

— Uranjek: Često je tako u životu. Evo, jedan primjer: uredništvo *Rdečeg pilota* ispričava se čitateljima jer objavljuje pjesnika koji se zove Schwiters. Oni znaju da on nije baš nešto, ali, jer je dadaist, uvrstili su ga u časopis. Vidi se ta nesigurnost, iako je Schwiters iz današnje perspektive jedan od najvećih umjetnika toga smjera.

— Mohar: Najviše je tekstova koji su negativni ili se rugaju, ima i nekoliko tekstova koje umjetnici pišu jedni o drugima, koji su pozitivni, ali i onih u kojima se kritiziraju. Tom izložbom smo pokazali da napadi na avangardu nisu dolazili samo od političke desnice nego i od liberalne strane. To je interesantno, isto je kao i sada.

— Uranjek: Avgust Černigoj je Srečka Kosovelu na njegovu grubu nazivao svojim neprijateljem. To je živost jednog vremena. Sve ostalo je mit. Mi smo htjeli ući u doba kada se to događalo.

Ilich Klančnik i Igorom Zabelom. Nije tu bilo klasične podjele kao kad kustosi naprave izbor materijala, a mi zatim postavimo izložbu. Radili smo kao tim. Kronološku liniju i liniju sklopova napravili su kustosi. Mi smo predložili da izložba bude interaktivna. Zbog toga smo napravili Čitaonicu, Slušaonicu, Kino.

Kako je tekao proces samog rada na izložbi?

— Pokorn: Sastajali smo se s kustosima, razgovarali o izložbi i materijalu. Iznijeli smo našu ideju kako bi postavili izložbu i prema njoj se materijal počeo prikupljati i slagati. To je bio dugi proces u kojem se već vidjelo kako će izložba izgledati, a dolazilo se stalno do novih ideja o postavi izložbe.

— Uranjek: Mislim da je kvaliteta Novog kolektivizma baš u tome što nitko ne vjeruje u idealnu viziju svoje percepcije, nego uvijek nadopunjavamo jedan drugoga. U jednom momentu to se proširi i na suradnike.

— Mohar: Kada postavljamo izložbe, ne mislimo da moramo napraviti svoje instalacije. Nama je važna informativna logika, iako upotrebljavamo svoj jezik i metodologiju u prikazivanju povijesti.

Kako ste tehnički riješili projekciju novinskih tekstova na tapete?

— Pokorn: To je digitalni tisak. Sve treba programirati kompjutorski, unaprijed je trebalo znati kakve će biti veličine slike, kakva slova, međusobni odnosi... Radi se kao što se radi katalog, samo što se sve to uveća i ispiše laserskim printerom u boji na tapetni papir širine 120 cm. Zatim se to lijepi na zid kao tapete po-

četkom stoljeća. Pri tom je problem u tome što se izložba ne može seliti.

Može se printati još jedanput...

— Uranjek: To se naravno može.

— Pokorn: Radili smo korekturu kao što se radi u novinama. Dobili smo ispise stranica i u njih ukomponirali originale.

— Mohar: Kada smo već imali tapete, zalijepili smo ih na zid i u tekst postavili jedan originalni rad. Kada je to vidio kustos izložbe, Igor Zabel rekao je kako je to dobro isprintano. Mi smo rekli Igoru da je to originalna slika, samo što nema okvir. *Bilo bi dobro da joj se stavi okvir*, rekao je Zabel, *inače će izgledati kao reprodukcija.*

A novinske članke ste skenirali...

— Uranjek: Da, imali smo ideju da tipografijom pokažemo vrijeme. To je dalo karakter izložbi.

Tipografija tib avangardnih časopisa Tanka, Zenita, Sturma... poznata je. Koliko se razlikuje od tipografije dnevnih novina iz dvadesetih godina?

— Mohar: Mi smo uzimali tekstove iz svih novina. Kada su to bili tekstovi kritika, tada je tipografija bila obična, kada su bili tekstovi i manifesti u avangardističkim časopisima, tada su bili pažljivije dizajnirani. Nekoliko puta kada su se u bivšoj Jugoslaviji priređivale izložbe avangarde dizajnirali su se katalogi u duhu avangarde. Znači, katalogi u kojima se koristila tipografija nalik konstruktivističkoj ili suprematističkoj. Nama to nije bilo interesantno. Mi smo tipografiju toga doba shvatili i koristili za izložbu kao dokument i radili smo časopis kao da iz povijesti ponovno sastavljamo jednu sliku. Taj časopis imao je realnu i simboličku funkciju. Sastavljali smo sliku novina i u nju smo uključivali ono što je bilo iz *Sturma*, *Zenita*, *Rdečeg pilota* i ostalih časopisa onakvo kakvo je bilo onda. Ništa nismo mijenjali.

— Uranjek: Recimo, jedna naslovna stranica revije TANK! je u formatu A4, mala, ali fascinantne dizajnerske kvalitete. Kad se uveća i kada se vidi na zidu, shvaća se njezina kvaliteta, odnos slova, boja, njezina likovnost. Umjetnici toga doba izražavali su se putem revija. To je umjetnički rad potpuno ravnopravan drugim radovima.

Žuti tisak

Nadnaslovi koji se nalaze u vijencu izložbene dvorane uzeti su iz tekstova kojima je Černigoj opremio svoju izložbu 1924. godine i pravo su otkriće. Ti su zapisi pronađeni u ostavštini fotografa Frana Vesela za vrijeme pripremanja njegove izložbe. On je bilježio postave pojedinih slovenskih izložbi. Na koji način ste vi to iskoristili, što ste od toga izabrali?

— Mohar: Izabrali smo one koji su nam se činili najboljima. Slogani su dobri kada odgovaraju vremenu. Mi smo izdvojili neke kao: *Slika je danas smiješna*, jer se to nekako podudara s našim vremenom. Na većini izložaba suvremene umjetnosti slika je smiješna, slike nema. Zatim, tu su bili slogani: *Slika neka visi u palači — umjetnik neka bude gladan*. Bilo nam je važno slogane raširiti po galeriji, i na autobusu TANK, koji kao propagandni objekt ispišan Černigojevim sloganima prevozi putnike za cijelo vrijeme trajanja izložbe. Drugo je kada se slogani ispišu na papiru, a drugo kada se postave u prostor.

Kako ste zamislili katalog?

— Uranjek: Što se tiče kataloga, bili smo uvjereni da kada bi ga danas radili ondašnji avangardisti, oni ne bi izabrali akademsku formu knjige s tvrdim korica, nego nešto nalik na žuti tisak. Katalog je napravljen u tom duhu sa sloganima, sa željom za efektom, za šokiranjem malograđanske publike. Koncipiran je kao sedam brojeva novina koje se na kraju uvezuju kao godište. Zamisljen je kao posebna cjelina koja ne obuhvaća samo doba izložbe, znači dvadesete i tridesete godine ovog stoljeća, ne samo povijesnu avangardu, već i *Grupu OHO* i retroavangardu. Mi smo pošli od ideje da je sva umjetnost umjetnost interpretacije. Sva umjetnost o kojoj mi danas govorimo je interpretacija jednog prošlog doba. Zbog toga je na početku svakog broja tekst jednog kustosa, njegova interpretacija što je to avangarda. Poštivali smo kako naše doba interpretira avangardu.

— Mohar: Za svaki pojedini sklop napravljen je pojedini broj: za arhitekturu, za fotografiju, *novomeško proljeće*, za *retroavangardu*... Urednici kataloga su Igor Zabel i Breda Ilich Klančnik, a mi smo neke ideje predlagali i dodavali detalje koji bi mogli biti interesantni i koji su više odgovarali duhu novina. O pojedinim temama pisali su stručnjaci.

— Uranjek: Budući da smo našu ideju za katalog temeljili na ideji žutog tiska, za svakog smo umjetnika dali izraditi njegov horoskop. Tu su i rebusi i anagrami kakvih ima u novinama, zatim Marinettijevi kulinarski recepti, potom se piše o filmovima, kao što se danas u novinama piše o Kasandri.

— Mohar: Radi se o filmovima koji su napravljeni posljednjih godina u Sloveniji, a imali su vezu s avangardom, znači ne filmovi iz vremena avangarde, već filmovi kao *Splav Meduze* i slično. Riječ je o tri, četiri filma koji se na izložbi pokazuju u Kinu. U novinama su oni najavljeni u rubrici: *danas u kinu*. Tu su i karikature u kojima su junaci protagonisti povijesne avangarde koje smo naručili od poznatog slovenskog karikaturista pod pseudonimom TBC.

— Uranjek: U novinama su još i izreke uzete iz različitih izvora, kao ona Černigojeva po Babičevu pričanju: *Tko ne razumije konstruktivizam, taj je degeneriran i sifilitičan svećenik* ili, također Černigojevu: *Nema umjetnosti, ili, primjerice: Napredak mehanike znači podjelu vlasništva*. Na taj smo način željeli dobiti karakter novina.

Vi ste dizajnirali sve, od izložbe, pozivnice, kataloga do autobusa?

— Uranjek: Mi smo odlučili istaknuti jednog umjetnika u pojedinoj situaciji. Ove je godine stota godišnjica rođenja Avgusta Černigoja i mi smo čitav gornji vijenac izložbene dvorane ispisali sloganima s njegove izložbe. Također smo gradski autobus opremili samo njegovim radovima. Ruska je avangarda na vlakovima ispisivala parole. Umjetnost je tada napustila štafelajnu sliku i ušla u ambijentalno iskustvo modernog čovjeka. Uzeli smo zato Černigojeve radove, jer je to u duhu i njegova rada.

Kako ste se odlučili za mortadelu na pozivnici?

— Uranjek: Na pozivnici je Srečko Kosovel. Uzeli smo njegovu pjesmu *Ja sam crvena raketa* i stavili je na fotografiju mortadele, jer svaki čovjek u životu želi

imati drugi identitet. U ovom primjeru mortadela želi biti raketa.

— Mohar: S druge strane, mortadela je tipično primorsko jelo, a Kosovel je bio iz toga prostora. Također, blasfemično je staviti poeziju na mortadela, a to je bilo u duhu njegova doba. Mortadela je bila nešto najbanalnije što smo mogli izabrati.

Učitelj Spielberg

Kako se vi, kao Novi kolektivizam, vidite u odnosu na avangardu?

— Uranjek: Povijesna avangarda za nas je herojsko doba umjetnosti. Za mene je umjetnost zanimljiva ako je drugačija. Primjerice, na koncu dvadesetog stoljeća umjetnost se temelji na subjektivizmu, a naša je umjetnost drugačija, jer se temelji na kolektivizmu. To su bili počeci koje vidim u avangardnim tokovima Europe toga doba, u Bauhausu... pa mi je to bilo apsolutno interesantno.

Kada ste počeli postavljati izložbe?

— Uranjek: Godine 1980. osnovana je grupa *Leibach*, 1983. kazališna grupa *Scipion Nasice*, likovna grupa *IRWIN* i *Novi kolektivizam*. Kako smo svi prijatelji i intenzivno smo razgovarali o samoj umjetnosti, iste godine smo se dogovorili da stvorimo grupu koja bi bila krovna grupa za sve. To je bila *Neue slowenische Kunst*.

Prvu izložbu postavili smo u Lipici na Krasu. Bio je to stalni postav kolekcije Avgusta Černigoja 1988. Međutim, sve je to već bilo prisutno i ranije unutar grupe *IRWIN*. Kada smo postavljali izložbe *IRWIN-a*, mi smo radili pojedinačne slike, ali kako smo na zidu od slika uvijek pravili kompoziciju, govorili smo da je cijeli zid jedna slika. Već smo tada razmišljali o cjelini, o izložbi kao o jednoj slici.

— Mohar: Zašto NK može raditi tako kompleksne izložbe povezujući različite medije? Upravo zbog toga što se iskustvo članova proteže od muzike *Leibacha*, likovnosti *IRWIN-a* do kazališta. Mi zajedno znamo više nego svaki sam i možemo sintetizirati naše znanje.

Poslije postave u Muzeju Černigoj radili ste na Modernu galeriju u Ljubljani izložbe Slovenačke Ate-ne, Maksim Sedej, Lojze Dolinar, Body and the East, ali ste isto tako radili i za druge muzeje primjerice za Mestni muzej Potres u Ljubljani, za Celjski muzej, u suradnji sa Željkom Kipkeom, Građanstvo u provinciji...

— Mohar: Radili smo također i za NSK postave kao što su: *NSK država Berlin* i *NSK država Sarajevo*. To nisu bili postavi izložaba, već širi projekti.

Koja je bila koncepcija postava izložbe Lojze Dolinara?

— Uranjek: Spielberg! Najznačajnijim kod Spielberga čini mi se to što je on shvatio da se gledatelj tijekom vremena naučio gledati i više nije potrebno jednu akciju prikazivati pola sata, već se to može reći kraće u pet, deset minuta. Otprilike je to koncepcija izložbe: nije potreban klasični postav gdje će gledatelj hodati od kipa do kipa, već će jednim pogledom sagledati cijelinu. A isto tako, htjeli smo naglasiti materijal skulptura tako što smo sve zidove obojili u tamnosivu boju, a djela osvjetlili.

— Mohar: Dolinar je radio javnu plastiku: reljefe i spomenike, a to je teško bilo prikazati na izložbi. Kada se to sve prikazuje

fotografijama, to baš nije interesantno. Mi smo zbog toga odlučili skulpture na izložbi postaviti kao na Forumu Romanumu, a na zid projicirati film koji pokazuje njegova djela u eksterijeru. Kada gledalac stoji u galeriji, u prvom planu vidi skulpture, a u perspektivi skulpture koje su postavljene vani. Na taj smo način eksterijer uključili u interijer. Film smo snimali služeći se kranom, snimajući skulpture jednostavno s više strana. Prethodno smo napisali knjigu snimanja, našli režisera i onda smo montirali. U ovoj izložbi prisutna je ista logika: biti unutra, slično kao na izložbi *Po-*

— Uranjek: U povodu te izložbe napravili smo jedan dobro prodavani artikl. Potres se zbio oko Uskrsa pa smo zato napravili multipl s tvrdo kuhanim jajetom na kojem je bio štambilj *Potres u Ljubljani — King Kong*. Za *leitmotiv* izložbe uzeli smo King Konga kao prirodnu silu. Jaje smo zapakirali u kutiju sa suhom travom. Bio je to jedan od najprodavanijih artikala, tako da su ga morali nekoliko puta ponoviti.

— Mohar: Ako bi se reklo da se izložba *TANK!* radila kao časopis, ova se radila kao film. Zapravo, bila je to predstava s natpisima, slikama, muzikom... Kada bi

U povodu izložbe *TANK!*, autobus u Ljubljani

tres u Ljubljani. Gledatelj se nalazi na trgu sa skulpturama i kroz njih vidi druge skulpture, ali i *pokretne skulpture* tj. ljude koji se kreću po izložbi.

Meni se činilo da je koncepcija filma takva da se skulpturama željela dati monumentalnost...

— Mohar: Točno. Dolinarov rad je poznat, jer je mnogo njegovih radova u Muzeju, ali u ovom postavu ljudi su ga mogli vidjeti na nov način.

Izložba Potres u Ljubljani realizirana je dijaprojeksijama...

— Uranjek: Kada smo s kustosima Mestnog muzeja Ljubljana započeli razgovore o izložbi na temu potresa i kada smo vidjeli materijal koji bi trebao biti izložen, a to su bili mali predmeti, fotografije koje su pokazivale što se tada desilo, kakva su bila oštećenja, što se tada nosilo..., znali smo da te male stvari treba uvećati da bi se osjetila prisutnost toga materijala. Odlučili smo sve to pomoću medija uvećati i prenijeti na zid. Mislili smo da je dosadno hodati od jednog do drugog predmeta, stoga smo diktirali pogled tako što su se sve vrijeme izmjenjivali prizori iz dvadeset četiri dijaprojektora koji su bili fiksirani na stub u sredini dvorane i povezani kompjutorom. To se doba moglo doživjeti vrlo brzo posredstvom projekcija različitih stvari i situacija iz onog doba, a ne samo iz fetiš predmeta koji se gledaju u originalu.

King Kong i jaje

— Mohar: Postaviti izložbu potresa, već je samo po sebi paradoks. Kako prikazati potres koji traje dvije minute? A njega zapravo nema, potres je samo relacija između stvari. Sto prikazati? Jedini znak potresa bila su debla kojima su kuće bile poduprte. Činilo nam se da potres nije materijalan i da ga ne možemo predstaviti materijalnim sredstvima. Dramaturgijom projekcije, muzikom, zvučnim efektima smo simulirali potres. Zapravo smo iz izložbe napravili dvadesetminutnu predstavu koja se ponavljala.

gledatelj ušao u salu, uključio bi se senzor i predstava bi počela.

Na plakatu smo imali King Konga, arhetip sile koja se odjednom pojavi i ruši sve ispred sebe. Nije dramatično pokazivati srušenu kuću, trebalo je to prevesti u simbolički jezik. Sliku King Konga postavili smo na kombi i zvučnikom poručivali: *Danas u dvadeset sati i trideset minuta potres u vašem gradu*. Mestni muzej bio je nositelj toga projekta, ali smo zbog dijaprojekcija trebali visoki prostor, izložba je bila postavljena u novoj sali Narodne galerije. Ona izgleda kao bijela kocka i bila je idealan prostor za realizaciju tog projekta.

Izložba Body and the East bila je velika međunarodna izložba koja je objedinjavala različiti materijal u rasponu od trideset godina. Radove je teško pokazati s obzirom da se body art uglavnom predstavlja pomoću do-

Tako se, na primjer, rad Aleksandra Iliča sastoji od dvije dijaprojekcije na kojima je dokumentirana šetnja kroz umjetnika prirodom. Postavili smo projekciju s obiju strana vrata u namjeri da istaknemo unutrašnju logiku rada. Gledatelj prolazi, šeta se između projiciranih slajdova.

— Mohar: Kako prikazati *body art*, nešto što je bilo živo, a sad je na fotografijama i na videu? To je problem koji se bolje ili gore može riješiti, ali ostaje. Osim toga, tu je pitanje da li uključiti fetiš toga doba? Neki umjetnici iz *performancea* naprave djela. Trebalo je što više oživjeti to doba, ali ne tako da damo svoju interpretaciju tuđeg rada. Bila je to izložba pri kojoj smo mi najmanje intervenirali svojim jezikom.

— Uranjek: A kao izložba bila je to jedna od najznačajnijih koje smo radili. Prva izložba u kojoj Istok govori o Istoku. Zbog toga smo htjeli da predstavljanje bude skromno, da okviri i ostalo ne ulaze u holivudsku percepciju, nego u dokumentacijsku, logičnu prezentaciju.

Uza svaku izložbu mi napravimo neki artefakt, a uz ovu izložbu napravili smo tzv. *šmiržajfu*. To je kutija s pastom koju upotrebljavaju u automehaničarskim radionicama. Naziv je izložbe *Body and the East*, a ideja za objekt dolazi od toga da se poslije *performancea* umjetnik sasvim sigurno treba oprati. Drugo, budući da se radilo o istočnoj Europi, konzerva se referirala na zid. Na otonici smo se koristili logotipom Europske zajednice u kojem smo žute zvjezdice zamijenili crvenima. Naša intervencija bila je upravo u ovom artefaktu, a ne na izložbi.

Dobar disk

Sve izložbe na kojima ste radili bile su uvijek jako opremljene. Bio je to totalni dizajn...

— Mohar: To je zbog toga jer mi u NSK o svakom događaju uvijek razmišljamo kao o cjelini. I kada radimo svoje izložbe razmišljamo o svemu, uključujući katalog, našu prisutnost na izložbi, kontekst prostora u koji dolazimo... Isto tako tretiramo i druge izložbe. Važno je sve, od pozivni-

— Uranjek: Izložba treba komunicirati s tincjđerima... Vjerujem da je jedna od najznačajnijih knjiga baš *Manje od nule*, u kojoj je, shvaćajući da se tincjđer na jednu temu ne koncentrira više od tri minute, pisac cijeli roman napisao poštujući to. Naše se odluke temelje uvijek na tome da komuniciramo sa svim generacijama, a ne da tapšemo po rame-nu stare akademike.

— Mohar: Kada su učenici posjetili izložbu *Potres*, jedan je napisao: *Dobar disk, doći ćemo još...* Razmišljao sam, važno je uspostaviti kontakt s povijesti, a kakvog smisla ima gomilanje podataka? Prikazali smo oko dvije tisuće slajdova. Na izložbi se moglo ostati sat, pola sata... moglo se ići po sekcijama, vidjeti što se htjelo, kao i u životu.

Vi upravo pripremate publikaciju o dizajnu koji ste radili posljednjih petnaestak godina...

— Mohar: To je knjiga koja, pod naslovom *Dizajn: Novi kolektivizam*, izlazi u vrijeme naše izložbe u Modernoj galeriji. Izdavač je *Založba NSK, Info Centar*. Knjiga ide po žanrovima: plakati, informacijski objekti, knjige i katalogi, animacije, dizajn za *Neue slowenische Kunst* i *NSK državu*.

— Uranjek: Budući da knjigu radimo sami, nismo se držali diktata kronologije, nego unutrašnje logike kako je mi vidimo. Zbog toga knjiga počinje plakatom za Dan mladosti. Mi smo tada razmišljali o ideološkom u umjetnosti. Razmišljali smo, citirajući Leibacha da se: *umjetnost i totalitarizam ne isključuju*. Za nas je to bilo neobično važna akcija. Danas, kada poslije pada Berlinskog zida nema više podjele na Istok i Zapad, komunizam i kapitalizam, idemo na svoju vlastitu *NSK državu*, eksport vlastite ideologije.

— Mohar: Veći dio našeg rada vezan je uz *NSK*: za *Leibach*, za *IRWIN*... i tu su poglavlja o grupama. Tekstove knjizi uglavnom su pisali autori koji nisu stručnjaci za dizajn, tekstovi su kontekst radu. Tu su tekstovi Marine Gržinić, Ede Čufer, Liljane Špančič, Jurija Liedermana... jedino je tekst Stane Bernika tekst teoretičara dizajna. Mi smo također napisali kratke komentare ispod određenih projekata za koje smo

Izložba *TANK!*, Povijesna avangarda u Sloveniji, Moderna galerija, Ljubljana, prosinac 1998-ožujak 1999.

komentacije, bilo fotografske, dija ili video. S kojim ste se problemima tu susreli?

— Uranjek: Kao prvo, rad ne postoji, već samo dokumentacija o radu. Zbog toga smo izabrali više muzejsku formu prezentacije, a zatim smo izdvojili radove koji se razlikuju u prezentaciji.

ce do autobusa. Izložba mora biti urbani čin. Ona treba biti prostor kroz koji se uđe u neko drugo vrijeme, drugu kulturu. Toga kod nas nedostaje. Možda se akademici plaše da će takvim postavljanjem izložaba izgubiti razinu. Zapravo bi je dobili.

smatrali da je važno znati kontekst u kojem su nastali, zašto smo ih napravili — kada se to ne može pročitati iz same slike. Izložba se zove *NK 99* i otvara se u Modernoj galeriji 19. ožujka ove godine. Dobro nam došli u Ljubljano. ☐

Nečastivi u videoteci

Filmsko je bojište spremno za gospodara tame, a prijestolje okruženo legijama sljedbenika. Stoga se video izdanje ovog sotonističkog crnog filma pojavilo u pravi čas

Živorad Tomić

Andelovo srce (Angel Heart), SAD, 1987, režija i scenarij: Alan Parker; glume: Mickey Rourke, Robert De Niro, Lisa Bonet, Charlotte Rampling, distribucija: Niko video

Posljednja godina 20. stoljeća i drugog tisućljeća u kinima bit će obilježena još jednim trendom: u holivudski se film vraća sotona. Arnold Schwarzenegger zvijezda je visokobudžetnog sotonističkog spektakla *End of Days*, u režiji povremeno darovitog profesionalca Petera Hyamsa; Spielbergov snimatelj, oscarovac Janusz Kaminski debitirat će zahtjevnim vražjim hororom *Izgubljene duše*, s Winonom Ryder u glavnoj ulozi, a veteran paklenih fantazija, Roman Polanski, vraća se temi ezoteričnom mračnom fantazijom *Deveti ulaz*, s Johnnyjem Deppom kao svojim alter egom. Devedesete su prepune koketiranja sa zlim junacima, od Demmeovog Hannibala Lectera i njegovih holivudskih manijača-

kih potomaka do raskošnih predradbi klasičnih horora i dekadentnih i zabavnih tinejdžerskih »Vriskova«. Filmsko je bojište

spremono za gospodara tame, a prijestolje okruženo legijama sljedbenika.

Video izdanje dvanaest godina starog sotonističkog crnog filma *Andelovo srce* redatelja Alana Parkera nije moglo biti bolje tempirano, a ponovni susret s Robertom De Nirom (dotjerani dandy prodorna pogleda, s bradicom i konjskim repom, dugim zašiljenim noktima i otmjanim štapom) u ulozi Nečastivog — u ljudskom obličju zvanog Louis Cyphre, što nesretni junak, detektiv Harry Angel, tek pred kraj priče uspijeva dešifrirati kao zlobnu preinaku imena vladara pakla, Lucifera — dobra je najava trenda koji će zatamniti ekrane kina i uspostaviti ravnotežu s trenutno premoćnim valom fantazijama o anđelima (»Michael«, »Grad anđela«) i rajskim pustolovinama (»Ja ću budan sanjati«).

Mefisto i gospodin Hyde

Gledajući ponovno *Andelovo srce* palo mi je na pamet da se u izvorištu svih najboljih crnih filmova kriju dvije klasične arhe-

tipske priče: ona o Faustu i Mefistu i Stevensonova o doktoru Jekyllu i gospodinu Hydeu. »Crni film« uvijek nam oslikava »crni« svijet — u pravilu urbani, »civilizirani« — te ima za junake osobe koje prolaze kušnje i u sebi (ili drugima) otkrivaju mračnu stranu ljudske duše. Kušnje vode junaka do tragične »prodaje duše« (zbog fatalne žene, novca, bilo kojeg oblika moći), a posljedica toga jest prihvaćanje sebe samog kao novorođenog zlikovca sposobnog da čini zlo — ma koliko se tome opirao i bio svjestan naravi svojih čina. U svojoj biti nevin, junak crnog filma ne može se oprijeti zlu jer je svijet u kojem živi — zao. Junak pokušava živjeti sam i ta je usamljenost često prava romantična aura koja ga čini privlačnim publici, no bez »zaštite« obitelji, posla, crkve, partije, bilo kojeg oblika ili institucije koja predstavlja civilizacijski oblik zajedništva, on je privlačna žrtva »lovca na duše«.

Parkerov Harry Angel, kojeg glumi Mickey Rourke, glumačka ikona otpadništva, samotničke ekscentričnosti i nekomunikativnosti, arhetipski je junak crnog filma. Privatni detektiv zapuštena izgleda, resigniran, s ljuštrom iskustva civiliziranog marginalca koji je u životu vidio sve i nema iluzija ni o čemu. Njega unajmi Louis Cyphre — Lucifer — da pronade stanovitog Johnnyja Fontanea, nekad glasovitog pjevača, koji je netragom nestao. Slijedi ono što očekujemo: Angeleova istraga. On slijedi tragove i nalazi razne osobe, a svaka od njih na neobjašnjiv način završava krvavom smrću. Frustriran time te iznerviran što se u sve mičeša i policija koja ga neprestano prati i ispituje, Harry je do-

datno uznemiren nizom signala raznih sekta, mističnih obreda, nadnaravnih podudarnosti. Ne samo da ne uspijeva razriješiti enigm, već ta enigma iz dana u dan postaje sve veća i začudnija. Ono što ga dodatno frustrira jest tolerantni odnos poslodavca, Louisa Cyphrea, prema njemu i njegovim neuspjelim traganjima. Čini se da je Cyphre vrlo zadovoljan kako Harryjeva istraga teče, a ona ne samo da se nije odmakla od početka već se čini da nema izgleda da se uspješno završi.

Silazak u pakao

Kad Harry na kraju otkrije tajnu i riješi slučaj, shvaćamo zašto je njegov poslodavac bio zadovoljan. Louis Cyphre, odnosno, Lucifer, davno je sklopio »posao« s Johnnyjem: ponudio mu je uspjeh i slavu, a zauzvrat tražio njegovu dušu. Johnny je u sotonističkom obredu ubio Harrya Angela i pojeo mu srce, te postao pjevačka zvijezda. Nakon desetak godina slave Johnny Fontane gubi pamćenje te se pojavljuje kao Harry Angel i ne sjećajući se tko je zapravo. Još samo treba dovršiti ugovoreni posao i ova će se faustovska priča završiti. U tom trenutku počinje filmska priča. Cyphre unajmljuje »Harryja« da pronade Johnnyja Fontanea, a Harry, nalazeći svjedoke koji su Fontanea poznavali, ne znajući, ubija — poput gospodina Hydea — jednog po jednog, čime potvrđuje svoju sudbinu osuđenika na pakao. Posljednji zločin jest incest s vlastitom kćeri i njeno umorstvo. Cyphre je zadovoljan, Harry otkriva da je on sam Johnny Fontane, shvaćajući tko je Cyphre i što je davno učinio, kao i da je višestruki ubo-

jica koji je tijekom istrage zaradio ovozemaljsku smrt na električnoj stolici. Posljednje što u filmu vidimo briljantna je slika silaska u pakao: Harry se beskonačno dugo spušta velikim teretnim liftom.

Parker nalazi fascinantne lokacije za svoje mračne priče, eliotovske »objektivne korelative« subjektivnih stanja svojega nesretnoga crnofilmskog detektiva. Od ruševnih predgrada New Yorka sredinom pedesetih do dekadentnog New Orleansa, »melting pota« anglosaksonske, crnačke i francuske tradicije, od okružja s mješavinom katolicizma, protestantizma, vuduizma, bluesa i jazza, Parker stvara hijerarhiju »postaja« junakova nesvjesnog silaska u pakao i otkrića svojih grijeha. Kao u svakom pravom crnom filmu i u *Andelovom srcu* postoji fabulistička strategija zamki za junaka, narativni sklop nalik »prstu sudbine« koji, logično i neumitno, vodi junaka i priču mračnom, pesimističkom završetku. Već na početku filma Harry je osuđen, samo što to ne zna ni on ni gledatelj. Film će pokazati kako i zašto.

Andelovo srce okultistički je crni film koji istodobno najavljuje trend mračnih trilera devedesetih (*Kad jaganjci utibnu, Sedam, Privedite osumnjičene*, itd.), kao i očekivani trend sotonističkih fantazija s kraja desetljeća. To je vrlo neobičan film, istodobno arhetipski jednostavan u sažimanju tema i motiva koji, prikriveni, opsjedaju žanr crnog filma od njegova rođenja, kao i dekadentno barokni u izvedbi i frustrirajućem izbjegavanju tipičnih crnofilmskih situacija. Zahvalan je za ponovno gledanje. ☐

Ta divna stvorenja

U grotesknoj animiranoj seriji *Krava i Pile (Cow and Chicken)* sestra daje mlijeko, brat kukurice na krovu, a Tata i Mama nemaju gornju polovicu tijela

Nikica Gilić

U svijetu animiranih filmova može se pronaći velik broj neobičnih obitelji, no ona koju je za američku televiziju stvorio David Feiss svakako spada među najpomaknutije. Riječ je o crtanoj seriji *Cow and Chicken*, o obitelji u kojoj slatka Krava (Cow) ima starijega brata — mrzovoljno Pile (Chicken). Njihovi histerični roditelji Tata (Dad) i Mama (Mom) nemaju gornju polovicu tijela, pa telefoniraju, voze automobil i upravljaju kućanskim aparatima pomoću nogu. Među brojnom rodbinom ove vesele obitelji nalaze se, primjerice, Pile Bez Kostiju (Boneless Chicken) i Krmača (Sow), a kao da im život nije dovoljno kompliciran, u stopu ih prati Crveni Tip (Red Guy), vrug glavom i bradom; veseo i bez hlača, uvijek željan maltretiranja naslovnih junaka. Imena kojima se naziva taj crveni podlac redovito upućuju na njegovu golemu stražnjicu i manjak odjeće na njoj. Recimo u jednoj se epizodi taj blago simpatični soton zove C. D. High-knee — izgovor tog imena (»si di hajni«)

može se naime zapisati tako da dobijemo frazu »Vidi Guzu«, a druga su njegova imena Slacksoff (Svučene Hlače), Jeans B. Gone (Odoše Traperice) Lackpants (Bezhlacha), itd.

Razaranje konvencija

Mnogi su se hrvatski konzumenti kablovske televizije preko *Cartoon Networka* uspjeli dočepati te animirane poslastice, pa i sve veći broj naših čitatelja zna o čemu je riječ. No, za one prema kojima televizijski posrednici nisu bili blagonakloni, te za one koji ne znaju što se zapravo krije na kanalu koji njihova djeca tako uporno prate, mi ćemo pojasniti ustroj toga čudnog, ludog i beskrajno duhovito smišljenog svijeta. Prije svega, *Krava i Pile* nije samo običan animirani proizvod, nego i nastavak priče o idealnim televizijskim obiteljima, najčešće nastanjenim u toliko spominjanim američkim humorističkim serijama. U Hrvatskoj smo na raznim kanalima mogli pratiti izdanke te paradigme kao što je re-

cimo serija *Family Ties (Obiteljske veze)* s Michaelom J. Foxom (ni simpatični Alf nije od nje daleko odmakao), ali nam je i destrukcija kanona odavno postala bliska.

Igrana serija *Bračne vode (Married with Children)* svakako je lijep primjer izrugivanja idealima i društvenome konformizmu (premda bi poneki lijevo orijentirani intelektualac mogao tom izrugivanju zamjeriti manjak socijalnog programa), a u svijetu animacije sjajni su *Simpsonovi (The Simpsons)* plod iste poetike. Što se pak tiče roditelja Krave i Pileta, oni svoju djecu hrane isključivo nezdravom hranom — svinjske stražnjice omiljeno su jelo, svinjske se pahuljice jedu uz mlijeko, a zašećerene hrenovke posebna su poslastica. Osim toga, kada se u kući pojavi novo dijete (riječ je o Crvenom Tipu koji se ulizuje Mami i Tati ne bi li se skućio) brižni će roditelji uskoro zaboraviti čak i kako im se prava djeca zovu, što je zbilja znakovito ako se prisjetimo da se Krava tako zove zato što je krava, a Pile, dakako, zato što ima perje i kljun te kukurice svako jutro na krovu. Uostalom, kada se Crveni pojavi na vratima s nekom nebuloznom idejom o gusarenju ili novačenju djece, nudeći u zamjenu za njih vojne izviđačke kolačiće (*military scout cookies*), roditelji odmah pristanu. Uostalom, Mama lijepo objašnjava: »Ali Tata voli vojne izviđačke kolačiće!«.

Gledati Superkravu (ili čemu sve to)

No, od strašnih izljeva roditeljske nebrige (ah, ta postmoderna hladnoća!), važnije je to

što su Mama i Tata, ali i ostali likovi, prilično poremećenih općih značenjskih odrednica, pa je Tata tako »najbolji dio svoga djetinjstva proveo u ženskim zahodima«. U pomaknutom okružju, naime, Krava i Pile ne mogu težiti pretvorbi u ljude normalne u smislu naše, izvantelevizijske normalnosti jer su, ovakvi kakvi jesu, normalni u svom svijetu. Poigravanje sa zbiljskim popkulturnim paradigmatima, međutim, u Feissovom je djelu vrlo upadljivo — potrošački mentalitet, primjerice, vlada svim likovima, a nježna (zapravo nezgrapna i trapava) Krava krije sasvim drugo lice ispod svog tepanja i pjevanja dječjih pjesmica. Ona je Superkrava (Super Cow), junakinja koja leti i govori španjolski te uvijek u pravom trenutku priskače u pomoć bratu kada ga Crveni zgrabi u svoje zle šape. Među ostalim fenomenima popularne kulture možemo spomenuti kako naši junaci svakodnevno konzumiraju televiziju, posjećuju ogromne trgovačke centre te salon s video igricama, koriste kreditnu karticu i tako dalje.

Pročitavši prethodni ulomak netko bi se mogao zapitati afirmira li *Krava i Pile* potrošačko društvo ili ga kritizira. Odgovor je jednostavan: ni jedno ni drugo. Za taj groteskni animirani proizvod jednostavno nije ključno određivanje prema velikim društvenim (pa i političkim) pitanjima. Nakon uživanja u svemu što nam *Cartoon Network* pruža, pri čemu mislimo i na crtiće kao što su *Ja sam lasica (I Am Weasel)*, *Dexterov laboratorij (Dexter's Laboratory)* i *Dva glupa psa (Two Stupid Dogs)*, savršeno je jasno zašto

lijevo orijentirani intelektualci često reče na postmodernističke igre i igrarije, prilično hladnokrvne prema sirotinji, obespravljenima i ratnim stradalnicima na rubu Zapada ili daleko od toga ruba. Jednostavno je riječ o proizvodu koji preko pojedinačnih ljudskih iskustava posreduje doživljaj čudnog i, objektivno gledano, prilično zastrašujućeg svijeta. No, to je svijet dokolice, pušta zemlja u kojoj nakon suhe grmljavine tek oblaci ironije donose povremena bujanja umjetničkog zelenila (ne idu mi loše ofucane metafore), a sukobi poput balkanskih nešto su daleko i strano. U tom smislu je prilično jasno da u Piletovu pubertetskom cinizmu te okrutnom odnosu prema sestrim afektacijama možemo prepoznati portret pravog pubertetom zveknutog klinca, iskompleksiranog zbog fizičke i simboličke kržljivosti, ciničnog zbog nepremostiva jaza između želja i krute stvarnosti. No, završimo ipak s iskupljujućom moći humora i ironije, valja napomenuti kako ni provale ljubavi brata i sestre ne djeluju izvještačeno. Krava neće odati roditeljima da je Pile skrivilo eksploziju u obližnjoj nuklearnoj centrali, a on će je spasiti od Kralja-i-Kraljice-Sira (Crvenog), koji je želi isušiti strojem za pravljenje mlijeka. Groteska, humor i apsurd glavna su oruđa Davida Feissa, iskrene su emocije (kao i u slučaju *Simpsonovih*) značenjski podtekst, a film *Krava i pile* klasik je za djecu, njihovu stariju braću i sestre te sve ostale koji su se ikada sramili toga što svako jutro kukuricu na krovu. ☐

Lažna nezavisnost

Ovaj film, nažalost, samo izgleda kao komedija, a ono čime je komedija oplemenjena zapravo osiromašuje značenjske potencijale

Nikica Gilić

Zaluđeni mladoženja (In & Out), SAD, 1998; režija: Frank Oz; glume: Kevin Kline, Joan Cusack, Tom Selleck, Matt Damon, Debbie Reynolds; distributer: Kinematografi Osijek

Navodno je ova komedija potaknuta dodjelom Oscara Tomu Hanksu za ulogu homoseksualca oboljela od side u filmu *Philadelphia* Jonathana Demmea. Među uobičajenim se predmetima ganute zahvale u tom slučaju našao i glumčev profesor homoseksualac,

Selleck u ulozi novinara homoseksualca pravo nam je otkriće.

Navedene su pretpostavke za ovaj film prilično dobre, a ne treba

zaboraviti da je Frank Oz autor filma *Prljavi pokvareni prevaranti*, jedne od najboljih komedija posljednjih desetljeća. No, ovaj film jednostavno nije ni približno dobro režiran. Scene nalik farsi (televizijski prijenos dodjele Oscara) izmjenjuju se sa situacijama koje moramo shvatiti realistično kako bismo se mogli poistovjetiti s junakovim nedaćama, a upravo je mehanizam poistovjećivanja ključan za uspjeh ovoga djela. Osim toga, golemi problemi zamjetni su i u scenariju: *Zaluđeni mladoženja*, nažalost, samo izgleda poput komedije, a ono čime je komedija oplemenjena zapravo osiromašuje značenjske potencijale. Problem nastaje kada se potvrdi ono što smo naslućivali — naš junak nije uopće nevin optužen, već je doista homoseksualac koji se bojava priznati i sebi i okolini. Doduše, scena u kojoj

K e v i n K l i n e

koji je, eto, našem Tomu proširio vidike i omogućio mu bolje razumijevanje lika što će ga nakon dosta godina tako uspješno odglumiti. *In & Out* — *Zaluđeni mladoženja* počinje baš s takvom situacijom: mlada heteroseksualna zvijezda (Damon) prima nagradu za glavnu ulogu homoseksualnoga vojnika (skoro sam dopisao Ryana), te se zahvaljuje i svome srednjoškolskom profesoru (Kline), posvećujući nagradu njemu i drugim homoseksualcima.

Privid komedije

Temeljna je premisa vrlo dobra: navodni je homoseksualac zaručen te na pragu stupanja u brak, a ni njegovi prijatelji i roditelji ne razumiju najbolje o čemu se tu radi. Na papiru su vjerojatno vrlo zabavno izgledale i uvodne šale na račun Hollywooda i pozlaćenih kipića, kao i cijela postavka o neobičnoj situaciji čovjeka koji treba dokazati da je pravi muškarac premda se bavi poezijom, nosi leptir-kravatu, uvijek je uredan, vozi se naokolo na biciklu, jako gestikulira, voli Barbaru Streisand i Bette Midler te, što je čini se najteži grijeh, obožava plesati. Glumačka je momčad k tome prvorazredna; Kevin Kline i Joan Cusack (nesuđena zaručnica) provjereni su komičari kao i Matt Damon kojemu sjajno leže uloge u kvkvima je znala briljirati Marilyn Monroe (u ovom je filmu Damon čak i plavuša). Tom

se on pomiri s vlastitim željama (preslušavajući kasetu *Istražite vlastitu muževnost*) jedna je od najboljih u filmu, no ono što slijedi nakon toga jednostavno je neuvjerljivo te ruši dojmivost cjeline.

Poziv na toleranciju

Kada junakovi prijatelji, roditelji, učenici i susjedi, svi stanovnici američke provincije, nakon prvotnoga šoka bez poteškoća prihvate i homoseksualizam kao jednakovrijedni stil života, imamo se razloga zapitati je li američka provincija zbilja postala tako liberalna ili se radi o eskapističkoj bajci u kojoj svi imaju pravo na život, a punašne cure (Cusack) bez problema zavedu seks-simbol Hollywooda, zamorenog odnosima s anoreksičnim manekenkama. Nažalost, ni jedan ni drugi ponudeni odgovor nisu ispravni: *In & Out* tek je još jedan angažirani filmić u hollywoodskoj glavnoj struji, tek za nijansu suptilnija propaganda onih vrijednosti koje američka ljevica drži poželjnim i potrebitim. Koliko god svaki poziv na toleranciju bio vrijedan podrške, kritičarova je dužnost kriknuti kada uoči da se pod krinkom otkvaćene nezavisnosti i osuvremenjivanja romantizma pokušavaju provući nešto sofisticiranije Gospe (čitaj: *Bogorodice* sa smislom za humor). Idealizacija u Ozovu filmu, naime, djeluje pedagoški, pa se sve ono što je u filmu duhovito koristi kao retoričko osnaženje poruke. ☒

Poziv, a ne proziv

Prerano preminuli kritičar Dražen Movre (1944-1997) miri populistički zahtjev filmske kritike s intimizmom i vlastitim elitističkim osnovama

Bruno Kragić

Dražen Movre, Iz sedmog reda lijevo: filmske kritike (priredila Diana Nenadić), Zagreb, Hrvatski radio, 1999.

Filmska je kritika prilično problematična stvar, premda na prvi pogled tako ne djeluje. Osim što dijeli sve problemčiće kojima se kritika kao žanr odlikuje, ona sadrži i jedan specifičan recepcijski problem — vrlo nezahvalnu publiku. Dok se, primjerice, književna kritika poimlje kao prilično elitistička stvar filmovi se još uvijek dosta gledaju, pa filmska kritika može računati na široku čitateljsku publiku spremnu u svakom trenutku naći i najsitniju zamjerku pročitanoj tekstu.

Usljed takve situacije pozicija filmskog kritičara nije pretjerano zavidna, a on sam može krenuti različitim putovima. Može zagovarati svojevrsni *prosvjetiteljski* pristup, pokušati prevrednovati neposrednu povijest filma ili promicati nove teorije i pristupe (o čemu kao možda glavnoj odrednici hrvatske filmske kritike nakon Drugog svjetskog rata više govori Hrvoje Turković u predgovoru ove knjige) pa danas, nakon autorske i žanrovske kritike, možemo tu i tamo naići na one tekstove koji, u cjelini ili dijelom, zagovaraju pristup djelu u svjetlu postmodernog i postmodernističkog u suvremenom filmu. Filmski kritičar može, a neki to i čine, također, nastavljati ranije spomenute pristupe, na leže-

Zapis ne diskriminira

Nakon sedam godina izlaženja ugledni *Bulletin* Hrvatskog filmskog saveza promijenio je ruho i nazvao se *Zapis*

Igor Tomljanović

Zapis, br. 25/1999, Hrvatski filmski savez

ako nije namijenjen širokom čitateljstvu, već u prvom redu tvrdokornim filmskim amaterima, za *Bulletin* Hrvatskog filmskog saveza ne može se utvrditi da je neambiciozan. Nakon sedam godina izlaženja, dvadeset peti broj bio je prilika za blaži estetski zahvat u dizajniranju naslovnice (Igor Kuduz), ali i promjenu imena. Izborom imena *Zapis*, uredništvo je, čini se, željelo jasno poručiti kako im nije namjera diskriminirati bilo koji oblik filmskog ili videozapisa, te žele demonstrirati posvemašnju otvorenost prema sve brojnijim filmskim i videoformatima. Baš kao i *Bulletin*, *Zapis* je u prvom redu posvećen alternativnim područjima filmskog stvaralaštva, amaterskom, dječjem, eksperimentalnom filmu, ali ne zanemaruje niti onaj službeni dio filmske proizvodnje. Stav časopisa gotovo programatski iznosi Nikica Gilić u polemikom tekstu *Obubvaća li kinematografija neprofesijski film?* reagirajući tako na zanemarivanje ovog dijela filmske produkcije u knjizi

ran način bez potrebe za podučavanjem. Može, naposljetku, krenuti i posebnim putem, koji su uočili pametniji od mene, a koji, čini se, ima svojih predstavnika, svojevrsne financijske kritike — pisanja o filmu sa stajališta njegova tržišnog uspjeha ili proračunsko-produkcijskih uvjeta nastanka.

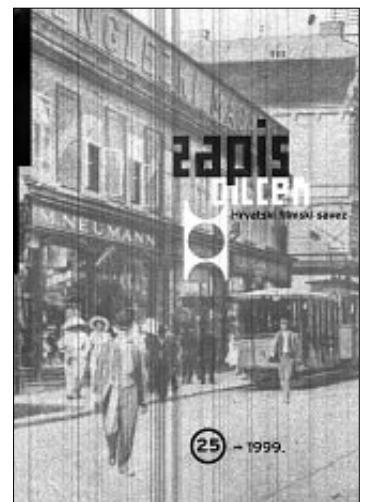
Rijedak je slučaj humanističke kritike, onakve kakvu je pisao Dražen Movre. Nakon što pročitate ovu knjigu u kojoj su sakupljene njegove kritike za dva različita lista iz dvaju različitih razdoblja (pisane za *Glas Slavonije* sredinom sedamdesetih i za *Vijenac* sredinom devedesetih) shvatite koliko je Turković u pravu kad Movru u predgovoru naziva kritičarom po pozivu, ambiciji i koncepciji, a ne po prozivu, odnosno prigodi. Humanistička potka Movrinih kritika otkriva se i u njihovom ležernom i odmjerenom, gotovo usputnom stilu (koji je kroz godine ostao izvanredno konzistentan), i u njegovim prosudbama zasnovanim na modernističkoj vjeri u jednog filmskog autora (redatelja) i u umjetnost, ali lišenim isključivosti. Movre, stoga, nema krajnje negativnih kritika, tu su tek razne zamjerke i primjedbe. On humanistički miri populistički zahtjev filmske kritike s intimizmom i vlastitim elitističkim osnovama, djelujući kao modernizmu sklon klasični humanist i moralist koji u filmovima prvenstveno gleda prikaz ljudskih naravi i odnosa, pa na taj način najčešće i piše o pojedinom filmu. Ništa od ovog nisam izmislio; većinu možete pročitati u predgovoru u kojem je potpunije opisan Movreov kritičarski stil i svjetonazor. Ja mogu tek zaključiti kako se tekstovi u ovoj knjizi čitaju lako i s užitkom, neki od njih predstavljaju same vrhunce žanra filmske kritike u Hrvata, a ako ih pažljivo pročitate možete postati i bolji. ☒

Ive Škrabala *101 godina filma u Hrvatskoj*. Iz Gilićeve pomirljive poante u kojoj tvrdi kako Škrabalo ipak nije pogriješio smještajući neprofesijski film na margine svoje knjige, može se iščitati izvjesna samozatajnost jednako karakteristična za amaterski film i za časopis posvećen njemu. *Zapis* u prvom redu želi biti mjesto na kojem se izmjenjuju informacije, ideje i razmišljanja o filmu, filmskoj i medijskoj kulturi, pa značajan dio časopisa zauzimaju iscrpni izvještaji s filmskih smotri (Dani hrvatskog filma, Alpe Adria Cinema, British Short Film Festival, Kvarnerska revija amaterskog filma), programi, pozivi i natječaji različitih filmskih revija i festivala, te predstavljanje novih filmskih inicijativa, programa Filmskog kulturnog centra i Škole medijske kulture.

Tolerantnost i profesionalnost

U bloku posvećenom medijskoj kulturi i obrazovanju zanimljiv je polemički tekst Krešimira Mikića *Gasi televizor!* o utjecaju televizije na mlade gledatelje, dok o istoj temi na primjeru filma nastalog u čakovečkoj Školi animiranog filma piše i Mira Kermek-Sredanović u tekstu *Plošnost virtualne zbilje i odgoj selektivnog gledatelja*. Zanimljivo je i iskustvo Dijane Nenadić koja je na Odjelu za likovnu umjetnost Umjetničke akademije u Splitu, studentima predstavila program recentnog hrvatskog videostvaralaštva i zabilježila reakcije na filmove studenata i kolega predavača. Najambiciozniji dio časopisa posvećen je povijesti i teoriji medija, a u konkurenciji svojevrsne rekapitulacije hrvatskog eksperimentalnog filma Hrvoja Turkovića i *Hommagea Francuskoj*,

zemlji filma Wilfrieda Wieganda, osobno mi je najzanimljiviji tekst *Od ezoterije Gorgone do dematerijalizacije Weekend Art* u kojem Nada Beroš vuče zanimljivu paralelu u umjetničkom pristupu između glasovite grupe *Gorgona* i fotografsko-filmsko-performerske grupe XXXL koju čine Aleksandar Ilić, Ivana Keser i Tomislav Gotovac. Kontrapunkt teoretskom dijelu čini blok nazvan *Mali filmski razgovori — portreti i sjećanja* u kojem Duško Popović ispisuje neobavezan portret tvrdokornog filmskog amatera Stjepana Vidakovića, a Zdravko Mustać u tekstu *Najbolje godine našeg života (Split, 1986-1990)*, nostalgijaški se prisjećajući zlatnih dana splitskog eksperimentalizma, na svoj osoben način predstavlja njegove glavne protagoniste. Časopis zatvara pregled događaja u proteklom kvartalu i koristan godišnji kalendar amaterskih filmskih revija. Tako pod uredništvom Vjekoslava Majcena, uredništvo *Zapisa* u grafički atraktivnijem omotu nastavlja dobru tradiciju *Bulletina* koji je krasila tolerantnost prema najrazličitijim stilovima i teoretskim pristupima, ali i visok stupanj pedantnosti i profesionalnosti. ☒

20. Muzički biennale Zagreb

g l a z b o c 16-25. travnja 1999.

Utorak, 13. 4.

KDVL (Koncertna dvorana Vatroslav Lisinski)
foyer VD (Velike dvorane)
19.30

Otvorenje izložbe »Arnold Schönberg 1874-1951.«

Pokrovitelji: Nuria Schönberg Nono i Lawrence A. Schönberg

Promocija festivalskoga kataloga i CD-ova hrvatskih skladatelja te CD-a »MBZ na kraju tisućljeća«

Prigodni koncert:

Arnold Schönberg: *Pierrot Lunaire*
Izvodi: Ensemble 20. Jahrhundert, Beč

Petak, 16. 4.

HNK

19.30

Svečano otvorenje

Milko Kelemen: »Dom Bernarde Albe«

Béla Bartók: *Dvorac Modrobradog*, opera u jednom činu

Libreto: Béla Balász
Dirigent: Saša Britvić

Redatelj: Petar Selem

Scenograf: Matko Trebotić Kostimografkinja: Irena Sušac

Oblikovatelj svjetla: Zoran Mihanović

Asistenta redatelja: Jadranka Krajina

Zborovoda: Robert Homen

Savjetnica za mađarski jezik: Xènia Detoni

Operni ansambl HNK Zagreb

Modrobradi — Neven Belamarić

Judita — Marta Lukin

Inspicijenti: J. Cesarec, D. Lozić

Šaptačice: R. Matejić, G. Nikić

Korepetitori: N. Cossetto, S. Britvić

Subota, 17. 4.

Muzej suvremene umjetnosti

12.00

Otvorenje izložbe

Media Scape 7

Organizatori: Muzej suvremene umjetnosti Zagreb

Media in Motion Berlin

KDVL/VD

19.30

Uralaska filharmonija

Solisti: Arve Tellefsen, violina

Aleksij Dorkin, flauta

Dirigent: Dmitri Liss

Petar Bergamo: *Musica concertante*

Igor Kuljerić: *Riki Levy* — pet prizora iz baleta (praižvedba)

Arne Nordheim: *Koncert za violinu i orkestar*

Giya Kancheli: *Abii ne videtrem* za flautu i komorni orkestar

Sofia Gubaidulina: *Stimmen... verstummen...* simfonija u dvanaest stavaka (1986)

KDVL/foyer MD (Male dvorane)

21.30

Otvorenje izložbe *20 godina MBZ-a*

KDVL/MD

22.00

Oliviero Lacagnina/Bruno de Franceschi: »...brusi...« kantate za glas i instrumente (praižvedba)

I dio: Oliviero Lacagnina: »Nöstoi... epski ulomci« za glasove i glazbala, na pjesnička razmišljanja Roberta Stradiotta

II dio: Bruno de Franceschi: »Žamorenje jezika« za glasove i glazbala, na tekstove Giancarla Maiorina

Tacitevoci Ensemble

Cristiana Arcari, Enrico Fink, Elena Arcuri, Andre De Luca (glasovi)

Cecilia Bresciani, glasovir

Paolino Dalla Porta, kontrabas

Mirio Cosottini, truba

Mirko Guerrini, saksofoni i svirale

Francesco Pinetti, udaraljke

Luca Casiraghi, udaraljke

Dirigent: Bruno de Franceschi

KDVL/MD

23.30

Festivalski solisti

Pierre Boulez: *Sonatina za flautu i klavir*

Dani Bošnjak, flauta

Damir Gregurić, glasovir

André Jolivet: *Ascées*

Milko Pravdić, klarinet

Karlheinz

Stockhausen: *Amour*

Milko Pravdić, klarinet

Anton Webern: *Drei kleine Stücke für Violoncello und Klavier*

Nikola Ružević, violončelo

Damir Gregurić, glasovir

Luigi Nono: *Hay que caminar Soñando* za dvije violine

Laura Vadjon, Mislav Pavlin — violine

Redjelja, 18. 4.

Bazilika Srca Isusova

13.00

Igor Lešnik, udaraljke

Mario Penzar, orgulje

Andelko Klobučar: *Koncert za orgulje i timpane* (praižvedba)

Mladen Tarbuk: *Knjiga sa sedam pečata*, za orgulje i udaraljke (praižvedba)

Muzej Mimara

17.00

Trio Orlando

Vladimir Krpan, glasovir

Tonko Ninić, violina

Andrej Petrač, violončelo

Boris Papandopulo: *Tri stavka za Orlando*

Berislav Šipuš: *Gonars trio*

Dimitrij Šostakovič: *Trio*

KDVL/foyer VD

19.00

Otvorenje izložbe *Poljski muzički plakat*

KDVL/VD

19.30

Poljski komorni orkestar

Solist: Claudio Bohórquez, violončelo

Dirigent: Krzysztof Penderecki

Krzysztof Penderecki: *Sinfonietta za gudače*

Koncert za violu i komorni orkestar (transkripcija za violončelo)

Milko Kelemen: *Love Song*

Dimitrij Šostakovič: *Komorna simfonija* (transkripcija VIII. gudačkog kvarteta)

KDVL/VD

22.00

Simfonijski puhački orkestar Hrvatske vojske

Dirigent: Mladen Tarbuk

Jean Balssat: *Le premier jour*

Michael Nyman: *For John Cage*

Karel Husa: *Apotheosis on the Earth*

KDVL/MD

23.30

Silvio Foretić: *GLASNOŠTIR* (skladbe za glasovir)

Šest dvanaeststonskih komada (1955)

Capriccio (1957. ili 1958)

Varijacija br. 1 (1962/63) (iz izglubljenog ciklusa *Aleatoričke varijacije*)

Kölnzer Konzert (Kelnski koncert) (1971), s vrpce

Sonate nostalgique (1974/75) za jednog pijanista na dva glasovira

Inter-ludium (1971/72), s vrpce

»...quasi un(a)...« (1979)

Im Volkston (Poput narodne) (1997/99) (praižvedba)

Sonatina difficile (1982/83) za glasovir i obligate (misljeći na Mozarta)

Lullaby for myself (1983)

Izvodi: autor

Ponedjeljak, 19. 4.

HDS (Hrvatsko društvo skladatelja)

11.00

Simpozij

Multimedija i zvuk (Media Scape)

Muzej Mimara

17.00

Zagrebački kvartet

17.00

Zagrebački kvartet saksofona

Dragan Sremec

Goran Merčep

Matjaž Drevšek

Saša Nestorović

Srdan Dedić: *Cantus fractalus*

Olja Jelaska: *Maske* (praižvedba)

Peter Savli: *The Road less traveled*

Michael Nyman: *Songs for Tony*

KDVL/VD

20.15

Simfonijski orkestar HRT

Dirigent: Pascal Rophé

Stanko Horvat: *Hymnus*

Olivier Messiaen: *Les offrandes oubliées*

Ruben Radica: *Božanski otvori srca* tri koncertantna rouda za orkestar i obligatne instrumente (praižvedba)

Igor Stravinski: *Agon*

Claude Debussy: *Jeux*

KDVL/MD

22.00

Massimiliano Damerini, glasovir

Karol Szymanowski: *Métopes*, tri poeme op. 29

Alban Berg: *Sonata op. 1*

Niccolò Castiglioni: *Cangianti*

Marco di Bari: *Sei studi nuovoclassici sulla fisiologia della percezione*

KDVL/MD

23.30

Dubravko Detoni: *MUSICA DETONIANA* (prva izvedba u Hrvatskoj)

Folow me

Banalia

Eueue... phoniphoniphonia

Crna glazba

Aceantez: Ivana Bilić, udaraljke

Sanja Butorajac, glasovir

Fred Došek, glasovir

Ivana Glazar, glasovir

Bibor Kiraly, glasovir

Marina Kostelac, glas i gluma

Tamara Košak, glasovir

Saša Nestorović, puhačka glazbala, sintetizator

Ivan Pernicki, glasovir

Umjetničko vodstvo: Dubravko Detoni

Utorak, 20. 4.

HDS

11.00

Simpozij

Multimedija i zvuk (Media Scape)

Muzej Mimara

17.00

Zagrebački gitarski trio

Darko Petrinjak

István Römer

Goran Listić

Sudjeluje: Igor Lešnik, udaraljke

Adalbert Marković: *Trisonata*

Sanja Drakulić: *High Spirits* (praižvedba)

Juan Francisco Sans: *Nova et vetera*

Marko Ruždjak: *Frotola* za tri gitare i udaraljke (praižvedba)

Chiel Meijering: *Miss Garcia doesn't Ring Anymore*

HGZ (Hrvatski glazbeni zavod)

20.00

New London Chamber Choir

Dirigent: James Wood

Solisti: Françoise Kubler, sopran

Emmanuel Séjourné, vibraton

Branko Lazarin: *Divici Mariji* (praižvedba)

Arvo Pärt: *Seven Magnificat Antiphons*

Jonathan Harvey: *Ashes Dance Back* za zbor, sintetizator i živu elektroniku

James Wood: *Séance, za solo sopran, MIDI vibraton, zbor i živu elektroniku*

HGZ

22.00

Zagrebački solisti

Nenad Firšt: *Pogledi*

Ivo Josipović: *Samba da camera*

Arvo Pärt: *Fratres*

David Joseph: *Studija za solo violinu, gudače i udaraljke* (praižvedba)

Srijeda, 21. 4.

Muzej Mimara

17.00

Zagrebački kvartet

Goran Končar, violina

Goran Bakrač, violina

Ante Živković, viola

Martin Jordan, violončelo

Witold Lutoslawski: *Gudački kvartet* (1964)

Stefan Stoll: *Sortie 3* (praižvedba)

Béla Bartók: *VI. gudački kvartet*

HNK

19.30

Krešimir Šipuš: *Mlada žena*

lirska drama u jednom činu (praižvedba)

Dirigent: Krešimir Šipuš

Redatelj: Dora Ruždjak

Scenograf: Ivo Knezović

Kostimografkinja: Nataša Mihaljčićin

Asistent dirigenta: Saša Britvić

Ansambl Opere HNK Zagreb

Vasilije Ordinov — Sotir Spasevski

Ilja Murin — Marijan Jurišić

Katarina — Guri Egge

Jaroslav Ilijić — Mladen Katanić

Inspicijenti: J. Cesarec, D. Lozić

Šaptačice: R. Matejić, G. Nikić

Koncertni majstor: G. Balaz, M. Ramušćak

Zamjenice koncertnog majstora: E. Ernoić, I. Cavalliere

Korepetitori: S. Britvić, D. Petrić

Zoran Jurančić: *Govori mi o Augusti* — operna farsa u tri slike s epilogom (praižvedba)

Libreto prema istoimenom farsu Luka Paljetka postavili Zoran Jurančić i Luko Paljetak

Dirigent: Zoran Jurančić

Redatelj: Stephanie Jamnicky

razgovor

Govori: Berislav Šipuš

Sami stvorite sliku

Temeljna ideja bila je *Europa i njena duhovnost na kraju stoljeća*

Branimira Lazarin

Dvadeseti put u Zagrebu nastupa Međunarodni festival suvremene glazbe. Jubilarni 20. muzički biennale Zagreb stigmatiziran je obavezom obljetnice, jer je riječ o posljednjem ovostoljetnom Festivalu suvremene glazbe, čiji pandan ne postoji drugdje u Europi. Osim »regularnog« programa, Biennale će ponuditi niz popratnih manifestacija: od svečarskih izložbi u spomen klasičarima poput Arnolda Schönberga do projekta *Media Scape 7* i simpozija tipičnih za temu kraja stoljeća kao što je *Multimedija i zvuk*.

O metodama selekcije, ulozi i ulogama Biennala, skladateljima koji će biti prisutni i odsutni na Festivalu, govori programski direktor 20. muzičkog biennala Zagreb, Berislav Šipuš.

Da li se Biennale kao festival suvremene glazbe na kraju stoljeća priklanja ideji sinteze, ideji analize ili, naprosto, sajmu različitih glazbenih stilova i umjetničkih koncepata?

— Vjerujem da se Biennale, stareći, sve više priklanja ideji »festivala-sajma«, već i zbog činjenice da se od početka do ovog

posljednjeg »izdanja« u stoljeću povećao broj stilova i koncepcija. Mnoge su »glazbe« izborile svoje mjesto na Festivalu zahvaljujući

je proporcionalan naporu diskografskih kuća, koncertnih direkcija i opernih kuća. S druge strane, pune 74 godine u ovom stoljeću cinično stoji Bergov *Wozzeck*, zdrav i svjež, još uvijek predstavljajući vrhunski izazov svakoj opernoj kući.

Ne vjerujem da je sinteza moguća, pa niti ovogodišnji Biennale nije imao takvu namjeru. Ideja analize je mnogo zanimljivija, a mogućnost za analizu na više razina dana je koncepcijom »sajma-festivala«. Ako se pak govori o autorima, bojim se da suvremenim skladateljima nedostaje artikulacija vlastite estetike, etike, pa i poetike. To je tek dobar materijal za analizu, iako nisam siguran da će se njime netko baviti.

Koja je bila temeljna tematska festivalska odrednica?

— Temeljna ideja bila je *Europa i njena duhovnost na kraju stoljeća*. Osobno sam se zalagao za program bez sudjelovanja skladatelja s drugih kontinenata, i to ne zbog ideje o »sukobu civilizacija«, nego zbog planova za sljedeći Biennale koji bi »civilizacije« trebalo spojiti na jednoj pozornici.

nečemu što u vrijeme početaka, to jest avangarde, nije bilo zamislivo, a to je zakon tržišta. Preciznije rečeno, ako govorimo o načelu selekcije u bijenalnom programu, danas više nije presudna skladateljska osobnost ili određeni stil, što se nekada nametalo »znanstvenim« i pseudoznanstvenim agitiranjima muzikologa. Danas je važna, ako ne i presudna, uloga publike, odnosno odjek javnosti.

Trud svih različitih glazbenih stilova, pokreta i pseudopokreta u 20. stoljeću, od *nove jednostavnosti* preko *minimalizma*, *neoromantizma*, *new agea*, *next agea* do etno-pristupa i *nove dubovnosti*, danas

Autori čijim smo partiturama nastojali potkrijepiti osnovnu temu jesu Olivier Messiaen, s njegovom prvom orkestralnom skladbom iz 1934. godine; Igor Stravinski s *Agonom* i *Svadbom*; Bela Bartok s *Dvorcem Modrobradog* kojim počinje Biennale i Gyorgy Ligeti s operom *Le grand macabre* kojom Festival završava. Također, tu je Bergova *Sonata za klavir*, kompozicija *Glasnošvir* Silvija Foretića, *Hymnus* Stanka Horvata, *Divici Mariji* Branka Lazarina, *Božanski otvori srca* Rubena Radice te *Pozdrav svijetu* Milka Kelemena.

danas živjeti na opernim pozornicama. Snaga je ove opere u glazbeno-dramatskoj izgrađenosti karaktera, osvjetljenju tajanstvenih,

riti dojmljive i svježije slike. Kostimi Ane Gecan Savić, koji su za predložak imali originalne odjevne predmete s kraja sedamnaestog stoljeća, futuristički jednostavna scenografija Andreja Rehaka te statična i prilično monotona režija Krešimira Dolencića nisu odavali jedinstvenu cjelinu. Tek su u rijetkim prizorima djelovali osmišljeno, primjerice u sceni Luciiinog ludila, čemu je pripomoglo i zanimljivo osvjetljenje Zorana Mihanovića, i u sceni vjenčanja Lucie i lorda Artura. Glazbeno ostvarenje bilo je na prihvatljivoj razini, mada se nije osjećalo ono posebno uzbuđenje i spektakl premijerne večeri. Dirigent Loris Voltolini sigurno je ravnao izvedbom na kojoj su nastupili splitski solisti: tenor Ante Ivić koji je izuzetno dobro odgovorio zahtjevnoj ulozi Edgarda, Rato Kliškić, bariton, u ulozi Enrica, bas Dinko Lupi kao Raimondo, tenor Vinko Maroević kao Arturo, tenor Jure Mirošević u ulozi Normanna, sopraniistica Snježana Katić kao Alisa. Luciu di Lammermoor, noseću rolu cijele opere, u kojoj je sadržana sva neodoljivost ove glazbe, otpjevala je talijanska sopraniistica Natalia Valli. Pjevajući u Splitu Luciu prvi put, nije se pokazala doraslom izuzetno zahtjevnoj koloraturnoj ulozi. Glazbu koju je teško ispjevati od početka do kraja, a još teže i karakterno interpretirati, sopraniistica Valli djelomično je ipak uspjelo iznijeti, tako da je predstava, koja u toj ulozi najvećim dijelom ovisi i od publike, dobro prihvaćena. U izvedbi se istakao zbor HNK-a

Može li i na koji način festival poput Biennala reflektirati sliku i stanje suvremene glazbe?

— Program ovog Biennala sastavljen je s namjerom da provocira da sami stvorite sliku svijeta suvremene glazbe. Sučeljene su skladbe dvadesetostoljetnih klasika poput Berga ili Stravinskog sa skladbama pisanim upravo za ovaj Festival. Međutim, nisam siguran da je osnovna zadaća Biennala refleksija cjelokupne glazbene situacije 20. stoljeća. Važnije je prenijeti informaciju, glazbenu činjenicu toliko rijetko slušanu na ovim prostorima. Pitanje je uvijek provokativnije od odgovora.

Koga biste od stranih gostiju Biennala izdvojili kao posebnu atrakciju?

— Pozvali smo sve inozemne skladatelje čija se djela nalaze na programu Festivala. Koliko će ih doći, teško je reći. No, sigurno je da će nas posjetiti maestro Penderceki, koji će nastupiti i kao dirigent. Značajno je i sudjelovanje odličnoga norveškog skladatelja Arne Nordheima; zatim Johnatana Harveya, skladatelja koji se vrlo brzo penje na ljestvici popularnih »suvremenih klasičara«. Arvo Part, Sofia Goubaidulina, Marco Di Bari, Michel Jarell — imena su skladatelja koje ćete, uz njihove partiture, eventualno vidjeti uživo. Maestro Ligeti prilično je slabog zdravlja, pa je vrlo vjerojatno da neće moći doći.

Od kojih osobnih favorita, izdvajam Louisa Slavisa, francuskog jazz-skladatelja i virtuozu, *Arditti Quartet*, francuskog dirigenta Pascala Rophea, *Gulbenkian Ballet*, *New London Chamber Choir*, Mađarsku državnu operu, mlade dirigente Dmitrija Lissa iz Rusije i Marka Letonju iz Slovenije.

Kako će na Biennalu biti zastupljena suvremena hrvatska glazba?

— Hrvatska suvremena glazba na ovom Biennalu posebna je priča. Oblikujući program tražili smo skladbe koje po našem sudu zaslužuju da se opet poslušaju, ali i da postanu dio repertoara određenih izvodačkih ansambala u Hrvatskoj. Neke naše skladatelje zamolili smo da napišu nove skladbe posebno za ovu priliku i posebno za neke izvodače. Kažem »zamolili«, jer Biennale ne plaća skladatelju. Dakle, ne honorira se autorski rad, nego je Biennalu, u kontekstu hrvatske kulturne politike, nametnuta uloga karitativne institucije. Hrvatski skladatelj može biti sretan i zadovoljan što ima mogućnost prai-zvedbe i raspisa notnog materijala. Bijedna konstatacija s obzirom na svečarsku intonaciju ovog Festivala, zar ne?

Dakle, jedan od najvažnijih razloga velikom broju prai-zvedbi djela hrvatskih autora nemogućnost je prezentacije njihova rada tijekom godine, odnosno u normalnoj koncertnoj sezoni. Sigurna propast manifestacija poput Dana hrvatske glazbe, Međunarodne glazbene tribine (nekad popularna Opatijska tribina), samo će pogoršati prisutnu nezainteresiranost naših velikih glazbeno-izvodačkih institucija prema domaćim autorima. Biennale se našao na brisanom prostoru — mnogi će reći da takav Festival nije mjesto nadoknade izgubljenog prostora i vremena, s čime se mogu složiti. No, ako hrvatska glazba ima budućnost, nekakvu prošlost, trebamo biti svjesni i njezine sadašnjosti. Biennale kao festival suvremene glazbe daje priliku da vidite i čujete takvu sadašnjost. ▣

kritika

Okus glamoura

Tragiku priče pune dubokih zdenaca, utopljenih djevica i jezovitih prividenja, još produbljuje, nespješno i nenamjerno, romantična glazba svojom slatkastom i pomalo apсурdom notom

Zrinka Matić

Lucia di Lammermoor, Gaetano Donizetti, režija Krešimir Dolencić, splitski HNK, 8. travnja

U četvrtak, 8. travnja premijerno je, nakon trinaest godina, u splitskom HNK-u izvedena *Lucia di Lammermoor*, tragična opera u tri čina Gaetana Donizettija. Splitska je publika tako ove sezone imala priliku vidjeti dvije premijere, obje skladatelja predstavnika belkanističke škole (prva je bila *Turčin u Italiji*, Bioacchina Rossinija). *Lucia di Lammermoor*, čiji je libreto napisao S. Cammarano prema predlošku W. Scotta, neobičan je spoj južnjačkog belcanta i mračne škotske legende. Priča o lamer-murskoj nevjesti uglazbljena je više puta, ali je upravo Donizetti-jevo glazbeno viđenje ostalo do

složenih likova vođenih mračnim i neodoljivim strastima. Lirskim izražajem skladatelj je uspio naglasiti upravo dimenziju legende, neuhvatljivosti i nestalno raspoloženje koje oscilira između radosti i boli, sreće i očaja. Tragiku priče pune dubokih zdenaca, utopljenih djevica i jezovitih prividenja, još produbljuje, nespješno i nenamjerno, romantična glazba svojom slatkastom i pomalo apсурdom notom. Izvan granica dopadljivog i konvencionalnog, gotovo do dekadencije dovedena koloratura u sceni Luciiinog ludila, koja opisuje uskomešane osjećaje sreće i kajanja, bunila i pri-sebnosti, pokazuje koliko je bogata Donizettijeva invencija i kolika je njegova umjetnička sloboda i hrabrost.

Ta izuzetna opera već stoljeće i pol predstavlja velik glazbeni i scenski umjetnički izazov. Ovo upriličenje *Lucie* okupilo je grupu umjetnika koja je na prihvatljiv, a u trenucima vrlo uspio i zanimljiv način ostvarila svoj umjetnički zadatak. Dio ekipe zadužen za scensku i dramsku stranu izvedbe razmimoilazio se nažalost u ideji, i mada vođen željom za originalnošću, tek mu je u jedinim trenucima uspjelo ostva-

Opera Lucia di Lammermoor: Lucija-Natalia Valli

Split, posebice muški zbor u prvom i drugom činu, koji je snažnim i sigurnim tonom oživio tipični talijanski operni duh. Orkestar je u tutti dijelovima zvučao kompaktno i doradeno, a u kormornim nešto slabije.

Jedino možemo poželjeti da iduće predstave budu još bolje i uspjelije, a splitskom kazalištu da pojača opernu produkciju i ponovno vrati glamour i spektakl u svijet opere. ▣

Razgovor

Govori: Tzvetan Todorov

Ja, ti, oni: gramatika humanizma

Prenosimo razgovor s Tzvetanom Todorovim što ga je u povodu njegove knjige *Nesavršeni vrt: humanistička misao u Francuskoj (Le jardin imparfait: la pensée humaniste en France)*, u prosincu 1998. objavio *Magazine littéraire*

Yvan Leclerc

Knjiga Tzvetana Todorova objavljena ovih dana, *Nesavršeni vrt: humanistička misao u Francuskoj (Le jardin imparfait: la pensée humaniste en France)* predstavlja se kao dovršetak serije radova o povijesti ideja započete prije dvadesetak godina čiji je dio i djelo *Mi i drugi* (1989), kao i eseji o Rousseauu i Benjaminu Constantu. Ta se pak skupina djela upisuje u ciklus posvećen moralnom i društvenom životu, a slijedi nakon prvog dijela koji se sastoji od dvanaestak knjiga koje su obilježile područje književne »poetike«, od tekstova ruskih formalista koje je Todorov prevodio i predstavio 1966. (*Teorija književnosti*), preko sad već klasičnog *Uvoda u fantastičnu književnost* (1970). Napustivši analizu književnih oblika zbog istraživanja čovjekova položaja u društvu, Tzvetan Todorov je, međutim, ostao vjeran nekim temeljnim načelima metode. Prepoznamo ga po strogosti postupka, po jasnoći izraza kojim je sposoban učiniti dostupnom složenu stvarnost, a da je ne osiromaši, kao i po izuzetnoj pažnji koju pridaje tekstu i središnjem pitanju jezika. To dvojako djelo, prožeto objedinjujućim snažnim crtama, poprima puko značenje s autorovim koji je egzilom i sam razdvojen u dva dijela: rođen u Bugarskoj, Tzvetan Todorov došao je u Francusku u dvadesetčetvrtj godini života, početkom šezdesetih godina (u isto vrijeme kad i druga Bugarka, Julia Kristeva). Njegov esej o humanističkoj misli, iako u njemu nema mjesta autobiografskoj ispovijedi, legitimnost nalazi u autorovu osobnom iskustvu.

Naslov vaše knjige posuđujete od Montaignea: *ljudski bi život bio »nesavršen vrt«*. Mi se, prije svega, nalazimo u iskušenju da želimo nad savršenstvom vrta u Edenu ili nad racionalnošću francuskog vrta, ali vi pokazuje da ta dva tipa vrtova prijetite da nas odvedu prema opasnim utopijama: teokraciji i scijentizmu. Humanistička nas pozicija, dakle, osuđuje da volimo »nesavršeno«?

— Teškoća je u humanističkoj misli, za onoga tko je želi obuhvatiti, u tome što ona u svakom trenutku sadrži mnogostrukie zahtjeve. Pojam »nesavršenog« opi-

suje tu napetost. Slika vrta ujedno ukazuje da možemo raditi na transformaciji ljudskog bića, koje nije potpuno određeno uvjetima

bom. Ali toj se osviještenosti pridružuje prijetnja, odnosno to da i sloboda ima svoju cijenu. Vrag posredstvom raznih glasnogovor-

bi ispunio svoju sudbinu i dostigao svoju sreću. U odnosu na scijentiste razlika je drugdje: oni vjeruju da je integralno poznavanje

koji prethode, i da u isto vrijeme sve nije moguće. Ne možemo i ne smijemo ciljati k savršenstvu jer su i uvjeti nesavršenstva dio same definicije ljudskog, koja znači socijabilnost, potrebu za drugima, pa onda i pluralitet ljudi. Rousseau je istu ideju izražavao govoreći o »krhkoj sreći«, jedino dostupnoj ljudskim bićima. Dvostruki zahtjev na koji naslov ukazuje, tražiti usavršavanje i odbijanje savršenstva u isto vrijeme, dobro karakterizira humanizam u svojoj cijelosti. Humanizam se pokreće u dimenziji onoga što je Montesquieu nazivao umjerenošću, odnosno artikulacijom dvaju neovisnih načela, recipročnom ograničenošću.

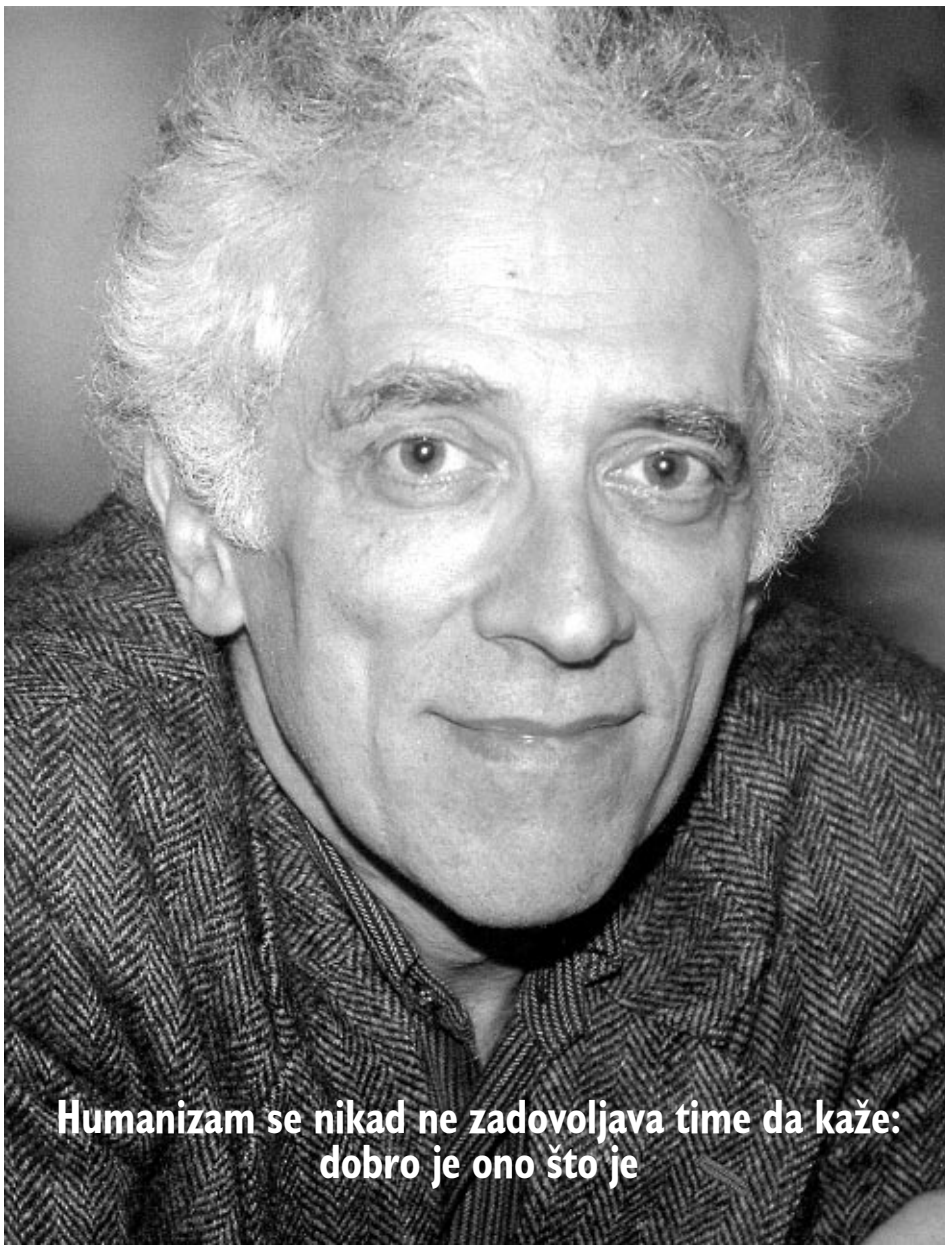
Cijena slobode

Jedan je od posjetilaca tog »nesavršenog vrta«, koji zauzima središnje mjesto u vašoj knjizi, vrag. Vaša je knjiga neka vrsta kartaške igre s vragom.

— Vrag je ovdje nešto poput slike (ne vjerujem u doslovnog vruga niti u čisto utjelovljenje zla), poput nekog tko stavlja u

Prijeteci oblik scijentizma nalazimo u totalitarizmima koji su željeli proizvesti novog čovjeka, bolje prilagođenog životu na zemlji od postojećih ljudi

iskušenje i otkriva. Zapad se već više puta poigravao tom slikom: prvi put u Evanđelju, drugi put u legendi o Faustu. Ta je ideja, dakle, zamisao o paktu između nas i sila zla prema kojem bi nam vrag udijelio neke olakšice uz određenu naknadu zauzvrat. Dolazak moderniteta, koji se najavljuje u renesansi i ispunjava u XVIII. stoljeću, predstavlja čovjekovo otkriće mogućnosti da sudbinu uzme u svoje ruke, odbijajući ideju da je sve već unaprijed dato prirodnom ili božanskom nared-

Humanizam se nikad ne zadovoljava time da kaže: dobro je ono što je

nika koji postoje kroz povijest modernom čovjeku kaže: cijena slobode, koju toliko ljubite, je trostruka. Morate se odreći života u zajednici, bit ćete osuđeni na samoću; morate se odreći Boga, dakle i svake zajedničke vrijednosti, svake transcendentije; i napokon, bit ćete dovedeni do toga da se odreknete i vlastitog identiteta, snage koje kroz vas prolaze transformirat će vas u igračke, u podsvjesne impulse, kulturna određenja, ekonomske sile. Moja je knjiga organizirana oko tog zahtjeva da se plati svoj dug. No humanistička se pozicija sastoji u odgovoru da je ta cijena zaista visoka, ali da plaćanje nije obavezno.

Humanisti čine obitelj po misli koju suprotstavljate trima ostalima, konzervativcima, individualistima i scijentistima, u kompleksnim konfiguracijama napravljenim od udruživanja i sukoba, od zajedničkih točaka do razlika.

— To je zapravo namjera ove knjige — potvrditi postojanje mnoštva odgovora na vražiji izazov. Odgovora koji su svi upisani u modernitet, pa imaju i zajedničke crte, ali također i specifične karakteristike. Najjednostavniji slučaj predstavlja obitelj konzervativaca, Bonald naprimjer, koji globalno osuđuju modernitet, ali koji su prisiljeni ostati u njegovim okvirima (konzervativizam obvezuje). Tri su ostale obitelji međusobno bliskije jer prihvaćaju temeljnu ideju moderniteta (da čovjek uzme vlastitu sudbinu u svoje ruke), ali se razlikuju po zaključcima koje iz toga izvlače. Ono što humaniste razlikuje od individualista jest uloga koju ima društvo. Humanistu zajednički život čini samu definiciju čovjeka, dok se individualist ne brine za društvo: on misli da pojedinac u sebi ima dovoljno podataka da

nje čovjeka kao prirodnog i društvenog bića moguće, pa se polazeći od toga može po želji mijenjati. Jer scijentizam uopće nije jednostavna mogućnost znanosti ili spoznaje, on je činjenica da se na toj spoznaji utemelji neki čin transformacije postojećeg u ime vrijednosti za koje se pretendira da automatski proizlaze iz činjenica. Prijeteći oblik scijentizma nalazimo u totalitarizmima koji su željeli proizvesti novog čovjeka, bolje prilagođenog životu na Zemlji od postojećih ljudi. Ali postoje i oblici scijentizma koji su manje monstruozi, danas sveprisutni, a koji se sastoje u tome da ljudsko biće vide kao potčinjeno nekoj neumitnoj društvenoj, ekonomskoj ili biološkoj uvjetovanosti. Humanisti se razlikuju od scijentista prije svega afirmacijom slobode, to jest čovjekovom mogućnošću, kako je govorio Rousseau, da pristane ili se odupire, dakle, da ne bude u potpunosti predvidiv. Oni se također razlikuju odbijanjem dedukcije vrijednosti polazeći od spoznaje. Sve su te obitelji prisutne u našem modernitetu. Moj cilj, ipak, nije raspoređivanje autora po ladicama, nego predlaganje konceptualnih instrumenata za analizu rasprave koja se neprestano nastavlja još od renesanse, ili možda čak i ranije.

Kažete da su sve ove obitelji prisutne i više od njihove genealogije zanima vas upravo njihovo sinkronijsko supostojanje. Već u uvodu kažete da je vaš cilj »više tipološki nego povijesni«. Kako ove četiri obitelji misli možemo uklopiti u povijest humanizma i, ukoliko, u povijest uopće? U vašoj knjizi, osim Francuske revolucije, ima vrlo malo povijesnih događaja.

— Svjestan sam onoga što u mojoj knjizi predstavlja neki hibridni žanr i izlaže se dvostrukoj

kritici: da ima previše povijesti ili da je uopće nema. Što se tiče povijesti u užem smislu, rekao bih da je ona prije svega prisutna u analizi tekstova. Pokušao sam, pristupajući Montaigneu, Rousseauu i Benjaminu Constantu (trima autorima na koje se najčešće vraćam), čitati ih svakog u svom kontekstu. Poznavanje onoga što se dogodilo u Montaigneovom životu, u njegovo doba, u horizontu očekivanja njegovih čitatelja itd. jest, naime, neophodno za uspostavljanje značenja njegova teksta. Težim identificirati namjeru samog teksta, a ne nametati mu moj smisao na temelju triju citata. Osim toga, povijesni smisao tih djela je specifičan. Montaigne se, na primjer, ne bavi istim raspravama kao Rousseau. Da zaključim, Rousseau se s jedne strane bori s konzervativcima (u njegovo vrijeme pariškim biskupom i službenom teologijom), a s druge strane s onima koje zove materijalistima, filozofima, odnosno individualistima i scijentistima, ovisno o slučaju. Ta dvostruka rasprava uopće nije ona Montaigneova, koji se posuđujući neke ideje od stoika bori s ljudskim ponosom i inzistira na našim ograničenjima. Nasuprot kršćanskoj teologiji, on ne tvrdi da istočni grijeh ne postoji ili da treba težiti nekoj univerzalnoj religiji, kako će to kasnije zastupati Rousseau, on se zadovoljava da strogo razgraniči područje proučavanja izvan religije, govoreći: božanski su poslovi temelj, ali ja se njima ne bavim, moguće je baviti se ljudskim uz čisto laičke termine. U svojoj knjizi također pokazujem sukcesivne transformacije ideje autonomije. Na primjer, prvi Constant primjećuje da jedna od sastavnica samog duha moderniteta, to jest narodnog suvereniteta, Rousseauove opće volje, sadrži prijetnju koju njegovi prethodnici nisu poznavali, dominaciju kolektivne volje nad pojedincem. Problematika svakog autora, dakle, povijesno je smještena.

Suvremeni proroci

Ipak, i ja moram priznati da ne namjeravam pisati povijest koja bi se sastojala od toga da bi se od svakog teksta išlo do njegovih uzroka. Ja radije idem u obratnom smjeru. Pokušavajući širiti smisao tekstova i shvatiti njihove implikacije, a to me doводи do pokazivanja aktualnosti te misli jednostavnim jezikom, ako je moguće dostupnim svakome. Povijest, odnosno poznavanje pojedinačnih autora od kojih je svaki upisan u svoje doba i prostor, stavljena je na uslugu tim raspravama, sinkronijskim ili pankronijskim, koje je transcendiraju, koje se u svakom slučaju predstavljaju kao uvijek aktualne, iako su već odavno započete. Pomislite, naprimjer, na toliko staru polemiku poput one svetog Augustina i Pelagija. Ti kršćanski teolozi mnogim aspektima unaprijed ukazuju na sukob scijentista i humanista u XIX. stoljeću, u mjeri u kojoj se svaki puta radi o procjeni dijela slobode u odnosu na fatalnost kojoj je čovjek samo igračka. Istina je da se prirodna fatalnosti u međuvremenu jako promijenila.

Vjerujete li, dakle, da vaš rad ostaje upisan u povijest ideja?

— Sve ovisi o slici koju si o tome sami stvorimo. Ja naprimjer jako cijenim jednu veliku knjigu o povijesti ideja, *Vrijeme proroka* Paula Bénichoua, koja se

Kritika Individualac u minskom polju

Županovljev osobni model za analizu rata primjenjiv je i na nedavne događaje

Jadranka Pintarić

Josip Županov, *Zaboravljeni rat. Sociologija jednog sjećanja*, Irida, Zagreb, 1998.

Nakon više od pola stoljeća, akademik Josip Županov odlučio je objaviti svoje iskustvo sudjelovanja u partizanskom pokretu u razdoblju od ljeta 1943. do zime 1944. godine. Danas, kada mnogi stavljaju *blankove* u biografije, ili pak bjelilom preмазују crvene retke u curriculumu, malo ih friziraju, jer partizanska prošlost ne samo da nije po modi, nego je gotovo heretička, Županov je odlučio »spontano i dragovoljno« priznati svoju partizansku prošlost i analizirati je u, za naše prilike, novom ožračju. Zašto baš sada zapravo i nije tako tajnovito kao što bi se na prvi pogled moglo učiniti, nama naviknutima da iza svega uvijek ima još nešto, običnome puku nedostupno. Naime, razlog je više nego ljudski: Josip Županov shvatio je kako više nema *Morgen*, *Morgen nur nicht heute* ili će njegova zamisao o knjizi ostati tek *malo morgen*. I tako se latio pera i svoga, očito, vrlo živa sjećanja na malen isječak života, da bi ga rasvijetlio vrlo jakim reflektorima u međuvremenu skupljena znanja i iskustva, pa su se neke sjene izdužile, a druge skratile. Naravno u takvu slučaju nema sentimentalnosti prema događajima, ali tu i tamo ipak mu je *pobjegla* poneka, posve ljudska, pa stoga i oprostiva, sentimentalnost prema samome sebi.

Znakovita iskustva

No, nekoliko će puta istaknuti kako to nikako nisu memoari, a još manje pokušaj delegendizacije partizanske borbe, nego kratka forma sjećanja usmjerenog na stanovite reprezentativne i indikativne događaje, propuštene kroz sociološki kategorijalni aparat. S vremenskim odmakom, bez ikakvih predumišljaja, osim nakane da ono čemu je bio svjedokom objasni zakonitostima društvenih znanosti koje je poslije naučio, Županov je napisao čitku, britku i zanimljivu knjigu. Zanimljivu i onima koji dijele njegovo iskustvo, ali i onima koji su na svijet došli u vremenu kad su njihovi očevi imali problema zbog duge kose, a majke zbog prekratkih suknji. No s obzirom da je to »sociologija jednog sjećanja« Županov od svojih čitatelja ipak podrazumijeva da imaju stanovita znanja o društvenim znanostima.

Svoja je iskustva pokušao prikazati analitički, a ne deskriptivno, što znači da je odabrao samo ona koja su bila značajna ili znakovita, bilo u tom vremenu, bilo za kasniji razvoj pokreta, te da je takav izbor reprezentativan na onaj razini do koje doseže njegovo iskustvo, ograničeno i vremenski i prostorno. Naime, sudionikom NOB-a bio je oko godinu dana, provodeći veći dio toga vremena na obali, Visu, Braču ili Šolti, a manji u borbama u dalmatinskom zaleđu. No s obzirom da je najprije bio iskušenik-skojevac, pa iniciran u Partiju, potom na nekim funkcijama, obavještajac i komesar, vođa nekih jedinica, događaji u kojima je sudjelovao ili im bio svjedokom mogu se držati karakterističnima za to razdoblje pokreta. Moglo bi se tako i reći da Županov ponajviše analizira upravo one trenutke — odnosno kako je poslije naučio, Mortonova manifestna i latentna zbivanja — koji su pokret postupno, onima unutra neo-

sjetno dok ne bi došli u sukob, pretvarali u ideologiziranu organizaciju. Raspon njegovih analiza tako seže od funkcije partijskog sastanka, preko odnosa unutar vojne i partijske organizacije, uloge vođe, ponašanja u borbi, kulturnih nesporazuma i nerazumijevanja, pa do tzv. vječnih tema morala u ratu, ubijanja i birokratskog aparata. Tako čak i na prvi pogled nevažni događaji, kao npr. njegova prvotravanjska šala 1944. godine da su se Saveznici iskrećali u Belgiji i tako otvorili drugi front, govore o unutarnjim odnosima u pokretu.

Tvrđi individualac

Utemeljenost pa i svojevrsno opravdanje ne samo za takvu analizu, nego i za njegov poslije odabrani životni poziv, nalazimo na početku sjećanja, već u njegovu djetinjstvu, kad je, u naizgd bezazlenoj dječjoj igri, otkrio u sebi dar liderstva, ali i pronicanja u funkcioniranje ljudske skupine. Školovanje u sjemeništu taj mu je dar samo izoštrilo, tako da ga je ubrzo mogao primijeniti i na revolucionarni pokret kojem se pridružio. Međutim, sam će reći »Moji su se starješine tijekom tri godi-

ne moga naukovanja uvjerili da od tvrdog individualca, kakav sam odvajkada bio, nikad Kristova vojnika. I zato su me otjerali.« Njegovu je sudjelovanje u hijerarhijski čvrstim i ideologiziranim ograncijama bilo kratka vijeka, jer nije dugo bio ni vojnik Partije. Njegovo pristupanje partizanskom pokretu čini se posve logičnim, moralnim izborom u kojem osjećaj za vrijeme u kojem živi i »povijesna težina događaja« nisu nevažni. Naime, implementacija ideologije i dogme u pojedinca odvijala se gotovo istim metodama, njemu dakle poznatim, i u sjemeništu i u partijsko-partizanskoj organizaciji. Prema tome, iz okoline u kojoj se već naučio snalaziti i »provlačiti se« kao tvrdi individualac, prešao je u drugu, u kojoj je trebalo samo detalje prilagoditi cjelini.

Autor k tome nije bez književnoga dara, premda je sam svoje djelo odredio kao male sociološke eseje ili ono što se u sociologiji zove *case-study*. Mnogi bi od tih eseja lako, tek s malo literarna dotjerivanja, mogli postati kratke priče, jer slijede klasični model uvod-razrada-rasplet. Pri tome unošenje u tekst jezika znanosti, najčešće izvornih engleskih sintagma, daje tekstu svojevrsan šarm i suvremenost (osobito ako se promatra u ožračju suvremena hrvatskog jezika koji gorljivi lektori zdužno čiste od svih tudica, pa i onih stručnih, držeći valjda kako su svi čitatelji neobrazovani toliko da im sve treba *prevesti*). Dakako da *nepismeni* čitatelj pri tome može *naletjeti na minu*, kao što je neki britanski vojnik smrtno stradao na Visu jer nije znao jezik pa je ušao u minsko polje. Ali i čitanje može biti, doduše ne baš kao rat, katkad opasna pustolovina.

Vjerojatno će upravo tako to štivo moći čitati sudionici posljednjega hrvatskog rata, koje će možda uskoro snaći ista sudbina kao i onog o kojem Županov piše, odnosno da počne padati u namjerno otvoren ponor kolektivnog zaborava. Pa ako su dosad u nas sociolozi samo zbrajali postotke, pa i to rijetko, možda im je ova knjiga probila led da se osokole i počnu društvene fenomene oko sebe i tumačiti u najboljoj tradiciji znanosti kojoj su se posvetili. Nažalost, malo je primjera za uzor, jer u nas nisu prevedeni čak ni klasični tekstovi takvih socioloških djela.

Dakako, vrijednost tih socioloških eseja nije ograničena samo na zadano razdoblje i autorovo iskustvo. Dapače, svojom pronicljivošću i lucidnom analizom događaja, Županov je napisao i mali, osobni model za analizu rata, koji bi bio primjenjiv i na nedavna ratna zbivanja. Na nekoliko se mjesta i on sam dotiče usporedbi, ali ipak to ostavlja otvorenim. Međutim, čini se da ipak mora proći vrijeme od ushita, preko razočaranja, do letargije »umornih heroja« da bi se ratni događaji mogli na taj način prikazati i analizirati. ☐

Kritika Patologija književnoga mentaliteta

Kaotične devedesete inspirativne su Mandićevoj poziciji kritičkoga mišljenja i stilističkoga ludizma

Gordana Crnković

Igor Mandić, *Za našu stvar*, Konzor, Zagreb, 1998.

»A želim što mu moram spomenuti ime« — tim riječima, u tekstu o jednom od protagonista depresivnog razdoblja provincijalizacije, koje tematizira u poglavlju *Farizejski kvasac*, Mandić iskazuje svoju autoironijsku bojazan da je pozicija društvene kritike u devedesetima istodobno nemoćna i osuđena na jalovo propitivanje beznačajnih fenomena i osoba. Mandić je kritičar koji književnu kritiku drži nedjeljivom od društvene, »čistu« književnu kritiku smatra zastarjelom i, kako kaže, *gradanskom*. Hrvatska književnost eskapističkih osamdesetih bila mu je strana, kaotične devedesete inspirativnije su njegovoj poziciji kritičkog mišljenja i stilističkog ludizma; čak doživljuje novu popularnost, kritika devedesetih naziva ga, zbog ironijskog odmaka i nesklonosti mitovima i metanaracijama »učiteljem postmoderne medijske generacije u nas« (Robert Perišić), dok kulturni marginalci okupljeni oko *Arkzina* svoju biblioteku nazivaju *Bulgarija*, ironijski inspirirani čuvenom polemikom između Lasića i Mandića o tome treba li Hrvate zanimati srpska književnost. U zbirci književnih kritika *Književno stratište* (1998) skupio je tekstove koji se bave, kako inzistira, cjelokupnom hrvatskom tekstualnošću devedesetih. Njegov kritički interes pobudili su, osim fiktionalne i esejističke proze, i zbirke novinskih intervjua, političkih članaka, političkih dnevnika, nerijetko potpuno nezreli uradci, zanimljivi samo po tome što omogućuju uvid u patologiju kulture i svakodnevice Hrvatske devedesetih.

Ludizam zdravog razuma

U knjizi *Za našu stvar*, zbirci polemičko-ironijskih eseja i feljtona o hrvatskom postkomunističkom razdoblju, Mandić će se pozabaviti depresivnim reperioarom tema: mentalnim obrascima koji dominiraju javnom scenom, primjerima tendencioznog zaključivanja, manifestacijama verbalnog barbarstva i malograđanštine. Zaokupljaju ga i efemerne budalaštine izgovorene u javnom prostoru, nova oglašavanja davno potrošenih i kompromitiranih ideja; nipošto ne misli da poticaj za kritičko mišljenje trebaju biti samo utjecajne teze i pojave. I »smeće iz povijesne kante« smatra simptomom »duha vremena u kojemu imamo sramotu što živimo«. Podjednako je nesklon impresionističkim intelektualnim lamentacijama i tračerskim osobnim primjedbama. Nastoji razviti disciplinu argumentacije, kritičko mišljenje koje ima smisla samo ako nije zakašnjelo. Izvjesno je da suvereno koristi terminologiju i dobro poznaje ishodišne tekstove suvremene političke kulture, ali se u svojem antielitističkom stilu oslanja na zdrav razum, a ne na neki teorijski sustav, smatrajući da ekskluzivna literatura humanističke inteligencije ne jamči individualno mišljenje. Likovi s naše javne scene s kojima obračunava u argumentacijskom su mu smislu inferiorni. Mandićeve analize stvarnosti devedesetih jednostavne su, na rubu banalnosti i istodobno točne. Protiv običnosti zdravorazumske pozicije brani se ludizmom i paradoksom; u najboljim tekstovima razvija urnebesnu ironiju, tako u propitivanju glasovite metafore o *tisućugodišnjem snu* i sintagme *urbani rasizam*.

Novi kolektizam i plemensko društveno organiziranje, utjelovljeni u krilatici *za našu stvar*, falsificiranje vlastite prošlosti i obiteljske povijesti u prvim godinama postkomunizma, snižavanje moralno-intelektualnih standarda, intelektualci kao sive eminencije populističkih pokreta, fenomeni su koje Mandić popisuje kao simptome našeg mentaliteta. Provincijalizacija intelektualaca u doba *stališa* tema je koju precizno skicira, ali ne iscrpljuje. Zadržava se na gruboj analizi: naša inteligencija još je opterećena idejom svojeg poslanstva, ne-skromno uvjeren u svoju ulogu, pristaje služiti najprizemnijim političkim strastima ili pak beskonačno lamentirati, nespremna je za kulturno kritičko mišljenje, hladno razračunavanje s mitovima, izdvojenu, ironijsku poziciju.

Nomadi karikatura

U ovoj esejističkoj knjizi Mandić eksplicitno propituje zablude i lutanja hrvatskih intelektualaca u devedesetima, dok u književnim kritikama sakupljenima u *Književnom stratištu* analizira literarne manifestacije poljuljanosti svih uloga: mijenja se improvizirana hijerarhija žanrova, nastupa kriza fiktionalne proze, najzanimljivija djela nastaju u esejistici, dokumentarističkoj prozi i feljtonistici, pjesnici i filozofi pišu feljtone, a amateri inspirirani iskustvom fiktionalnu i dokumentarističku prozu. Mandića inspirira nova feljtonistička živost, miješanje autobiografskih fragmenata s angažiranom feljtonistikom (Slavenka Drakulić, Dubravka Ugrešić), znanstvenog i publicističkog diskursa (Ivo Žanić, Slaven Letica, Boris Buden). Istodobno, neki pisci tematiziranje političke doživljuje kao autorsku kapitulaciju (Branko Ćepec, Dubravka Ugrešić). Takva dvojba ne zaokuplja Mandića, devedesete ga uostalom nisu potaknule na promjenu kritičke pozicije ni žanra. I upravo kada smo skoro pomislili da je Mandićevu uporno podvrgavanje izjava protagonista naše javne scene racionalnoj provjeri, koju oni ne mogu izdržati, jalov i monoton posao, a njegova zaokupljenost marginalnim i ekscenim pretjerana, dospjeli smo u trenutak u kojemu hrvatska kultura funkcionira još samo kao svoja — karikatura. Zato su Mandićevi tekstovi — od kojih mnoge čitamo prvi put, jer ih je tijekom devedesetih ovaj nomadski kritičar objavljivao osim u vodećim dnevnicima i u niskotiražnim publikacijama kao što su *Dan* i *Panorama* — dobrodošla literatura za nas kakvima smo postali — dekoncentrirani, iznervirani i politizirani. ☐

Mentalitet ispraznog rogozoborenja

Nastavak dalmatinske sveučilišne trakavice: u povodu članka Mirka Petrića *Vlastite želje maskirane općim dobrom*, Zarez br 4, 2. travnja 1999.

Jurica Pavičić

U članku *Vlastite želje maskirane općim dobrom* objavljenom u *Zarezu* od 2. 4. 1999. Mirko Petrić se obruša na osnivanje Filozofskog fakulteta u Splitu argumentirajući to nemogućnošću organiziranja kvalitetnog studija anglistike. U odgovoru koji je trostruko duži od članka s kojim polemizira (što govori ponešto o autorovoj medijskoj opismenjenosti) Petrić me proglašava improvizatorom, falsifikatorom, neupućenim, retoričarom, nekompetentnim, čovjekom koji misli na vlastitu akademsku samopromociju, naposljetku me optužuje i za vrijeđanje. Nije li pomislilo bar za trenutak da i sam vrijeđa?

Dugo sam dvojio bih li Petriću odgovarao ili ne. Poznajući njegovu čud i beskrajnu količinu besposličarskog vremena, bojim se da bi mogao uslijediti još jedan jedanaestokartični odgovor, a *Zarezov* je prostor ipak odveć dragocjen.

Na što je Petrić potrošio dvije gusto otiskane novinske stranice? Teško je reći, jer nije opovrgnuo niti jednu tezu mog teksta. Jako se trudio pokazati da »glavnina« zadarskih znanstvenika ipak živi u Zadru, da bi nakon toga sam iznio podatak da ih izvan Zadra živi 46 od 97 sa znanstvenim zvanjima. Možemo raspravljati je li 46 od 97 »glavnina« ili ne, ali je takva rasprava naprosto prodavnice magle, raspravljanje je li čaša napola puna ili napola prazna. Puna svakako nije.

Masakr svjetonazornih protivnika

Petrić pokušava pokazati kako zadarski FF nije propao više nego druge slične institucije u Hrvatskoj. Premda mene optužuje za impresionističke sudove, u obranu svoje teze služi se i sam općim impresijama. Najgore je što u retoricičke svrhe (koje, pak, meni imputira) Petrić minimizira sustavnu čistku na nekim zadarskim katedrama početkom devedesetih. Petrić je time počinio istočni grijeh akademske solidarnosti: jer u Zadru se nije dogodilo tek bilo kakvo osipanje kadrova, već masakr svjetonazornih protivnika bez presedana u akademskom ambijentu Hrvatske iza 1990. godine. Petrić u drugom tekstu u istom broju *Zareza* dramatično govori o »klaustrofobično akademskom okviru jedne od desetak državnica nastalih u razdoblju nakon pada Berlinskog zida«. On je prinuden priznati da su se na FF-u u Zadru 1992. i 1993. dogodile političke čistke. Ne sjećam se, međutim, da je protiv

njih napisao i retka. Ja jesam i više od retka.

Petrić piše o nepostojanju kadrovske uvjeta za splitsku anglistiku. Možda je u

pravu (premda, bar što se kroatistike tiče, ZNAM da nije u pravu). Ne razumijem zašto mu nepostojanje uvjeta nije smetalo onda kad se u Splitu osnivao studij medijskog dizajna na kojem predaje i koji je dijelom i osmislio. U trenutku kad je nastajao taj studij nije imao ni kadrove ni tehniku ni interes društvenog okružja za tom profesijom. Osnovan je iz čistog riskantnog vizionarstva. I dobro da je osnovan: mislim da će se posljedice te vizije tek osjećati, a pomalo se osjećaju već sad. Petrić, međutim, ne dopušta da isti kriteriji važe za buduću FF.

Ne dopušta, jer inicijativa za osnivanje FF-a u Splitu ima najvećeg protivnika na zadarskoj anglistici na kojoj predaje! Upravo je bestidno da Petrić mene optužuje da vlastite ambicije maskiram općim dobrom. Novinar sam i to namjeravam i ostati. Petrić je, pak, najkonkretnije zainteresiran da FF na kojem radi ne dobije konkurenciju!

One way ticket

Petrić piše da »nikom razumnom ne može biti jasno zašto bi ponuda (smještanje postdiplomskog studija u Split, op.) bila sarkastična«. Petriću to nije jasno jer živi začahuren u akademskoj samodovoljnosti. Split nema baš ništa od tri ili četiri magistra anglistike svake druge godine. Njemu trebaju knjižari, novinari, kustosi, izdavači, dramaturzi: sve ono što nema jer je to izgubio u više-desetljeđnom besprimjermom odljevu mozgov koji — htio to Petrić ili ne — ipak IMA neke vezje s tim što u njemu nije bilo Filozofskog fakulteta.

Čini se da je to shvatila i nova ministrica znanosti koja je podržala splitski projekt premda je anglistica i prema tome mora biti upućena u »nepremostive« teškoće o kojima Petrić piše.

Petrić me optužuje za kampanilizam i drži da bi »valjda bilo poželjno da cijeli svoj studentski, akademski i životni vijek (studentska populacija) provede na jednom mjestu.«. Taj bi prigovor i imao smisla izvan konkretnog socijalnog konteksta u kojem naprosto *iskustveno* znamo da je student koji ode izvan Splita studirati humanistiku za Split u pravilu izgubljen. Silno sam zagrižan za socijalnu akademsku dinamiku, a osobito takvu u kojoj bi Brođani, Puljani ili Gospićani dolazili studirati u Split pa u njemu i ostajali. Petrić brani socijalnu dinamiku zapravo brani *one way ticket*.

Sam se Petrić zaista potrudio da akademski i životni vijek *ne provede na jednom mjestu*. Dok je dobar dio onih koji su potpisali inicijativu za FF boravio u Hrvatskoj i Splitu tijekom njegovog najgoreg desetljeća, boreći se da ne potone sasvim u provincijski kal, Petrić se bavio svojim poslom, odlazio i nakratko se vraćao. Po silnoj ozlojeđenosti koju pokazuje prema svima onima koji se trude popraviti Split zaključujem da se svaki put vraćao u Split protiv svoje volje. Ako je to zaista tako, onda ga beskrajno žalim: živjeti u okolišu koji doživljava kao zatvor mora biti tjeskobno.

Mirko Petrić me doista ne zanima. On me, međutim, ljuti u onoj mjeri u kojoj je predstavnik jednog karakterističnog mentaliteta. To je mentalitet ispraznog rogozoborenja čiji će vam predstavnici uvijek pružiti desetine argumenata kako ne treba pokušati, kako je glupo išta poduzeti, išta podržati, i u čemu sudjelovati. Takav je mentalitet učinio da Hrvatskom danas vladaju najgori: petrići su njihov savršeni humus. ☒

Po stihu – 1,60 kn!!!

Nedavno sam u Hrvatskom narodnom kazalištu, navodeći primjer potcjenjivanja umjetničkog rada u Hrvatskoj, rekla da HRT vrhunski prijevod vrhunskog soneta plaća 42 kune. Danas moram demantirati sama sebe jer po svježe pristigлом ugovoru, sonet talijanskog pjesnika Folgorea de San Gimignano iz prijelaza XIII. na XIV. stoljeće, s dvostrukim rimama, u hrvatskom prijevodu i HRT-ovu vrednovanju, iznosi 20 kuna i 4 lpe. To je 1,6 kuna po stihu. Cijeli opus što ga je ovaj Danteov svurenik namro čovječanstvu, ili 35 soneta, vrijedi, dakle, preveden, cca 700 kuna.

Ovaj tekst ne služi ničemu osim dijagnozi književno-prevodilačkog i inog stvaralačkog statusa u Hrvata i ukazivanja na značenje HRT-a u našem intelektualnom *inputu*. ☒

Željka Čorak

VIII.

Utorak (Martis dies)

U utorak u novi svijet će ući:
bubnjeva, truba zvuk do njega stiže,
pješač se, jahač na oružje diže,
»don, don« se glasa zvon čekićajući;

i oklop na se, i šljem će navući
on prvi od svih, za njim red se niže,
neprijateljskoj vrsti srnuć bliže,
pa će ih teškim udarcima tući;

praznoga sedla konji će prispijevati
po bojnopolju vukući jahače
i razvlačeć im jetra svud i crijeva,

gdje na zbor zovu svi će čut trubače,
i gajde će i svirale odmišljivati
prateći one što udriše jače.

<p>HRVATSKA RADIOTELEVIZIJA p.o. Zagreb HRVATSKI RADIO (dalje: HR) Prisavlje 3, Zagreb</p>	<p style="text-align: right; font-weight: bold;">VAŠA KUPIJA</p> <p style="text-align: right; font-size: 2em; font-weight: bold;">HRT</p> <p style="text-align: right;">U Zagrebu, <u>26.03.99.</u> DE</p>
--	--

<p>(ime i prezime) <u>ŽELJKA ČORAK</u> <u>KILIJANSKIĆEVA 32</u> (adresa) <u>SAŠIĆEVA</u></p> <p>Žiro račun i ime banke <u>30101-620-16-2320018293</u> (dalje: AUTOR)</p> <p>Naziv emisije: <u>"RIJEČ JE GLAZBA JE RIJEČ"</u></p> <p>Naziv jedinice: <u>GP</u></p> <p>skopaju:</p>	<p style="text-align: right;">A-1341/99</p> <p style="text-align: right;">C8068 3133</p> <p style="text-align: right;">Što emisije 04401</p> <p style="text-align: right;">Što jedinice 22114</p> <p style="text-align: right; font-weight: bold;">52411</p>
---	--

UGOVOR O NARUČBI I KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA za neograničeno korištenje

- HR naručuje u AUTOR prihvaća da za HR obavi sljedeće (napisi, prevodi, odlič predavanje itd. - opisni obvezu AUTORA):

PRIJEVOD POEZIJE - (330 STILOVA) / 046/ ZA 7., 21.02.99.
- HR naručuje da AUTOR prihvati da za HR obavi sljedeće (napisi, prevodi, odlič predavanje itd. - opisni obvezu AUTORA):

AUTOR će naručeno djelo predati HR-u najkasnije do _____ napisano na pisničkom stroju i lektorirano, odnosno izvršiti ugovorenu obvezu u sljedećem roku:
- Za sva prava stečena ovim ugovorom HR će AUTORU isplatiti naknadu u iznosu od 531,63 kn (= 1/6 kune po stihu soneta)
(ako HR ne prebavi djelo, AUTORU pripada pravo na _____ % ugovorene naknade, iznos naknade je u bruto iznosu i preko da se isplati prilikom isplate)
- Za korištenje iz točke 3. ovog ugovora AUTOR ustupa HR-u pravo stvaranja djela radišćem i budućem lektirnom i postupkom pravo neograničeno korištenja u svim programima HR uključujući i HRVATSKU TELEVIZIJU, u zasebnom programu s drugim organizacijama za radio i televiziju (stvaranjem ili odgodom); pravo stvaranja i emisije; u sponzoralnim emisijama; pravo stvaranja djela od strane druge organizacije za radio i televiziju (stvaranjem ili odgodom) djela u okviru uslobojavane medijske razmjene programima u domaći i inozemstvu; pravo da sretu djelo izvodi na javnim scanama, festivalima, takmičenjima; pravo prevođenja, pravo prodaje korištenja sretu djela izvanzemaljskim stanicama; HR stječe pravo korištenja sretu djela i za proizvodnju poznatih ljudskih nosilaca zvuka u neograničenoj mjeri primjenjiva i izdavanja, u okviru prodaje, uz obvezu plaćanja autoru postotka od maloprodajne cijene svakog prodanog proizvoda u skladu s općim ugovorom između Hrvatske radio-televizije i Hrvatskog društva skladatelja.

AUTOR ustupa HR-u pravo iz ove točke ugovora za vrijeme njihovog trajanja.

- AUTOR jamči HR-u do punog iznosa štete i za svaku štetu koja je nastala zbog korištenja prava uskupljenih HR-u ovim ugovorom, da ne jedno od tih prava nije ustupio trećoj osobi, i obavezuje se preuzeti na sebe svaku zahtjev treće osobe u svezi s korištenjem ovih prava od strane HR-a ili drugih organizacija (točka 4).
- AUTOR ne isplati naknadu HR-u nasmerno vršenje ovih prava, da da se uzdržati od svih postupaka koji bi je u tome ometali i da za vrijeme važenja ovog ugovora neće ova prava ustupiti trećoj osobi bez suglasnosti HR-a.
- HR može raskinuti ovaj ugovor u svako doba ako AUTOR ne isplati naknadu ili ne vrši svoju obvezu. U tom slučaju AUTOR odgovara za svaku štetu koju bi HR zbog toga lipio, a najmanje u visini naknade iz točke 3. ovog ugovora.
Ako HR ne isplati naknadu u roku od pet godina od dana prihvaćanja djela, AUTOR može raskinuti ugovor i zadržati primljenu naknadu odnosno isplati ugovorenu naknadu.
- Za slučaj sudskog spora koji bi nastao u svezi s tumačenjem i izvršavanjem ovog ugovora, ugovor se nadležnost stvarno nadležnog suda u Zagrebu.
- Ovaj ugovor napisan je u tri izdvojena primjerka, od kojih jedan pripada AUTORU, a ostale zadržava HR.
- DODATNE ODREDBE:

<p>AUTOR E. Čorak</p>	<p>HRVATSKI RADIO GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK HRVATSKOG RADIJA Karel Lušev</p> <p style="text-align: right;">Mig</p>
---------------------------	---

Ispravak

U *Zarezu* broj 4, od 2. travnja 1999. krivo je otisnuto ime pjesnika nagrađenoga u kategoriji srednjokolskih radova na 36. Goranovu proljeću. Umjesto Mari Leko (Split) trebalo je pisati Mario Leko (Split). Ispravičavamo se autoru i čitateljstvu.

Uredništvo

Sto ćemo s rajnglom? pita jedan podnaslov u prošlom broju istog ovog glasila. Novojezični higijeničari (navodno) praktične orijentacije svjetuju uporabu *posude*. E, alaj im čufte (*eng.* I appreciate your meatballs). Takvi očito u životu niti su skuhalo iole jestivo jelo niti prolistali iole probabljiviju knjigu no što su kojekakvi razlikovni rječnici — jer da jesu, umah bi dotičnu posudu asocijali (*brv.* povezali) s onom drugom za koju su analno uspaničeni štokavci već poodavno našli zamjenu eda ne bi morali regionalno optirati za lonku, tutu, kahlicu ili ne-daj-bože nokšir.

Metalna niska kubinjska posuda u kojoj se kuba (po visini različita od lonca), kako Vladimir Anić u *Rječniku brvatskoga jezika* opisuje *teču*, alias *rajnglu*, alias *šerpu*, imade još jednu nepodobnu regionalnu sestricu — *padelu*. A Bratoljub Klaić u *Rječniku stranih riječi šerpu* tumači navodnim sinonimima »*rajndlika*« (ovo je slavonizam, da prostite), *padela*, *kozica*, *rukačica*, *kastrola* (to je posuda koju masoni, anarholiberali i kozmopoliti poznaju pod bjelosvjetskim nazivom *casserole*). Potonju Vladimir Brodnjak izjednačuje s *tavom/tignjem* (*sic!*), baš kao i *šerpu*, koja

njemu može biti i *zdjela* (*sic!*); *teča* je u toj *Biblia pauperum* isključivo *tetak* — a valjda jer Srbi ne rabe rajnglu, tu je nema ni quasinonimno. Pak bi joj se po toj logici hrvatski jezični škopitelji baš i mogli smilovati...

Utoliko nije vanpametno naslućivati da će profesija *sudski tumač* biti u ne tako dalekoj budućnosti obogaćena i prevodiocima *brvatskih govora* (sintagma Josipa Lisca) na hrvatski. A što se dotičnoga *ne-lonca* tiče, nema zime (*eng.* No winter). Ima već koji mjesec otkako je — dojavio mi to znanac koji nažalost nije zabilježio na kojem je to radiju čuo

— skovana tvorbeno i dakako hrvatski besprijevorna inačica: *varulja*. Pritom je jak argument bila *prosulja* — njome vam, naime, ako ste jezično osviješteni no ne dokraja obaviješteni Hrvat/Hrvatice, valja odsele zamjenjivati mrski islamskofundamentalistički

turcizam *tava/tavica*. (Nedugo potom, na red su došle *škare/nožice*, koje bi jezično itd. H & H imali nazivati *sječice*.) A po logici rime mogla bi dežurne dobrzo zasvrbiti npr. *kava* i postati, recimo, *srkulja*; espresso bi dakako bio *žurnosrkulja*.

Giga Gračan

Bodljikavo prase

Ime ne-lonca

Kraljevstvo za hrvatsku posudu za kuhanje!
Espresso bi dakako bio žurnosrkulja

Mislite da pretjerujem? Izvodim bijesne gliste (*eng.* Performad earth-worms)? Izvolite škićnuti (*brv.* baciti pogled na) što sve piše na tipiziranim pečatima/formularima kod npr. javnog bilježnika (to je adresa kamo svaki žitelj/-ica ove zemlje nuž/d/no

dospije kad-tad). *Prstokaz*, primjerice. A ovjerenu *fotokopiju* će vam *vježbenica* (ne, nije to čitanka ili priručnik, nego gđa ili gđica praktikantica!) iskazati — i naplatiti — kao *presliku*. Postavivši jednoj takvoj damici potpitanje u smislu »što je vama i gazdi Bogoslav Sulek«, čula sam službouljudno: »Tako se to u pravu kaže.« Zar sam još trebala pod-potpitati: »Otkad?«

Poslijepisidba (*lat.* post scriptum). U (diskretni) prijepor oko *Zaljubljenog Shakespearea* uključujem se tek pod razno (*njem.* unter verschieden, *franc.* sous différent) — nisam, naime, odgovarajući/-a *log/-inja*, ni film-, ni šekspir-, hraćnuli bi (*brv.* polemčki se dovezali) dotičnici/-ce. A to *razno* je tzv. *prijevod* i *prilagodba*. Takve (ljepote, ili u tom smislu) nema u kršćanskoj svijetu, čulo se razgovijetno iz usta glumeta X ili Y. Na *titlu* mogao je anglo needucirani gle-

datelj/-ica pročitati da takve nema u Christendomu. No winter. A družina Komornikovih glumaca postala je *Chamberlainiovom* — po onom nevoljniku, biva, koji je stavio *prstokaz* na Münchenski sporazum/pakt. Doznajem u *Meantimeu* (prošlo to prije koju godinicu na HTV, č. r.) da tako čega na dotičnim titlovima ima kol'ko ti srce ište (*eng.* As you like it). Rukoljub distributeru i spodobi potpisanoj na tzv. odjavnoj špici — Vanja Zagorac.

Ali, megjuto: nedavno je na HTV-u veliki šekspirski britanski svojedobni par — Leigh i Olivier — nješto spelavao sa *Starim Vicom*. To vam ima doći ono londonsko kazalište koje je u *Meantimeu* izgorjelo, a ne njeki skrćeni Viktor, pritom tzv. zrele dobi. I tu je nepodopštinu njeka spodoba potpisala, ali mi izvor nije priopćio identitet — nemam TV spravu, pak sam prikraćena za *liposti* i *kriposti*. Nu ne lezi vraz, tovrnsne su nepodopštine provjerljive. Jest da malkice uveseljavaju, no nemalkice bacaju u tugu (*eng.* sound and fury). ■

Uzaludna razmatranja Četverogodišnje novorođenčce

U izradi novina loše prolazi geslo »zbijmo redove« — jedini koji od njega profitiraju su okulist

Dušanka Profeta

Postoje različita mišljenja o tome kako izgleda dobar novinski tekst. Jedni će naglasak staviti na autorove teze, drugi na način kako su teze formulirane i argumentirane, treći na čitljivost i zanimljivost teksta. Postoji još jedno mjerilo, ne toliko očigledno čitatelju, koje je od presudnog značenja svima koji novine rade — duljina teksta. S te točke gledišta dobar je onaj tekst kojem broj napisanih kartica odgovara broju naručenih. Ako naručite tekst od tri kartice, statistička vjerojatnost da će stići upravo tri kartice slična je onoj da će se beba roditi na dan koji izračuna liječnik, a ta iznosi 5%. Reći ću odmah da nitko razuman od autora ne očekuje da izbacuje dvije riječi ili rečenice koje prelaze dogovorene okvire, ali kada umjesto dogovorene tri kartice dobijete sedam, tada se osjećate kao da ste umjesto novorođenčeta rodili dijete od četiri godine. Takve se djece očevi obično odriču.

Plabte

Mislila sam da se Boris Maruna šali kad je jednom prilikom zamolio suradnike da pišu što kraće tekstove. Nešto kasnije otkrilo mi se što je pjesnik želio reći. Kada nakon svih kraćenja tekst ostane predugačak, onda se od njega može napraviti jedino *plabta*. *Plabte* su one novinske stranice koje obavezno preskačete, jer vam se ne čitaju zgusnute kolone bez proreda, fotografija i međunaslova, ma koliko bila zanimljiva tema. *Plabte* od prvoga dana (bezuslješno) pokušavamo izbjeći u *Zarezu*. S istim ciljem naš se grafički urednik jasno očitovao u pogledu maksimalne količine teksta po stranici — pet kartica. Mi laici zauzeli smo mišljenje kako se grafički

vara, jer je to po našem sudu cijelih šest kartica po strani. Kad stane šest, stane i sedam. Ako se smanji font i fotografija može i osam. Na kraju se izbaciti fotografija i — eto *plabte*. A grafički polako, ali sigurno počinje luditi. *Plabte* nastaju zbog nepoštivanja novinskih standarda kada je riječ o duljini teksta. Naručivanje tekstova osim dogovora teme uvijek sadrži i dogovor oko broja kartica. Narudžbe kritika, na primjer, ili recenzija za *Zarez* nikada ne prelaze pet, a najčešće je riječ o tri kartice. Prosjek koji dobivamo kreće se između sedam i devet kartica što pristaje jedino stručnom časopisu. To se može razumjeti (da li i opravdati?), jer su suradnici novina za kulturu većinom oni kojima je zvanje usko povezano s ispisivanjem velikih količina tekstova, često u časopisne svrhe. U časopisima kartica ili dvije viška ne igra veliku ulogu. Uvijek se nade neki novi podatak, zgodna metafora... Odolite, poštovani suradnici, odolite napasti! Za novine važi: što više napišete, manje će vas čitati.

Tko krati?

Jeste li se ikada zapitali zašto vas urednik, nakon početne euforije što ste ipak donijeli tekst, počinje kiselo gledati? Bili ste čak izuzetno inspirirani i umjesto naručene tri kartice, donijeli skoro šest. To u praksi znači da: a) tekst neće biti objavljen jer nema gdje stati b) tekst će biti objavljen u sljedećem broju (utjeha za navine) c) morat će ga se kratiti (najčešći slučaj). Kategorija »c« nije slučajno u bezličnom obliku. Tko može mirne duše *otfikirati* pola teksta? Pokušavane su različite metode rješavanja toga problema. Kolega iz filmske rubrike iznašao je način blizak onoj narodnoj *bolje sprječiti nego liječiti*. Naručivao je točno upola manje od onog što mu se činilo prikladnim. Metodu je ubrzo napustio jer su suradnici *prokužili* da mogu slobodno slijediti Muze, ako naiđu. On naruči jednu i po karticu, oni mu podvale tri. On se ne buní, oni misle da nije primijetio. Sljedeći put umjesto tri donesu četiri i pol. Što će s onih četrnaest

koje su nedavno stigle kao jedna i pol, ostaje neizvjesno. Druga metoda, da se autora zamoli da sam skрати svoj tekst, čini se posve prirodnom. Sve do trenutka kada se ne pokuša provesti u praksi. Molbe da se tekst svede na razumnju mjeru (dakle, da se izbaciti barem trećina), završavaju tako da autor izbaciti pokoji veznik, prilog i posvojnu zamjenicu. Ali se pri novom čitanju dosjeti još nekoliko sitnica, pa je konačan rezultat tekst dulji za jedva karticu od prve verzije.

Izvršni urednici

Izvršni urednici su osobe kojima se na kraju povjerala delikatna zadaća. Njih ćete lako prepoznati — imaju stresni šećer, visok tlak, počinju ćelaviti u ranoj dobi i možete ih srešiti samo u redakcijama jer su im glave ucijenjene i ne izlaze van bez prijekne potrebe. Njihov je život

takav jer nepisano pravilo o kraćenju tudoga teksta kaže da će autor sigurno zaključiti da su mu izbacili najvažniji dio bez kojega cijeli tekst gubi svaki smisao. Samo je po sebi razumljivo da odbija svaku daljnju suradnju s takvim barbarima. Ako više ikada napiše ijednu karticu za bilo koje novine to će biti isključivo *pod njegovim uvjetima* (što znači da će uz malo diplomacije pisati već za sljedeći broj). I tako priča kreće iz početka. Mi naručujemo — vi pišete, mi plaćemo i kratimo, vi psujete i urlate. Na dobrobit svih strana, a napose izvršnih urednika, izvikujem molbu: Brojite vaše kartice! U izradi novina loše prolazi geslo »zbijmo redove« — jedini koji od njega profitiraju su okulist. Zato pišite u širokim redovima, velikim, dostojanstvenim slovima i poslušajte drhtavi glas onoga tko od vas naručuje tekst i gotovo šapću: »dvije... najviše tri kartice, molim vas.« ■

Hrvatski centar ASSITEJ Medveščak 2, 10000 Zagreb
raspisuje

Natječaj

za domaći tekst namijenjen djeci i mladima

- U natječaju mogu sudjelovati autori s dramskim djelima pisanim hrvatskim jezikom namijenjenima djeci i mladima. Tekstovi se dijele u četiri kategorije prema uzrastu:
 - za djecu od 3 do 5 godina
 - za djecu od 6 do 8 godina
 - za djecu od 9 do 12 godina
 - za djecu od 13 do 19 godina
- Molimo natjecatelje da na tekstovima označe kategoriju u kojoj se natječu. Broj tekstova nije ograničen.
- Natječaj je javan, a djela se predaju pod šifrom. Molimo natjecatelje da uz tekstove prilože zapečaćenu omotnicu u kojoj se nalaze ime i prezime te adresa autora.
- Natječaj provodi posebna Natječajna komisija koju imenuje izvršni odbor ASSITEJ-a.
- Najboljem radu dodijelit će se novčana nagrada u iznosu kojeg odredi Izvršni odbor ASSITEJ-a.
- Izbor iz pristiglih radova tiskati će se, uz dopuštenje autora, kao separat Godišnjaka Hrvatskog centra ASSITEJ-a.
- Radovi za koje se raspisuje natječaj dostavljaju se u tri primjerkama Hrvatskom centru ASSITEJ, Medveščak 2, 10000 Zagreb do 01. 06. 1999. godine.
- Tekstovi koji ne budu nagrađeni vraćaju se autorima na njihov zahtjev. Jedan primjerak svih tekstova Hrvatski centar ASSITEJ zadržava u svojoj dokumentaciji.
- Rezultati natječaja objavit će se na Susretu u Opatiji u rujnu 1999. godine te u dnevnom tisku.

Ivica Šimić, predsjednik

Proza

Željko Kipke, *Od Obilja do Mjeseca*, Meandar, Zagreb, 1998.

Katarina Luketić

Nakon *Illuminatora novoga ciklusa* (1989), *Vodiča kroz subterraneus* (1992) i *Čuvajte se imitacija* (1993), Željko Kipke objavio je četvrtu knjigu proze pod naslovom *Od Obilja do Mjeseca*. Riječ je o zbirci kratkih autobiografskih zapisa koji se nadovezuju na dosadašnje autorovo literarno i umjetničko djelovanje te čije razumijevanje dijelom ovisi o upućenosti čitatelja u Kipkeovu ikonografiju, u složeni svijet simbola, arhetipova, brojeva, atributa ezoterije i okultnoga, osobnih predodžbi itd. Okvir te zbirke čini jedno bacanje Tarot karata (Obilje i Mjesec imena su karata) što autor sam otkriva u posljednjem, petnaestome po redu zapisu. Istodobno svaka priča vezuje se uz jednu Tarot kartu (Lude, Đavla, Cara, Kraljice mačeva...), odnosno svaka karta prati neki opisani događaj, stanje u Kipkeovu životu. Uslojavanjem stvarnosti, traženjem skrivenih značenja, ukazivanjem na znakove koji su svuda oko nas naglašava se osjećaj čovjekove nemoći da upravlja vlastitim životom, da se odupre sudbini, jer, kako će autor zapisati, »samo slabija strana, igrač koji bira karte, misli da drži sve konce u svojim rukama«.

Osim što su složene na način kako su se jednom ispred pisca složile karte na stolu, te priče dodatno su šifrirane pomoću jezičnih premetaljki u imenima gradova u kojima su se likovi našli ili kamo putuju, zatim preuzimanjem elemenata iz bogatog inventara Kipkeove umjetnosti, ironijom i osobitim načinom pripovijedanja. Neke priče tako se izravno vezuju na autorove likovne radove, slike i ambijente, bilo da objašnjavaju važnost pojedinih motiva (kao što su patuljci), bilo da osvjetljavaju kontekst nastanka nekog umjetničkog ciklusa (primjerice, priča *Tražim mandragoru*, čini se, prati nastanak Kipkeove izložbe pod nazivom *Prošlost je puna otrova i opijata*).

Promotrimo li tu zbirku na čisto književnoj razini, možemo reći da su sve priče, premda stilski i formalno različite, objedinjene temom putovanja. No, ponekad imamo dojam kao da doživljaje s puta (obično muškarca i žene) promatramo kroz neku opnu, kao da nam njihova ne/važnost ostaje skrivena, da za

njihovo cjelovito sagledavanje nešto nedostaje. Rezultat je to stanovite simulacije pripovijedanja, miješanja razina stvarnosti unutar književnog teksta, zbilje i iluzije, čistih obrata, kombiniranja ironije, sugestije, apsurdna itd. Zbog toga se u tim pričama, ma koliko one bile autobiografske i temeljene na konkretnim događajima, stvarni život, svakodnevnica otkriva kao privid i obmana. ☒

Ephraim Kishon, *Jabuka je svemu kriva, Upute za uporabu Deset zapovijedi*, preveo s njemačkoga Zlatko Crnković, Hena com, Zagreb 1999.

Anita Zlomislić

Jabuka je svemu kriva šesnaesta je knjiga Ephraima Kishona u hrvatskom prijevodu. U toj zbirci humoreski i satira riječ je o autorovoj omiljenoj biblijskoj tematici čiji sadržaj najpreciznije određuje podnaslov *Upute za uporabu Deset zapovijedi*. Deset zapovijedi su okvir u koji Kishon uklapa priče o manama suvremenog čovjeka i društva u cjelini. No on se ne ruga samo prevarama tih zapovijedi već i religiji ukoliko u njoj otkrije ono kruto i automatsko što se opire prirodnom. Prirodni izraz Svetog pisma prebacuje u drugi ton koji mu ne odgovara ili pak priča svoju verziju neke starozavjetne priče u kojoj prepoznajemo tipične junake i odnose današnjega društva. *Mojsijevim tragom* (pomoću Deset zapovijedi) Kishonov racionalan i kritički duh, u rasponu od blagog humora do satire, iznosi na vidjelo političke i moralne pošasti suvremene civilizacije, ali pripovijeda i o *vječnim pitanjima kojima se čovječanstvo bavi otkako je Eva u raj u nagovorila Adama da zagriže u jabuku s drveta spoznaje* (prema tekstu s korica knjige). *Mebanizam koji je nametnula neka fiksna ideja* (prema Henri Bergson) Kishon prepoznaje i u vlastitom karakteru i u ljudima koji su mu najbliži. U Kishonovoj komediji nije riječ o promatranju izvana — promatranju usmjerenom na druge ljude — već o promatranju svijeta koje polazi iznutra, iz sebe i svoje obitelji i ljudi koje susreće u svakodnevnom životu. Unatoč tome on uspijeva pokazati ono opće u pojedincu što izmiče samoosviještenju. Možda je upravo to što je i vlastiti život uspio promatrati kao komediju koju gleda iz kazališne lože i grohotom joj se smije, a u kojoj običan čovjek može prepoznati sebe i svoju svakodnevicu, učinilo Kishona tako omiljenim piscem široke publike.

Časopisi

Oris, časopis za arhitekturu i kulturu, broj 1/1, 1999, odgovorni urednik Andrija Rusan, Arhitekst, Zagreb 1999.

Sabina Sabolović

Novi časopis *Oris* zasigurno ćete imati potrebu prelistati, budući da predstavlja jedan od kvalitetnijih vizualnih uradaka u posljednje vrijeme. Legitimira se kao časopis za arhitekturu i kulturu, paralelno nudi hrvatski i engleski tekst, a planirano je da izlazi četiri puta godišnje. Naglasak je apsolutno na arhitekturi što čete primijetiti čim prodete priličan broj reklama, *humano* smještenih na početak, i dođete do sadržaja. Prvi broj *Orisa* otvara zanimljiv razgovor s arhitektom Borisom Podreccom, a slijedi blok arhitektonskih tema. Urednici su se trudili ostvariti vrlo uravnoteženu strukturu: pojedine teme prikazuju i s dvama tekstovima, a zastupljena su raznolika područja umjetnosti. Tako iza razgovora slijedi prikaz jednog od Podreccovih ostvarenja; kupališnim kompleksima se bave dva teksta kroz primjere splitskih Bačvica i Brijuna, uređenjem interijera pak kroz kavenu Lenuci i Banske dvore, a slijede prikazi nekih suvremenih radova i podsjetnik na staru poštu u Puli. Drugi, općenito kulturni dio časopisa bavi se fotografijom, dizajnom, konceptualnom umjetnošću, a na kraj je smještena priča »Surla« Michaela Viewegha. Osim što se željelo dotaknuti širok raspon tema, težilo se i različitim žanrovima: od stručnih arhitektonskih opisa, zatim esejističkih tekstova do izvornoga znanstvenog rada i prijevoda. Svi su opremljeni kvalitetnim fotografijama, izvrsno reproduciranim crtežima i skicama. Dizajn je sukladan konceptu: jednostavan, pregledan i s ugodnom ravnotežom između teksta i slike što si uradak te kvalitete i tolikog broja stranica može dozdoliti. Čudno je jedino kako se onda moglo dogoditi da u prilogu o fotografu Ivanu Posavecu fotografije budu prelomljene na dvije stranice što ne omogućava njihovo cjelovito sagledavanje tj. dijeli ih na pola krađuci im nekoliko milimetara.

Oris ćete u svakom slučaju htjeti prelistati, ali teško je reći tko će ga uistinu i pročitati. Ne zbog toga što trebete sumnjati u kvalitetu tekstova koje pišu sve uglavnom naša eminentna imena, već stoga što su autori i radovi o kojima pišu većinom poznati samo vrlo uskom krugu. Nitko od njih nije predstavljen nikakvom osobnom kartom, a unutar teksta su minimalne reference zašto se piše baš o nekom ili nečem. Namjera očigledno nije bilo educirati ili sustavno popratiti neke

pojave, već jednostavno otvoriti prostor uz koji se nekako nameću pojmovi *larpurlartizam* i elitizam. Što ne mora biti negativno. Svi- jet koji nudi *Oris* kvalitetan je, bogat i profinjen. Dobro je znati da postoji i takav časopis, ali imate li za njega 75 kuna? ☒

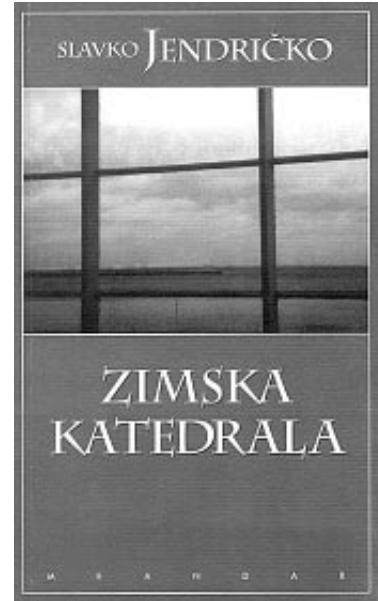
Poezija

Slavko Jendričko, *Zimska katedrala*, Meandar, Zagreb 1999.

Rade Jarak

Knjiga *Zimska katedrala* je najnovija, deseta po redu zbirka pjesama istaknutog pjesnika srednje generacije Slavka Jendrička. Tijekom zadnjih trideset godina Jendričko je vlastiti poetski jezik uglavnom temeljio na premisama avangardnih i postavangardnih poetika. Zanimljivo je da se u njegovoj novoj zbirci naziru tragovi klasičnoga lirskog subjekta što je donekle u suprotnosti s već spomenutim avangardnim konceptima. Taj bi se tihi obrat mogao tumačiti kao pjesnikov povratak metafizici, što se da zaključiti već iz naslova. Ipak, zbirka je zamišljena kao kompozicija ulomaka različitih vrsta govora te je karakterizira stanovita *babelizacija* poetskih jezika.

Na nedavno održanom predstavljanju knjige Branko Maleš je istaknuo Jendričkov dugogodišnji poetski staž, pri čemu je poslodično stao na stranu *decentriranog subjekta*, gotovo shizoidnoga govora karakterističnog za pos-

modernu, te mu je svakako draža ta druga osobina Jendričkove zbirke. Maleš smatra kako se svaki *lirski subjekt* hrani nesrećom, a tek bi se neorganizirani i kaotični poetski govor mogao probiti s druge strane, unutar prostora u kojima jezik sam po sebi postaje poruka. Takav način pisanja poezije podrazumijeva formiranje označiteljskih lanaca kao svojevrsni rad *nesvesnog*.

Jezik je sam po sebi ključ Jendričkove poezije. Različite semantičke varijacije iziskuju stanoviti napor od čitatelja i potiču određenu napetost na jezičnoj razini. No, iako je njegova poezija uglavnom prepoznata kao baština avangarde, nije bez stanovita patosa, ne samo zbog metafizičkih ulomaka, nego i zbog patosa moderne koja se dugo prikrivala iza mita o *novome*.

Iako je zbirka naizgled fragmentarna, potpuno decentrirana, primjetna je određena punoća, zaokružnost cjeline. Tome svakako pridonose riječi koje se

gotovo opsesivno ponavljaju iz pjesme u pjesmu. Evo nekoliko najučestalijih: Bog, crno, djevojčica, jezik, kralj, ljetno, Marija, mlijeko, nebo, oči, pustinja, rijeka (Kupa), rana, ruža, svjetlost, sunce, usta, usne, trešnje, vidjeti. Također, postoji niz tehničkih termina koji dodatno zapleću situaciju, suprotstavljajući se čisto metafizičkim ulomcima, ali i mi-reći se s njima.

Unatoč supostavljenosti različitih poetskih diskursa, te, posredno, općem tolerantnom tonu zbirke, čini se kako Jendričko uvodi lirski subjekt ponajprije da bi izrazio strast, buru i dramu života. Stoga možemo zaključiti kako u slučaju *Zimske katedrale* avangardna neodadaistička zbrka tvori različite semiotičke varijante koje prije svega sadrže tjeskobu kao poruku vremena, poruku Jendričkova iskustva. ☒

Povijest književnosti

Solomea Pavličko, *Diskurs modernizmu u ukrajinskoj literaturi* (*Diskurs modernizma u ukrajinskoj književnosti*), Libid, Kiiv, 1. izdanje 1997, 2. izdanje 1999.

Ana Kozmina, novinarka Kyiv Posta

Književna teoretičarka Solomea Pavličko postala je svima znano ime nakon što je 1997. objavljena njezina knjiga *Diskurs modernizmu u ukrajinskoj literaturi* (*Diskurs modernizma u ukrajinskoj književnosti*). O knjizi, koju mnogi smatraju skandaloznom, a postala je bestseller, mnogo se pisalo, pa čak i raspravljalo u Parlamentu. Pažnja javnosti usmjerila se na poglavlja koja se bave lezbijskom vezom dviju vodećih ukrajinskih spisateljica Lesje Ukrajinke (pseudonim Larise Kosah, 1871-1913) i Olge Kobiljanske (1863-1942). »Dirnula sam u svetinje« rekla mi je Pavličkova u intervjuu u studenome 1998. godine.

Jednostavne tvrdnje, kao na primjer da je »u Ukrajini oduvijek bilo malo obrazovanih ljudi«, također su uzbunile čitatelje. U *Diskursu modernizma* Pavličkova dokazuje da modernizam nikada — premda je diskurs modernizma bio središnjom temom ukrajinske kulture tijekom 20. st. — nije postao opća spisateljska praksa. Kao netko tko prvi istražuje često teško opipljive tragove modernizma u ukrajinskoj književnosti, autorica ispituje utjecaje i objašnjava neuspjehe modernizma — napose, dugu bitku između modernizma i populizma — na koncizan i informativan način. Kao ilustraciju svojih stajališta, Pavličkova ističe analogije s ostalim postkolonijalnim djelima, uključujući irsku književnost. Drugo izdanje ove pronicave knjige, koje se očekuje početkom 1999. godine, sadržavat će i poglavlje o Grupi newyorških pjesnika 90-ih (Bogdan Rubčak, Bogdan Bojčuk i Jurij Tarnovski) te poglavlje o freudovskoj analizi i utjecaju psihijatrije na ukrajinsku književnost. Priča o studiji Pavličkove posvećene modernizmu u Ukrajini još uvijek nije završena. ☒

* *Transitions*, Prag, br. 2, 1999.

Kriška Jožef, Zadar, listopad 1990.

Jasenko Rasol rođen je 1969. u Zagrebu. Apsolvirao je na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu (Odsjek za filmsko i TV snimanje). Od 1987. objavljuje fotografije u raznim tiskovinama, te izlaže na samostalnim i skupnim izložbama. Živi i radi u Zagrebu kao fotograf i snimatelj slobodne profesije. ☑

R a s o l